

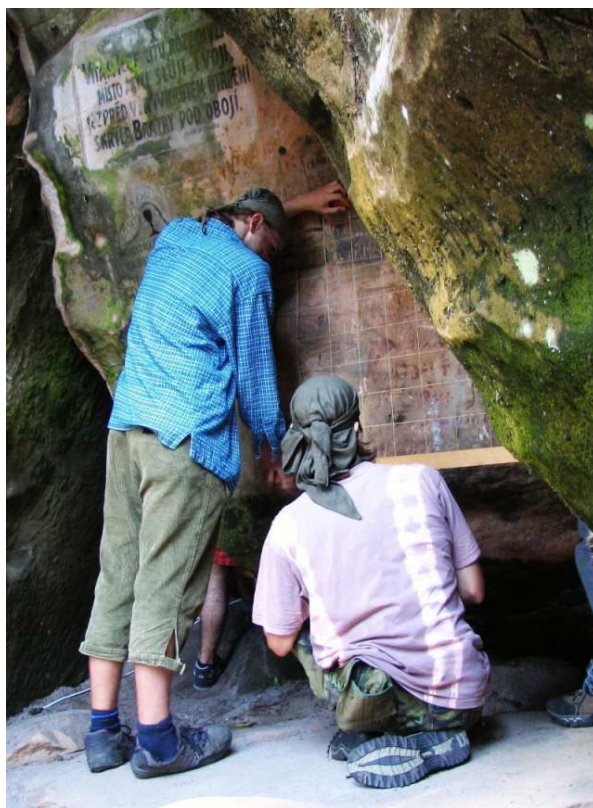
Historické oddělení Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě
Správa Chráněné krajinné oblasti Český ráj Turnov
a
Geopark Český ráj o. p. s.

vědecko-výzkumný projekt

Dokumentace skalních rytin, nápisů a dalších prvků historické krajiny v CHKO Český ráj

Část

Maloskalská Drábovna a Besedické skály – Kalich

© Petr JENČ - Vladimír PEŠA - Martin BARUS

Česká Lípa – Turnov 2008

„Historické skalní rytiny v pískovcových oblastech české křídý představují cenný a zároveň velmi zranitelný historický pramen. Jsou připomínkou lidské každodennosti od středověku po současnost. Souvisejí s turistickým ruchem, historickým osídlením, hospodářskými, výrobními, někdy i prospektorskými aktivitami mimo obce, s úkryty obyvatel v neklidných dobách (jeskyně, převisy), rovněž s cestami, ať už zaniklými nebo dodnes užívanými...“

I. Úvod

Geologická a geomorfologická jedinečnost pískovcových oblastí České křídové pánve se odráží v kulturních dějinách oblasti od nejstarších dob až po současnost. Nesčetné skalní převisy a mělké jeskyně byly využívány již od loveckého pravěku. Z historického období je o nich známo ještě mnohem víc: při válečném ohrožení nebo průchodu armád v okolí plnily funkci úkrytů a útočišť, v dobách míru byly využívány v rámci nejrůznějších hospodářských aktivit (těžba pískovce, výroba dehtu a smoly, lesní hospodaření) (Jenč – Peša 2007). S nástupem romantismu a „uvědoměním si“ přírodních krás lákaly pískovcové oblasti díky mimořádně bohatému a působivému makro- a mezoreliéfu mnoho návštěvníků a tento trend sílí až do současnosti. Všechny tyto události zanechaly v krajině nějaké stopy a díky měkké hornině, z níž jsou skály vytvořeny, je mnoho těchto událostí na povrchu skalních stěn dochováno přímo v podobě psaných záznamů, tak jak byly jednotlivými soudobými účastníky zaznamenány.

Prospekce a dokumentace historických skalních rytin větších krajinných úseků je v Evropě tradičně zaměřena na pravěká období a většinou se týká oblastí s jiným než pískovcovým podložím (v Alpách zejména údolí Valcamonica, Mont Bego na italsko-francouzském pomezí, masiv Dachstein a údolí Saalachtal v rakouských Alpách, Skandinávie). Výjimku představuje pískovcový reliéf na okraji Pařížské pánve, kde byly rovněž zdokumentovány desítky lokalit převážně v menších skalních dutinách (Tassé 1982). Soubor z okolí Paříže¹ spolu s rakouskými lokalitami (např. Mandl 1996, Adler – Mandl – Vogeltanz 1991) nabízejí zajímavé srovnání tématických okruhů skalních rytin, protože oba regiony obsahují z převážné většiny epigrafické památky právě z historických období, podobně jako v pískovcových oblastech severních a severovýchodních Čech.

II. Projekt Dokumentace historických skalních rytin a nápisů

Historie projektu

V první polovině devadesátých let zahájil jeden z autorů (PJ) podrobnou prospekci skalních terénů středního Pojizeří. Zejména v mikroregionu Příhrazské vrchoviny v jihozápadní části CHKO Český ráj objevil, spolu s řadou archeologických lokalit, množství zajímavých historických skalních rytin z období pozdního středověku a novověku, v mnoha případech odkazujících k dosud neznámým historickým událostem nejen lokálního významu (Jenč 2006a; Jenč - Peša 2003a; Jenč – Peša 2006a). Podobná zjištění z různých terénních prospekci P. Jenče a V. Peši v oblasti Labských pískovců, Českolipska, zcela okrajově i Broumovska vyústily v myšlenku zahájit systematickou dokumentaci těchto specifických a dosud zcela opomíjených epigrafických památek. V roce 2000 byla zahájena systematická epigrafická prospekce na území CHKO Labské pískovce a NP České Švýcarsko v okolí

¹ Na tomto místě ponecháváme stranou otázku datování těchto rytin, které jsou francouzskými i některými německými autory datovány prakticky výhradně do pravěku počínaje mezolitem. S ohledem na charakter horniny a především interpretaci zdejších motivů, např. rozsáhlé soubory autory nerozpoznaných brusných stop, se nám zdá pravděpodobnější jejich mladší zařazení (středověk – novověk).

Jetřichovic (*Jenč – Pátková – Peša edd. 2001, Peša – Jenč 2003*) a od roku 2001 začala probíhat také dokumentace vybraných lokalit na území CHKO Český ráj. Ve druhém případě se kritériem výběru stal především stav dochování a případného ohrožení těch nejvýznamnějších epigrafických souborů, které jsou autorům známy, ale i snaha řešit některá regionální historická témata, u nichž je možné předpokládat úzký vztah k předmětu výzkumu. V souvislosti s problematikou nejstarších pískovcových lomů v Českém ráji byla v roce 2003 zahájena dokumentace v PR Údolí Plakánek na Kostecku (Vesecký a Kostecký Plakánek; okres JC a MB). V následujících sezónách pokračovaly práce v oblasti Příhrazské vrchoviny a Žehrovského lesa, severně od Turnova probíhala plošná dokumentace skalních oblastí Maloskalská Drábovna (2004 – 2007) a Besedické skály – Kalich (2007 – 2008), které jsou v literatuře i regionální historii spojované s úkryty českých bratří v období pobělohorské rekatolizace. Prospekce Drábovny již v první sezóně poukázala na další významný antropogenní fenomén Turnovska, kterým je výroba brusných kotoučů. Řada nově objevených brusíren na skalních plošinách či pod skalními převisy prakticky v celé oblasti potvrdila, že tato řemeslná činnost – na niž upozornil již geolog R. Mikuláš (*Mertlík – Mikuláš 2003*) – není ojedinělým jevem, nýbrž masovou produkcí v celém regionu v místech s vhodným geologickým složením pískovce pro potřeby broušení. V PR Klokočské skály byla tato problematika sledována v sezónách 2004 – 2008 spolu s dokumentací zajímavé historické komunikace Klokočských průchodů (2005). Selektivně probíhá od 2. poloviny 90. let epigrafický průzkum i v ostatních částech současné CHKO.

Databáze objektů a perspektivy další badatelské práce

Veškerá dokumentace z CHKO Český ráj (dokumentační karty, přílohy, mapové podklady, fotodokumentace) je součástí zvláštního archivu speleoantropologického pracoviště Historického oddělení Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě, obsahujícího terénní výstupy ze všech výzkumných úkolů i náhodných zjištění zahrnutých do širšího projektu „Dokumentace skalních rytin, nápisů a dalších prvků historické krajiny severních a severovýchodních Čech“ (České Švýcarsko, příhraničí Saského Švýcarska – Křínice, Českolipsko vč. CHKO Lužické hory a severní části CHKO Kokořínsko, CHKO Broumovsko, PN Góry Stołowe – Hejšovina). Archivované položky představují základnu pro další badatelskou práci nejen v oblasti antropologických věd (historie, archeologie, sociologie, psychologie), ale výsledky terénních prací umožňují využití pro potřeby ochrany přírody (důsledky hospodářského využití krajiny v novověku, turistický ruch a jeho lokální dopady na dochovaný stav zvláště chráněných území přírody) či některých přírodovědných disciplín (např. geologie). Kromě publikace kratších studií je z dlouhodobé perspektivy počítáno i se zpřístupněním výsledků jednotlivých částí projektu formou katalogu veškerých zdokumentovaných objektů (poloh) a jejich stručné – tematicky strukturované – vyhodnocení, doplněné o výpověď starší literatury, archivních a archeologických pramenů, případně i pramenů ikonografických.

Metodika výzkumu

Skalní rytiny (popř. reliéfy, kresby, malby) jsou dokumentovány buď výběrově podle jednotlivých lokalit, anebo formou komplexního průzkumu mikroregionu, v němž se různými dokumentačními technikami pečlivě dokumentují zpravidla všechny nalezené epigrafické objekty. Vymezené území systematicky procházejí proškolení dokumentátoři a zaznamenávají všechny zjištěné rytiny či jiné doklady historické krajiny (hraniční kameny, úvozy, stopy těžby atd.). Každá lokalita je vedena pod pořadovým číslem v rámci sektoru (kódem) a je zdokumentována podle svého historického významu popisem, změřením, skicou/kresbou nebo fotograficky, tak aby bylo možné její další vyhodnocení (zejména epigrafické). Rytiny starší roku 1800 jsou bez výjimky fotografovány.

Dokumentační tým je obvykle tvořen dobrovolníky z řad posluchačů vysokých škol humanitního, případně přírodovědného, výtvarného nebo technického zaměření, studenty gymnázií a středních odborných škol. Důkladné zaškolení nových účastníků trvá zpravidla 5 dnů (50 – 60 hodin). Během prvních tří dnů se účastníci výzkumu seznamují se základy paleografie novověku (vývojem písma od pozdního středověku k dnešku), pískovcovým reliéfem dokumentovaných oblastí (s důrazem na antropogenní prvky v krajině), osvojují si techniky dokumentační práce a mapování (užívány zvětšené výřezy map OB nebo ZM 10).

Pro potřeby jednotné evidence byly v roce 2001 vytvořeny P. Jenčem a V. Pešou speciální dokumentační karty formátu A4 s předtištěnými okny pro vyznačení a vyplnění všech nezbytných údajů s vyhrazeným prostorem pro kresebnou dokumentaci (formou skic) a doplňující poznámky. Objekty překreslované pomocí sítě (např. významnější nápisové stěny) a plány lokalit tvoří, stejně jako fotografická dokumentace, samostatné přílohy k dokumentačním kartám.

Karta v záhlaví obsahuje informace vztahující se k obecné i přesné lokalizaci dokumentované polohy – širší pojmenování území (CHKO Český ráj, Labské pískovce atp.), katastr obce, okres (vždy uváděn v oficiální zkratce), druh a číslo mapy s přesným zákresem polohy, koordináty (měřeno v mm od západního a jižního okraje sekční čáry mapového listu, nejde-li o mapu orientačního běhu), kód lokality/polohy (před lomítkem užívána zkratka maloplošného zvláště chráněného území nebo historického názvu skalní oblasti – např. Př = Příhrazská vrchovina a Žehrovský les, Pl = PR Údolí Plakánek, Klo = PR Klokočské skály, Dr = Maloskalská Drábovna, Bes = Besedické skály, Sokol, Hr = Hruboskalsko) a název lokality či blízké polohy („skalní bludiště Kalich – Hrubý kostel“). Dále dokumentátor zaškrtnutím typ lokality (skalní stěna, balvan, převis, jeskyně, tes. cesta, sklep/místnost, štola, náhon, propust', lom, hraniční kámen, strom) a druh dokumentovaného objektu (rytina, reliéf, kresba, malba, jiný). U skalních rytin a dalších psaných nebo kreslených objektů ve volné krajině dokumentátor zaznamenává, zdali se jedná o objekt jednotlivý nebo soubor, dále jejich umístění (vertikální, diagonální, horizontální), uvádí je-li povrch skály v místě přirozený nebo přitesán či zbroušen, dále přístupnost dokumentovaného objektu, světelné podmínky v době dokumentace, stupeň zchovalosti či druh poškození (např. solná koroze), stručný popis objektu/objektů, poloha v rámci lokality formou skici nebo popisem. Dále se zaznamenává výška objektu nad zemí, v případě rytin hloubka rytí, orientace ve vztahu ke světovým stranám. Způsob dokumentace je volen formou přepisu pouze u rozsáhlých souborů novodobých rytin (nejčastěji při značených turistických stezkách), výraznější, jinak zajímavé a bezvýhradně starší objekty jsou vždy minimálně skicovány. Přísný důraz je přitom kladen na co nejvěrnější zachycení tvaru a rozestupu jednotlivých písmen a číslic. Pozornost je věnována všem oddělovacím znaménkům, orámováním, ornamentální výzdobě. Přístupné nápisy jsou zároveň doplněny o rozměry – zvláště je měřena výška velkých a malých písmen, u malých je kladen důraz na odlišení „nizkých“ písmen (např. m, o) a znaků s dlouhými dřívky (např. p, k, l). Pokud velikost písmen kolísá, jsou uváděny krajní hodnoty. U častých složených monogramů je uváděna pouze výška a šířka. Odkaz na další přílohy (dokumentace formou přesné kresby pomocí sítě na milimetrový papír, fotodokumentace, vyhotovení plánu a řezů speleologických lokalit) je uveden v poznámce. Lokality s větším množstvím antropogenních záznamů jsou obvykle rozloženy – po dílčích úsecích (mikropolohách) – do několika dokumentačních karet. Součástí každé dokumentační karty, plánu či snímku je uvedení jména autora/autorů a datum pořízení.

Epigrafické vyhodnocení

Zdokumentované objekty epigrafické povahy představují spolu s dalšími terénními údaji výchozí základnu pro řešení mnoha teoretických problémů, ať už v rovině obecné, nebo spojené s dějinami regionu. Pokud jde o epigrafické zpracování, lze konstatovat následující: Badatelský zájem o epigrafiku se od nápisů antických a středověkých v poslední době stále

více rozšiřuje i na novověké texty. Nápisy vytvořené neprofesionály, vzniklé často jako spontánní projev, současná epigrafika nevyklučuje z okruhu zájmu. Takové projevy jsou v českých zemích známy především z období novověku z řady lokalit (Pernštejn, Žirovnice, Šternberk, tzv. Psané skály u Radíče, Český Krumlov). Zpracovávány jsou však dosud málo. Předběžně lze načrtnout okruhy, o nichž lze při jejich zpracování uvažovat:

a/ Vývoj písma a vývoj jeho užití. Zde je podstatným prvkem to, že nápisy jsou tvořeny většinou neprofesionály. Jejich autoři jsou více či méně znalí psaní, nejsou však sochaři, kameníky, rytci ani malíři písma. Z období středověku je zachováno poměrně málo dokladů písma nepísařů, a to včetně písma provedeného klasickým "paleografickým" způsobem - perem a inkoustem na papíru či pergamenu. Epigrafického - nápisového písma se to týká snad ještě ve větší míře. V novověku se situace podstatně mění. Stále více obyvatel se stává gramotnými a přibývá i dokladů o jejich písmu. Sledování vztahu mezi vlivem školní výuky a školních tvarů písma a individuálními dispozicemi jednotlivých píšících by v novověku našlo stále více materiálu. Podstatně přibývá i dokladů nápisového písma neprofesionálů, a to z různých společenských vrstev. Při zkoumání nápisového písma těchto textů lze předpokládat výrazný vliv omezeného zvládnutí techniky - rytí či tesání do nevhodného kamene za použití provizorních nástrojů, použití ve škole osvojených kurzívních tvarů písma, přizpůsobených plynulému pohybu pera po papíru, ale obtížně proveditelných v tvrdé hornině atp.

b/ Mentalita člověka - tvůrce nápisu. Pro vytvoření textu a jeho umístění v krajině lze uvažovat řadu důvodů. Samotný pobyt člověka v určité lokalitě mohl mít více příčin - krajina mohla být útočištěm v případě ohrožení, mohla být pracovním prostředím, místem odpočinku a během novověku stále více i krajinou "turistickou" - obsahující speciálně navštěvované lokality, považované za pozoruhodné a vhodné ke shlédnutí. V některých případech člověk umístil do krajiny nápis či jinou rytinu. Zde lze uvažovat o mnoha příčinách - od ryze praktických - značky spojené např. s průzkumem ložisek kovů, s pohybem po stezce či cestě, k nápisům, které snad vznikly jako spontánní projev okamžité myšlenky nebo pro ukrácení času, přes jednoduchou praktičností nevysvětlitelná svědectví o pobytu na určitém místě v určité době, až např. k náboženským textům doplňujícím krajinu o religiózní aspekt. Problematika falz těchto nápisů není také dosud zpracována. Lze důvodně uvažovat o možných okruzích padělků - o textech reagujících na historické události, které měly v krajině proběhnout - zde speciálně snad o textech souvisejících s pronásledováním nekatolíků, o textech dokládajících přítomnost významných osob. I zjištěná falza by byla výrazným dokladem mentality jejich tvůrců, reflexe historických událostí, k nimž v krajině došlo, s odstupem několika let (v případě např. 2. světové války), ale i staletí (nápis se vztahem k husitství, tajným shromaždištěm nekatolíků ap.).

Stanovení **stáří rytin (eventuelně kreseb či maleb)** vychází z obecné metodiky rozpracované především při dokumentaci pravěkých lokalit s nástěnným uměním (např. *Wachtman 1993*). Speciálně historickým (tedy mladším) rytinám je věnována dlouhodobější pozornost například v rakouských Alpách nebo ve Francii v oblasti Pařížské pánve (*Mandl 1996, Tassé 1982*). Metod stanovení absolutního nebo relativního stáří je několik, ale zpravidla specifické podmínky na každé lokalitě umožňují použít jenom některé z nich:

1. epigrafický posudek přináší ze všech datovacích možností nejspolehlivější výsledek, a to především u objektů, kdy má rozhodující slovo při posouzení autentičnosti příslušného letopočtu (samozřejmě jen v souladu s výsledky dalších datovacích metod). V případě textových záznamů je i epigrafické datování omezené většinou na delší časový úsek a závisí na druhu použitého písma.
2. datování pomocí „stratigrafie“ rytin přináší pouze relativní údaj a určuje, která z překrývajících se rytin je starší a která mladší. Tento způsob je ve svých možnostech poměrně omezený a využitelný jen u větších souborů rytin.

3. orientační datování na základě fyzikálních a chemických změn povrchu horniny, do něhož jsou rytiny vytvořeny. Tento způsob je opět lépe využitelný spíše u větších souborů než u ojedinělých rytin a vychází především z rychlosti zvětrávání skalního povrchu a tvorby skalních kůr a povlaků. Zvláště v případě pískovců lze tuto metodu v řadě případů úspěšně využít vzhledem k jejich rychlejšímu zvětrávání než u ostatních tvrdších hornin. Zachování rytin ovlivňuje několik faktorů: 1. tvrdost podložního pískovce (resp. povrchové skalní kůry) závislá na pevnosti tmelu spojujícího jednotlivá zrna křemene, která ovlivňuje rychlost zvětrávání a míru jeho možného poškození různými činiteli (deštěm, krystalizace solí apod.), 2. vliv mikroklimatu na zachování rytin (rozdíl v zachování chronologicky současných rytin i na témže skalním bloku), předpoklady pro dochování mají zpravidla pouze rytiny pod převisy a na méně exponovaných skalních stěnách, 3. působení vegetace – rytiny ve vlhkých a stinných roklích často zarůstají mechem, který udržuje skalní povrch dlouhodobě vlhký a ten pak kořínky snadněji a rychleji rozrušují, a 4. v neposlední řadě i přítomnost člověka, který se na destrukci rytin podílí přímo i nepřímo. Pomineme-li přerýty starších rytin novějšími (ad. 2), i samotné obrývání starších záznamů může vést k druhotnému poškození ochranné skalní kůry, která pak opadáva i s rytinami. Tento proces zvláště intenzivně probíhá při lokálním opalování stěny od ohně – zejména u trampských ohnišť, ale výjimečně i při lesních požárech (Mikuláš 1999). Protože je tvorba skalních povlaků a kůr zpravidla časově náročným procesem, „odhalený“ pískovec rychle podléhá další destrukci a v něm vytvořené rytiny nemají delšího trvání (Cílek – Langrová 1994). Posuzování orientačního stáří rytin podle stupně zachování musí vycházet výhradně z lokálních podmínek a zpravidla je nelze přenášet na jiné lokality. Například stejně staré rytiny na téže skalní stěně nemusí být stejně zachované pokud mají odlišné mikroklimatické podmínky. Tato metoda datování je na rozdíl od ostatních nejvíce závislá na osobních zkušenostech dokumentátora a jeho kritického vyhodnocení všech aspektů širší nálezové situace.
4. datování podle kulturně-historického kontextu je omezeno jen na několik chronologicky citlivějších symbolů (např. maltézský kříž, IHS, zbraně, oděvní doplňky).
5. datování podle uměleckého stylu je v našem případě prakticky nevyužitelné, protože rytiny představují v převážné většině pouze textové a časové údaje. Problematické je využití „rukopisu“ tvůrce rytiny k identifikaci dalších stylově podobných rytin, i když v některých případech tuto možnost nelze odmítnout (např. stejné příjmení či charakteristické iniciály).
6. zcela výjimečné je datování rytin (a obtížně datovatelných brusných stop po ostření železných nástrojů či zbraní) archeologickým výzkumem. V prvním případě odkazujeme na zajímavý, chronologicky zjevně homogenní soubor, odkrytý v r. 2002 při preparaci tesané vrcholně středověké zásobnice na hradě Valdštejn (Hartman – Prostředník 2004). Přesnější chronologické zařazení (pozdní středověk) přinesla archeologická sondáž 2/05 v místě sedimenty částečně překrytých křížících se brusných rýh a žlábků pod převislou skálou Kopřivák 1 v Žehrovské oboře u Srbska (Jenč 2006, 113; Jenč – Kočárová – Ložek – Šůvová – Kočár v přípravě).

III. Historická témata řešená v souvislosti s dokumentací rytin

Jak bylo naznačeno již v úvodu, historické skalní rytiny ve skalách Českého ráje odrážejí řadu dějinných událostí místního i nadregionálního významu. Jedním z historicky nejatraktivnějších témat širšího geografického rozsahu je problematika úkrytů a využívání skal Českého ráje českými bratry a nekatolickými duchovními v období pobělohorských perzekucí. Toto téma je diskutováno mnoha generacemi historiků, ale s konkrétními místy v krajině jsou události spojovány zpravidla na základě toponomastiky a lidové tradice. Předpoklad, že výskyt vzdělané skupiny obyvatel v nouzových podmínkách skalních úkrytů musel po sobě zanechat nějaké doložitelné památky – a potvrdit tak autenticitu historicky uváděných lokalit, byl hlavní výzvou k dokumentaci obou území. Za nejreprezentativnější

lokalitu, která byla s tímto fenoménem spojována, můžeme označit právě skalní oblast Kalich u Besedic. Zároveň byla kriticky zhodnocena starší regionální literatura, a to jak se zaměřením na ověření dosud známých historických pramenů, tak na vyhledávání nových, dosud nevyužitých informací k období počátku 17. století, z nichž mnohé mají výrazně nadregionální význam.

Problematika nekatolíků ve skalách Českého ráje

Na počátku 16. století byly Čechy a Morava z náboženského hlediska v rámci Evropy naprostou anomálií. Fungovaly zde vedle sebe dvě církve – katolická a kališnická – a v podstatě záleželo na každém jedinci, ke které z nich se přikloní. K utrakvistům^{2/} tehdy náležela naprostá většina obyvatel, snad až 80%. Je důležité zdůraznit, že kališnická církev nebyla vnímána jako kacířská a byla katolíky tolerována.

Zásadní problém nastal s příchodem myšlenek luterské a později také kalvínské reformace v první polovině 16. století, jež si i v českých zemích našla své stoupence. To však bylo v rozporu s platnými právními ustanoveními, neboť zde byla povolena pouze kališnická víra, označovaná nyní jako staroutrakvistická, oproti luteránům – novoutrakvistům. V podobné situaci, tj. nelegálním postavení, se rovněž nacházela Jednota bratrská, samostatná česká církev vzniklá v polovině 15. století. Ve 2. pol. 16. století dosáhly nekatolické církve ústního potvrzení tzv. české konfese, která znamenala de facto náboženskou svobodu. Písemného potvrzení se jí však dostalo až r. 1609 tzv. Rudolfovým majestátem^{3/}.

Tento stav ovšem netrval dlouho. Vše změnily události, jež následovaly po bitvě na Bílé hoře. Především druhá polovina 20. let 17. století se nesla ve znamení tvrdé rekatolizace, často s vojenskou asistencí. Tato forma přesvědčování ke konverzi se však nesetkala s velkým úspěchem. Pokud k ní ještě připočítáme časté vpády nepřátelských vojsk (především saských a švédských) ve 30. a 40. letech, s nimiž přicházeli často i nekatoličtí duchovní, pochopíme, proč ještě po skončení třicetileté války byla především v severních a východních Čechách většina obyvatel nekatolického vyznání. Téměř úplná rekatolizace těchto regionů tak byla dokončena až na konci 17. století (*Barus 2008, 323 – 332*).

Jak je uvedeno výše, stály v 16. století některé církve mimo zákon. Asi v nejtěžší pozici se nacházela Jednota bratrská. Ačkoliv někteří její šlechtičtí členové drželi nad Jednotou ochrannou ruku, nezabránilo to represivním postupům proti ní. Je proto nasnadě, že se věřící, zvláště v regionech, kde jich nebyl větší počet, scházeli spíše potají a na odlehlých místech. Doklad o takovýchto tajných setkáních máme i z území Českého ráje. V žalobě na staroutrakvistického faráře Jana Kuška, působícího v Bosni u Mnichova Hradiště, je uvedeno, že na území své farnosti trpí schůzky Jednoty bratrské. Písemnost je datována do r. 1574 (*Šimák 1917, 296*). Tuto zprávu snad můžeme ztotožnit s výskytem rytého letopočtu „15+73“ v jedné z tesaných prostor středověkého hradu Drábské světničky (poloha Př/1-A2; *Jenč 2006, 113*), které do obvodu boseňské farnosti náležely (*Barus 2008, 8 – 9, 16*). Jestli se bratrské bohoslužby odehrávaly přímo v areálu Drábských světniček či někde v oblasti masivu Mužského, nemůžeme dost dobře rozsoudit. Zdá se ale dosti pravděpodobné, že zmíněný letopočet s činností českých bratrů v regionu souvisí^{4/}. Je možné, že podobně se museli skrývat i čeští bratři, kteří byli vyhnáni z Turnova r. 1547. Přímé doklady o tom však nemáme^{5/}.

^{2/} Utrakvisté – označení pro kališníky, pocházejí z latinského výrazu pro přijímání pod obojí – sub utraque.

^{3/} Jednalo se samozřejmě o náboženskou svobodu v tehdejším dobovém smyslu. Povolena byla pouze v českých zemích již předtím praktikovaná křesťanská vyznání.

^{4/} Původci rytých nápisů museli být gramotní lidé, jimiž až do sklonku 18. století (projevení se povinné školní docházky) společnost příliš neoplývala. Autory těchto epigrafických památek pak můžeme hledat především mezi duchovními, až v dalším pořadí mezi úředníky, učiteli či vzdělanými měšťany a vesničany.

^{5/} Avšak nemůžeme s úkryty českých bratrů – a v obecnější rovině nekatolíků – počítat na každém místě, kde se objeví vyobrazení kalichu, tedy zřetelně nekatolický symbol. Například v areálu hradu Valečov se ve světnici

Bitva na Bílé hoře (8. 11. 1620) a události po ní následující radikálně přeměnily výše popsany obraz relativní náboženské tolerance. Tzv. pobělohorská rekatolizace však nezměnila víru ze dne na den. Byl to velmi složitý a zdlouhavý proces, který byl v některých oblastech Čech dokončen až ve 2. pol. 17. století. Musíme si uvědomit, že naprostá většina českého obyvatelstva byla nekatolického vyznání. Již v prvních letech po bělohorské bitvě dosáhla katolická církev několika zásadních cílů – byl zrušen Rudolfův majestát, zakázáno přijímání pod obojí a ze země byli vykázáni nekatoličtí duchovní. Jednalo se však o pouhá oficiální nařízení, praxe vypadala naprosto odlišně (Čáňová 1985, 510 – 515).

Na počátku 17. století byl Turnov evangelickým městem, převahu zde měli luteráni. Jednota bratrská po perzekuci r. 1547 spíše živořila, ale přesto zde měla svůj vlastní sbor. Právě jeho budova se stala koncem roku 1620 cílem řádění císařských vojáků a po této události již nemáme o českých bratrech v okolí Turnova žádné zmínky. Rozhodnější boj proti evangelíkům zahájilo pražské arcibiskupství v polovině 20. let, kdy vyslalo do jednotlivých krajů rekatolizační komise a do větších sídel byli dosazováni první katoličtí duchovní^{6/}. Turnovsko však bylo součástí frýdlantského vévodství Albrechta z Valdštejna, který nepostupoval při rekatolizaci, především s ohledem na hospodářskou prosperitu svých statků, tak ostře a toleroval zde nejen nekatolíky, ale údajně i jejich kněze. Ve druhé polovině 20. let začalo rekatolizační úsilí sklízet své první plody. Především působením různých misionářů konvertovaly ke katolictví stovky osob. Tyto úspěchy bývaly ovšem často podmíněny násilím – misionáře obvykle doprovázel oddíl vojáků. Pro náš region je zde nezbytné uvést působení jičínského jezuita Matěje Burnatia^{7/}, který byl právě kvůli násilnému způsobu rekatolizace 9. srpna 1629 zabit v Libuni (Šimák 1922, 5 – 18; Čáňová 1985, 518 – 520).

Co se týče města Turnova, víme, že jeho obyvatelé se v roce 1629 (můžeme se ale domnívat, že podobné situace nastaly již dříve) přiklonili pod vlivem misionářů ke katolictví, avšak po jejich odchodu se měli znovu navrátit k evangelické víře. Podle J. V. Šimáka (1922, 19) byli v tomto ohledu velmi silně podporováni evangelickými kazateli „kteří se kryli ve skalách pod Kozákovem, plných slují a jeskyň“. Dá se velmi dobře soudit, že tito kazatelé nebyli příslušníky Jednoty bratrské, ale že se spíše jednalo o luteránské kněze^{8/}. Poněkud větší komplikace nastává při lokalizaci míst, kde se tito kazatelé údajně ukrývali. Zde jsme poněkud bezradní. V úvahu přicházejí kozákovské jeskyně, podobně Klokočské a Betlémské skály či skalní útvary v okolí Besedic. V každém případě o jakékoliv formě využívání těchto prostor za třicetileté války postrádáme přímé epigrafické důkazy, přítomnost raně novověkého archeologického materiálu ve zdejších skalách dokládá pouze blíže neurčené antropogenní aktivity v některých skalních dutinách v širokém intervalu 16. – 17. století.

Asi nejslavnější postavou spojovanou s ukrýváním českých bratří v oblasti Kalichu u Besedic byl Matěj Krocínovský. Ve skalách sousední Maloskalské Drábovny můžeme nalézt jeho vyryté jméno v podobě pozdější připomínky z počátku 20. století (jeskyně „Husova kaple“ – lok. č. Dr/23). Prvním, kdo zřejmě přišel s myšlenkou označit Kalich jako útočiště kněží Jednoty bratrské, byl r. 1870 Jindřich Erazim Vitásek^{9/} ve své knize „Východ botanický

s tzv. hladomornou Beneška nachází zajímavý raně novověký soubor rytin se třemi kalichy. Jeden z kalichů umístěn nad členěným erbem, zakomponován do letopočtu „1569“ (Jenč 2006, 114; Jenč – Peša 2006a, 206). Nelze z toho ale usuzovat že okolí hradu sloužilo jako úkryt nekatolíků, neboť víme, že Valečov tehdy vlastnili starotrakvisté Hynek a Zikmund Vančurové z Řehnic (Šimák 1917, 277 – 278).

^{6/} V roce 1625 se prvním katolickým farářem v Turnově stal Pavel Minczer.

^{7/} O Burnatiově osudu podrobně píše J. V. Šimák (1922, 18 – 20) a nově K. Hájková-Pastyříková (2004).

^{8/} Jak již bylo uvedeno výše, Turnov byl převážně luteránským městem. Působení Jednoty je zde doloženo naposledy r. 1620 a i tehdy čítal turnovský sbor poměrně malý počet věřících. Lze tedy spíše předpokládat, že se jednalo o luteránské kazatele. J. V. Šimák tento fakt nikde přímo nezdůrazňuje (zřejmě tuto argumentaci vůbec nepotřeboval), ale v jeho článku k nim Turnovští vzhlížejí jako ke „svým“ (Šimák 1922, 19).

^{9/} Jindřich Erazim Vitásek (1817 – 1897) byl člen františkánského řádu. V 60. a 70. letech 19. století působil v turnovském konventu tohoto řádu. Tehdy napsal dvě vlastivědné knihy o Turnově a okolí – Východ botanický

v okolí Turnovském“. Snad jeho myšlení inspirovali obyvatelé okolních vesnic, kteří tyto skály využili o čtyři roky dříve jako úkryt před pruskými vojsky za války r. 1866 (zmínka *Jenč 2006, Kinský b. d.*). Čeští bratři byli v 19. století chápáni jako symbol našeho národa, pokračovatelé husitství a nositelé české vzdělanosti a jazyka, jejichž působení v době rekatolizace bylo vnímáno jako mučednické. Je tedy jasné, že se Kalich stal cílem výletů mnohých vlastenců, hledajících zde kus pravé české minulosti. Právě v této době vznikl na Kalichu celý soubor nápisů, odkazující na úkryty členů Jednoty bratrské v této lokalitě. V období první republiky, která vylíčené ideové pojetí českých bratří převzala, se na Kalichu konaly různé manifestace a vyrostla zde i turistická chata. Myšlenkové spojení českých bratří – Kalich přetrvává dodnes. Avšak již na počátku 20. století označil *J. V. Šimák (1903, 57)* ideu využití tohoto místa coby útočiště evangelíků v průběhu rekatolizace, jakož i nápis na skalách, za „novodobou mystifikaci“. K jeho názoru se po 100 letech vracíme a docházíme k témuž závěru. O úkrytech českých bratří na Kalichu totiž nemáme žádné důkazy.

Kněz Matěj Krocínovský ovšem není smyšlenou postavou. Narodil se snad r. 1583 v Chrudimi v tradiční evangelické rodině. V roce 1612 byl vysvěcen na kněze a v následujících letech působil jako kazatel na různých místech v Čechách. Pod stoupajícím tlakem rekatolizace pak byl nucen r. 1628 emigrovat do Lužice a později se usadil v Sasku. V roce 1631 obsadilo saské vojsko takřka celé území Čech, což vzbudilo mezi nekatolíky naději na obnovu předbělohorských poměrů a velké množství se jich vrátilo do vlasti. Mezi nimi byl i Matěj Krocínovský, který získal poměrně významné postavení v obnovené evangelické správě. Toto působení ale nemělo dlouhého trvání, neboť již r. 1632 byli Sasové z Čech vyhnáni. Krocínovský byl s několika dalšími kněžími v Praze zajat a z příkazu arcibiskupa byli všichni vypovězeni do Saska. Matěj se ovšem neznámo kdy (snad v souvislosti s výpady švédského vojska do Pojizeří v roce 1634) vrátil do Čech, a to konkrétně na Turnovsko. Ne však na Kalich, nýbrž do vsi Borku na okraji skal Maloskalské Drábovny. Vysvětlení, že si toto místo – jak později prohlásil u výslechu – vybral, aby mohl pohodlně žít a svou rodinu uživit, se příliš pravděpodobné nezdá. Borek se tak za pobytu Krocínovského zřejmě stal místem, odkud byli okolní evangelíci posilováni ve své víře a kde se snad také scházeli. K tomuto vyslovil zajímavou hypotézu *J. V. Šimák (1924a, 224)*, který na základě místní informace s opatrností spojil název prolákliny „Kostel“ na Drábovně s působením Krocínovského v 700 m vzdáleném Borku. Domníval se, že by snad nekatolíci mohli v této lokalitě konat své tajné bohoslužby a odtud by vzniklo i pomístní označení „Kostel“. Žádné důkazy však nemáme a můžeme o tom, stejně jako Šimák, pouze hypoteticky uvažovat. Působení M. Krocínovského v Borku však nemělo dlouhého trvání. V červnu 1636 prozradil jeho úkryt turnovskému děkanu Pavlu Ladislavu Minskému z Ronzdorfu jakýsi Matěj Horák, rolník z Vranového. Děkan pak sebral oddíl vojska a v noci na 29. června Krocínovského v Borku zajal a odvedl do vězení v Turnově. Poté byl odvezen do Prahy, kde byl vyslýchán arcibiskupskými úředníky^{10/}. Do jeho dalších osudů výrazně zasáhl saský kurfiřt (u něhož se přimlouvala Matějova žena Kateřina), který intervenoval ve prospěch uvězněného. Matěj Krocínovský byl v polovině srpna 1636 propuštěn za příslib, že odejde do ciziny a do Čech už se nikdy nevrátí. Usadil se pak v Žitavě, kde žil až do své smrti r. 1648 (*Riss 1868, 97 – 105; Šimák 1922, 19 – 22*).

Velmi zajímavé rovněž je, že Krocínovský nebyl příslušníkem Jednoty bratrské, jak populární literatura týkající se Kalicha vždy tvrdila, ale byl luteránem^{11/}. K tomuto názoru nás vede

v okolí Turnovském a Granát turnovský. Posléze se stal členem františkánského konventu v Uherském Hradišti, kde napsal první ucelené dějiny tohoto města.

^{10/} Ti po něm chtěli vědět jména dalších evangelických kazatelů, kteří působí v severních Čechách a také na něj chtěli svést odpovědnost za vraždu výše zmíněného jezuitu Matěje Burnatia. Obviňovali ho také z pobuřování lidu a neúspěšně se snažili o to, aby konvertoval ke katolictví (*Riss 1868, 100 – 103*).

^{11/} Důvod tohoto konfesijního označení je poměrně jednoduchý. Pokud se začalo věřit, že se na Kalichu skutečně skrývali nekatolíci, český nacionálně smýšlející lid – ovlivněný výše popsanými idejemi – si za slovo nekatolík téměř okamžitě dosazoval český bratr. Svou roli mohlo sehrát rovněž to, že luteránství i kalvínské bylo do našich zemí importovány, zatímco Jednota bratrská byla skutečně česká.

hned několik faktů. Především je to jeho vysvěcení. Pokud by byl členem Jednoty, světil by ho jeden z bratrských biskupů. Ovšem Krocínovského světil administrátor konzistoře Šúd ze Semanína – tedy hlava evangelické církevní správy předbělohorských Čech. Jako další důkaz o jeho luteránství poslouží jedno z jeho literárních děl. Při svém působení v Sasku před rokem 1631 se v této luteránské zemi začaly ozývat hlasy, že příchozí čeští emigranti se kloní ke kalvínství a ohrožují tak tradiční saské luteránství. Krocínovský se proti tomuto nařčení hájil spisem^{12/}, v němž ospravedlňoval Čechy a uváděl, že jejich pravou vírou je luteránství. Také pobyt Krocínovského poblíž luteránsky založeného Turnova se nám v těchto souvislostech jeví poměrně srozumitelně (*Riss 1868, 97, 106*).

Celý příběh Matěje Krocínovského můžeme položit i do obecnější roviny. Pravděpodobně od konce 20. let 17. století působili na Turnovsku nekatoličtí kněží, kteří pomáhali obyvatelstvu odolávat tlaku rekatolizace (podobný obrázek si s jistou opatrností můžeme udělat i o zbytku severních Čech). Jako pravděpodobná místa jejich pobytu se nejeví skalní dutiny, alespoň o tom nemáme – až na jednu výjimku^{13/} – žádné důkazy, ale spíše mohli pohodlněji přebývat v malých a hůře dostupných vsích. Rekatolizována byla totiž zpočátku větší sídla, do jednotlivých vsí se misionáři dostávali poměrně řídce a velkou slabinou celého procesu byla rovněž velmi řídká farní síť. Právě v případě Turnova máme doloženo, že ačkoliv se ve 30. letech stalo město a jeho blízké okolí – alespoň formálně – katolickým (přesto zde zůstala řada nekatolíků, kteří ve městě poměrně bez potíží žili), do podhorských a horských krajů na sever od města si rekatolizační komise netroufly (*Šimák 1922, 23*). Tyto oblasti tedy byly téměř výhradně evangelické a nebyl proto důvod, aby se tamní kněží – a tím spíše prostí obyvatelé – schovávali v jeskyních a podobných úkrytech. Výrazným faktorem, který v tomto prostředí udržoval nekatolickou víru, byla blízkost hranic s evangelickým Slezskem, Lužicí a Saskem.

Rekatolizační úsilí bylo ve druhé polovině třicetileté války také velmi komplikováno častými vpády nepřátelských armád do Čech^{14/}. Švédové vpadli do Pojizeří hned několikrát^{15/} a s jejich armádami přicházela obvykle i řada nekatolických kněží. Ve 40. letech však již Švédové nebyli vnímáni jako evangeličtí souvěrci, nýbrž spíše jako zloději a paliči. Po skončení třicetileté války rekatolizaci v podstatě již nic nebránilo. Církev si vychovala větší počet nových kněží, jimiž zahušťovala farní síť, a tak se katoličtí duchovní dostali i do odlehlejších oblastí. Dá se říci, že po formální stránce byl rekatolizační proces dokončen na počátku 70. let 17. století, v některých horských oblastech ještě později. Jistě k tomu velkou měrou přispěl i fakt, že generace, pamatující předbělohorskou náboženskou toleranci již v podstatě neexistovala (*Čáňová 1985, 555 – 557*).

^{12/} „Harmonia confessionum bohemicarum et augustanae, to jest: Světél a patrné zákona božího provedení, že confessi česká jest pravá augšpurská, na pravém gruntu písma sv. založená, v nově vůbec osvědčená“ (*Riss 1868, 106*).

^{13/} Jedná se o lokalitu Drábské světničky v oblasti masivu Mužského. Zde můžeme kromě starých, blíže nedatovaných, křížů latinského typu nalézt záznamy z 20. let 17. století (2x „1623“, „1625/ IAS“, „1629/ GINDRZICH W“ – polohy Př/1-A2 a Př/1-F3), přičemž letopočet 1623 odpovídá zrušení početného sboru Jednoty bratrské v Mladé Boleslavi (*Jenč – Nechvíle – Peša 2006, 194*). O schůzkách nekatolíků v této oblasti máme i několik písemných zpráv (*Šimák 1924, 6 – 8*), a ačkoliv nikde nejsou explicitně označeni jako příslušníci Jednoty bratrské, můžeme se s jistotou opatrností domnívat, že se jednalo právě o české bratry. Snad zde mohla sehrát jistou roli i jakási „kolektivní paměť“ Jednoty, která zde tajně schůzky pořádala již v 70. letech 16. století (viz výše).

^{14/} S tím může souviset i využívání některých jeskynních lokalit jako úkrytů pro civilní obyvatelstvo. Je však nutné zdůraznit, že prostí vesničané nevyhledávali úkryt pouze v případě vpádu cizího vojska, ale také pokud se v okolí jejich vsí objevili císařští vojáci. Armády té doby byly žoldnéřské a pojmy jako „vlastní země“ pro ně byly poněkud cizí.

^{15/} První své ataky podnikli již v polovině 30. let. Od jara 1639 téměř na rok okupovala jejich vojska celé Pojizeří. Vpád r. 1643 byl velmi ničivý, mimo jiné byl vypálen Turnov. Další období až do konce války v roce 1648 bylo poznamenáno drobnými výpravami, které švédští vojáci podnikali ze svých posádek v Lužici (*Anděl 1991, 37 – 44*).

Lze shrnout, že využívání skalních dutin jako úkrytů pro nekatolíky (především pro nekatolické kněze) můžeme v Českém ráji ohraničit na jedné straně šestnáctým stoletím a na straně druhé počátkem druhé poloviny století sedmnáctého. Tento fenomén, ale nebyl tak četný, jak si především laická veřejnost představuje. Využívání skalních dutin v následující době mělo už poněkud jiný charakter. Vedle úkrytů v době válečného ohrožení zde výrazně vystupuje do popředí hospodářský aspekt, který samozřejmě nemůžeme opomenout ani v období, jímž se zabýval tento oddíl.

IV. Maloskalská Drábovna (k.ú. Ondříkovice, Vranové – 2. díl, Frýdštejn; okr. JN)

Dokumentace skalní oblasti Drábovna u Malé Skály (2 x 0,8 km) probíhala v letních sezónách 2004 – 2007. V terénu pracovalo celkem 31 dokumentátorů – studentů středních škol, posluchačů vysokých škol a 3 profesionálů v oboru. Výsledkem prospekce je **celkem 380 poloh** zanesených do 475 (oboustranných) dokumentačních karet. Dokumentační materiál obsahuje dále mapové podklady s přesným zákresem jednotlivých poloh, samostatně 13 plánů a řezů skalních dutin a fotodokumentace nejvýznamnějších lokalit čítající cca 140 snímků. Zdokumentováno zde bylo **minimálně 1600 – 1700 objektů** odborného zájmu, tj. veškeré zjištěné skalní rytiny a nápisy, kresby, malby a ostatní prvky historické krajiny jako jsou např. různé technické záseky, pozůstatky těžby a zpracování kamene, hraniční mezníky, tesání související se vznikem či údržbou komunikací, tesané objekty religiózní povahy, stromové piktogramy. Prostor Drábovny je v současné době zdokumentován z 85% (systematická prospekce), zbytek území – severozápadní okraj Drábovny – byl dokumentován pouze selektivně, cíleně se zaměřením na těžbu pískovce (podobně jako část při jižním okraji Voděrad).

Lokality lze rozdělit do následujících tematických a chronologických skupin:

1) Středověká tesání:

Dr/315 (hrad Drábovna)

Celkem **1 lokalita**

2) Dobové letopočty 17. století:

Dr/343 („+ / BT 1695“)

Celkem **1 poloha**

3) Dobové letopočty 18. století: nenalezeny

4a) Připomínky osobnosti Mistra Jana Husa (výročí 500 let od upálení – r. 1915):

Dr/18 (výročí, jméno, kalich)

Dr/42 (kalich s vycházejícím sluncem)

Dr/63 (kalich s vycházejícím sluncem)

Dr/67 (výročí, jméno, kalich)

Dr/111 (jeskyně)

Celkem **5 poloh**

4b) Připomínky údajných úkrytů nekatolíků (M. Krocínovský 1636):

Dr/23 (jeskyně Husova kaple)

Dr/142 (jeskyně Foukané díry)

Celkem **2 polohy**

4c) Připomínka „J. Hus“ nebo tzv. nekatolíci (neurčeno):

Dr/64 (kříž latinského typu + kalich)

Celkem **1 poloha**

5a) Letopočty 19. století v souvislost s hraničními kříži (vše „1879“):

Dr/11, 19, 190, 191, 313

Celkem **5 poloh**

5b) Ostatní letopočty a nápisy z 19. stol.:

Dr/23 (j. Husova kaple)

Dr/95 (Netopýří jeskyně – malba písmen „FH...“)

Dr/b.č. (Zadní kostel – při vstupu do Velké sluje – 1866)

Dr/337 (rytý kalendář „před 1839 – 1850“ – analogie lok. Klo/1)

Celkem **4 – 5 poloh**

6) Ostatní blíže nedatované rytiny (vrcholný středověk – 19. stol.):

Dr/28 (1x snad souvislost s těžbou pískovce a výrobou brusů - „kamenický horizont“ + nálezy keramiky, symbol ženského pohlaví)

Dr/116, 216

Celkem **3 polohy**

7) Historické brusné rýhy:

Dr/23 (j. Husova kaple)

Dr/26 (Brusírna 3)

Dr/27 (Brusírna 2)

Dr/83 (Jeskyně ryby – 16. století?? = jediný novověký horizont datovaný množstvím keramických fragmentů; *Jenč 2006a, 129 - 130*)

Dr/99(?) (Přední Kostel)

Celkem **5 – 6 poloh**

8) Zábrusy, výroba brusných kotoučů:

Místní výroba pískovcových brusů (brusné plochy rovné, miskovité aj.) představuje nově objevenou skupinu lokalit, které se vztahují k malořemeslné výrobě v 18./19. až max. prvních dvou desetiletích 20. století. Lze je zařadit k typickým památkám tohoto období, které jsou dochovány ve volné přírodě a dosud zcela unikaly odborné pozornosti.

Dr/26 (Brusírna 3)

Dr/27 (Brusírna 2)

Dr/29 (jeskyně Velká brusírna; dále gynekomorfní symbol, iniciály, tesání, antropomorfní vyobrazení, nález novověké keramiky)

+ mimo skalní dutiny Dr/63, 105, 167, 173, 263, 347

Celkem **9 poloh**

9a) Tesání a ojedinělé jizvy po úderu špičáku/dláta:

Dr/21, 17, 39, 46, 47, 54(?), 64, 85, 101, 118, 132, 157, 170(?), 194, 256, 296, 345

Dr/23 (j. Husova kaple)

Dr/32 (souvislost s kamenickou prací? – vodorovné záseky nad sebou)

Dr/95 (Netopýří jeskyně)

Dr/155 (jeskyně + nález novověkého keramického zlomku)

Dr/159 a 160 (přitesaná cesta)

Dr/166 (četné zářezy + tesané úchyty a záseky)

Dr/188 (cesta)

Dr/233 a 234 (stopy po nástroji)

Dr/236 (tesané schody)

Dr/255 (stopy tesání)

Dr/279 (schody na značené cestě)
Dr/b.č. (vstup do Předního Kostela)
Celkem **29 – 31 poloh**

9b) Možná souvislost s kameníky (hist. těžbou):

Dr/53a (rytý až vyťukávaný nhrubo provedený symbol ženského pohlaví)
Dr/163 (kámen po kamenické práci)
Dr/202 (kvádr – tesaný žlab)
Celkem **3 polohy**

10) Objekty religiózní povahy:

Dr/111 („1929“)
Dr/266-1 (v lomu)
Dr/291(?) (4 tesané výklenky pod verandou domu při silnici)
Celkem **2 - 3 polohy**

11) Kříže latinského typu (bez bližšího chronologického zařazení):

Dr/7, 77, 90, 91, 114, 147, 183, 186, 232, 266
Dr/40 (pravoslavný, ve funkci hraničního??)
Dr/82 (staré, silná opálová kůra)

Minimálně 12 poloh

12) Tesané/ ryté hraniční kříže

Jednoduché kříže řeckého typu s patkami i bez, příp. typu latinského (řada objektů při červeně značené turistické cestě opatřena pořadovými číslicemi – datace 19. stol., jinde více křížů v jedné poloze, mladší datovány letopočtem 1879, přetírání barvou či malbou pořadové číslo).

Dr/8, 9, 10, 12, 31, 44, 60, 63, 65, 84, 88, 101, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 117, 133, 171, 203, 204, 215, 232, 234, 257, 309, 319, 332, 333, 335, 336, 339

Dr/11 (s letopočtem + bílá barva „1879“)
Dr/19, 190, 191 a 313 (s letopočtem „1879“)
Dr/24 (jižní nároží skály s jesk. Husova kaple)
Dr/25 (Brusínna 3)
Dr/30 (pod Pecinovou vyhlídkou – kombinace s barvou)
Dr/41 (s číslicí)
Dr/58(?)
Dr/59 (pod Velkou Brusínou)
Dr/66 (2 polohy)
Dr/77(?)
Dr/91(?)
Dr/128, 129, 130 (s malbou – číslo v rámečku)
Dr/131(?)
Dr/147(?)
Dr/216 (+ 3x historický symbol ženského pohlaví)
Dr/267(?)
Dr/331 (s barvou)
Dr/343 (17. století!)
Dr/b.č. (severozápadní hrana Drábovny – lom)
Celkem **zdokumentováno 56 – 60 poloh**

Nejstarší objevenou rytinou datovanou letopočtem v oblasti Maloskalské Drábovny je vyobrazení řeckého kříže, doplněné nápisem „BT 1695“ (Dr/343). Vzhledem k provedení nápisu a znalosti jiných analogií, můžeme usuzovat, že se jedná o označení hranice. Severní částí Drábovny ovšem hranice panství – jejímuž vytyčování by letopočet z konce 17. století

mohl odpovídat – neprocházela a na hranice mezi obcemi je 17. století velmi raným obdobím. Hranice obecních katastrů se vztahují až k 90. letům 18. století, kdy byl do praxe uváděn tzv. josefský katastr, jehož hranice v mnoha případech platí do současnosti. Pokud bychom tedy chtěli identifikovat, jakou hranici označovala zmíněná rytina – neboť její hraniční význam je nezpochybnitelný – uchýlíme se snad k hranici lesního revíru.

13) Hraniční kámen/mezník (na temeni vždy opatřen křížem řeckého typu s patkami):

Dr/40(?)

Dr/56, 68, 73, 122, 162, 262, 314

Dr/334 (2 kameny)

Celkem **8 – 9 poloh**

14) Stopy historické těžby (lomy, „kamenický“ odpad): jsou na dokumentovaném území velmi početné.

Dr/106, 164, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 241, 258, 260, 261, 264, 265, 321, 327, 338, 347

Dr/229 (nejspíše lom)

Dr/242 (rozsáhlejší)

Dr/259 (lom se zídrou z hrubě opracovaných kvádrů)

Dr/266 (s tesaným výklenkem a křížkem latinského typu)

Dr/324 (lom s hromadou hrubého odpadu)

Dr/325 (lom, opracované kvádry)

Dr/335(?)

+ 26 – 27 lokalit (většinou b.č.)

Celkem **56 poloh** (z toho 11 poloh již mimo vlastní Drábovnu – jižně od Voděrad)

15) Recentní objekty související s turistickým využíváním skal (1901 – 2004/2007):

Iniciály, jména či přezdívky, někdy s letopočty nebo celými daty, rovněž doplněná o názvy obcí, vyobrazení zvířat či antropomorfních motivů (obličej, lidská postava). Setkáváme se s tradičními symboly lásky (srdce), gynekomorfními symboly (rytý kosočtverec), trampskými názvy, skautskou a trampskou symbolikou. Méně často se objevují nápisy upomínající na významné životní události návštěvníka (maturita, zásnuby, objekty vztahující se k výkonu základní vojenské služby), spíše výjimečně vulgární výrazy. Jiné moderní záznamy vypovídají o oblíbených hudebních skupinách, příslušnosti tvůrce nápisu k dětskému oddílu nebo škole. Příkladem tematické pestrosti a tvořivosti dětských i dospělých návštěvníků jsou kupříkladu: lebka se zkříženými hnáty, vyobrazení automobilu, květiny, potravin, pětícípé hvězdy, šipek; četný je výskyt rýh postrádajících hlubší výpovědní hodnoty, opakovaně zaznamenána svastika (ne vše 2. světová válka). Vzácné jsou filosofické texty, citáty a umně provedená vyjádření výtvarná (studenti SUPŠ Turnov). Kromě domácích návštěvníků a místních obyvatel se zvláště od roku 1989 objevují také nápisy a rytiny cizinců – např. z Holandska(?), Íránu (arabsky psané jméno „Medždi“¹⁶), 3 polohy s azbukou, 1x znaky tchajvanské čínštiny „Bí yán lú“ (v překladu D. Sehnala¹⁷ „Záznamy z Lazurových skal“). Zdokumentována je také rytina hákového kříže s nápisem „SSSR“ (politické vyjádření?).

¹⁶ Čtení z arabštiny P. Jenč.

Recentní arabské nápisy v kvádrových pískovcích severočeské křídly jsou stále velmi vzácným jevem. Zaznamenali jsme je dosud jen v hraničním pásmu Českého Švýcarska – souvislost s nelegálním překračováním státní hranice cizími státními příslušníky do SRN v 90. letech 20. století, v Českém ráji identifikoval P. Jenč soubor uhlem provedených nápisů v PR Údolí Plakánek při břehu Černého rybníka (nejlépe čitelným nápisem „allá akbar“).

¹⁷ Ústav Dálného východu FF UK v Praze

rytiny	193 - 195
kresby	23
malby	6
rytiny do stromové kůry	5
Celkem recent	229 poloh

Výběr nejvýznamnějších lokalit na Drábovně:

Husova kaple (Dr/23)

Jeskyně „Husova kaple“ představuje jeskyni oválného půdorysu (Dr/23a) vzniklou na úzké puklině, která se otvírá přírodním oknem vysoko ve skalní stěně východního okraje masívu Drábovny. Vstupuje se do ní úzkým krátkým průchodem, zaklenutí dosahuje výšky do 250 cm. Dno prostory se mírně svažuje ke skalnímu oknu a ven z jeskyně. Puklina tvořící osu dutiny je nahoře otevřená a při dešti se tak dovnitř dostává voda. Zhruba 1 m vysokou chodbou je jeskyně spojena se sousedním skalním výklenkem (Dr/23b), jehož výplň je prakticky úplně oderodována až na členité skalnaté dno. V průběhu dokumentace v červenci 2004 byl v jeskyni proveden preventivní průzkum za použití detektoru kovů.

Hlavní soubor historických nápisů a rytin se nacházel na stěnách jeskyně a to zejména na jihozápadní straně. Nejzajímavějším z nich je rozložitý nápis „roku 1636 / se zde / skrýval / M. Krocínovský / Kněz / českobratrský“, který podle provedení není autentickým záznamem, ale pamětním nápisem (č. 23a-A1), který datujeme do začátku 20. století. Blíže ke skalnímu oknu je ve skupině nečitelných iniciál a letopočtů hloubkově provedený kříž řeckého typu (č. 23a-Ba). Na středním úseku stěny vpravo od pamětního nápisu je v dolní části výrazný soubor silně „opalizovaných“ (skalní kůrou zpevněných) a zvoštinovaných brusných rýh a žlábků a nad nimi mezi iniciálami se zčásti dochoval pravděpodobně nejstarší letopočet v jeskyni „181(7?)“ (č. 23a-D1). Ve vchodu, ve skalním okně i u vstupu do nízké spojovací chodby se nacházejí drobné kapsy po trámčích, které naznačují uzavření všech tří otvorů jeskyně. Zda s nimi souvisí také stupínky a stopy po nástroji ve svažitém dnu zadního výklenku, nelze s jistotou rozhodnout, podobně jako se na základě vztahu k ostatním rytinám nelze blíže vyjádřit k jejich stáří. Ve výklenku jsme zaznamenali pouze recentní nápisy, mezi nimiž se vyjímá umělecky namalovaná hlava indiána (č. 23b-A).

Pamětní nápis v Husově kapli se vztahuje k „legendě“ o skalních úkrytech M. Krocínovského ve 30. letech 17. století a genezi této pověsti lze dobře sledovat právě na epigrafických pramenech dokumentovaných na protějším břehu řeky Jizery ve skalních bludištích Kalich (viz níže) a Chléviště („Jeskyně Matěje Krocínovského“). Již předběžný epigrafický průzkum v roce 1997 tu vykazoval absenci nápisů starších prusko-rakouského konfliktu 1866 (*Jenč 1997*).

Ochrana lokality: z hlediska zachování historických (archeologických) hodnot, rovněž s ohledem na hodnoty přírodní, by jeskyně měla i nadále zůstat mimo turistický zájem návštěvníků Českého ráje. Lokalita se nachází ve 2. zóně CHKO, v blízkosti značené turistické stezky.

Jeskyně „Velká Brusírna“ (Dr/29)

Lokalita představuje přirozené spojení plošiny Drábovny se svahem pod skalní stěnou masívu. Od úpatí skalní stěny se vystupuje do výklenku obdélného půdorysu (A), v zadních

partiích nízkého, který je několika zřícenými bloky zčásti uzavřen do podoby průchodné jeskyně. Odtud se přes malé skalní prostranství (C) vstupuje do skalního průchodu (E). Ze skalního prostranství C vede úzký průlez ze svažitého výklenku (D) do převísle části skalního bloku (B).

Zatímco skalní průchod E nese na obou stěnách stopy tesání, kterým byl v minulosti pravděpodobně rozšířen, vlastní prostor jeskyně obsahuje více než 8 poloh s vybroušenými prohlubněmi tvaru různých kruhových úsečí jako dokladů po broušení kamenných brusů. Jedna z hlavních brusičských poloh se nacházela na větším kamenu, který je dnes převrácen zábrusy směrem dolů. Podle recentních rytin na brusných plochách obrácených do země muselo k převrácení kamene dojít v nedávné době. Těžko říci, zda s tím nesouvisí zvýšený zájem o jeskyni v letech 1993-94, který po sobě zanechal velké nápisy uhlem na stěně. Lze uvažovat, že s obdobím provozu brusírny mohou souviset i stupínky, kterými jsou z prostranství C zpřístupněny vrcholky obou velkých balvanů. Hlavní plocha s rytými záznamy se nachází na stěně balvanu při výstupu z jeskyně do skalního prostranství. Nachází se zde skupina iniciál s široce vytesaným letopočtem 1914, na který bezprostředně (prostorově) navazuje schematicky „vyťukaná“ lidská postava s velkým, hluboce vysekaným ženským přirozením. Jiný gynekomorfní symbol se nachází níže a vpravo od něho je slabě zřetelný zbytek možného letopočtu (1669??). Vysekáním je zhotovena také lebka s překříženými hnáty na menším skalním bloku.

Jeskynní Brusírny 2 (Dr/27), 3 (Dr/26) a Jeskyně dvou postav (Dr/28)

V blízkosti Velké Brusírny ve směru k Husově kapli jsme nově objevili další 3 lokality se stopami výroby pískovcových brusů v 19. století, s pravděpodobným přesahem této činnosti do prvních dvou decenií století následujícího. Brusírna 2 v sousedství „Jeskyně Dvou postav“ představuje výklenek se skalní lavicí, na níž se nachází několikanásobný plošný zábrus, podle rytiny předcházející roku 1921. Za zmínku stojí dvě zobrazení silně schematizovaných lidských postav na stěně nad vchodem do „Jeskyně dvou postav“ (Dr/28), podle nichž jsme jeskyni pojmenovali. Horní větší postava o výšce 20 cm je vytesaná dlátem/sekáčem, zatímco dolní je vybroušená či vytytá a je zachována jen její horní polovina těsně nad hranou vchodu do jeskyně. To by naznačovalo, že portál byl původně o něco menší, nebo alespoň jinak tvarovaný (převíslejší výstupek?). V hlavní sínce jeskyně je na pilíři proti vchodu slabě rytý gynekomorfní znak a iniciály, které se zdají být starší než z recentní doby. Brusírna 3 je podobně jako předchozí Brusírna 2 malou výklenkovou jeskyní s vystupujícím skalním dnem, v jehož silně navětralé části se solnými povlaky, zbavené skalní kůry, jsou přinejmenším dvě krátké brusné stopy, další se potom nacházejí na skalním žeburu nad vchodem do nízkého zadního výklenku. Na kamenu je jeden plošný zábrus se stopami vícefázového broušení. Na nároží skály jsou umístěny pod sebou dva křížky řeckého typu (Dr/25).

Směrem k Ondříkovicím byly v roce 2004 registrovány lomy po těžbě stavebních kvádrů (aktivity datovány do 18. – 19. století; iniciály na boku při tesáním upravené tříšňové „**Netopýří jeskyně**“ Dr/95). V neposlední řadě byly dokumentovány rytiny související s historií turistiky; zajímavý je soubor kalichů v kontextu výrazně provedené připomínky na osobnost Mistra Jana Husa z roku 1915 v místě přístupu do středověkého hradu Drábovna. Závěrem doplníme hraniční kříže z 90. let 18. a z 19. století, staršího data mohou být některé křížky latinského typu. Systematický epigrafický průzkum v prostoru Drábovny u Malé Skály významně doplňuje dosavadní archeologická zjištění, nezávisle tento navázal na projekt Správy CHKO Český ráj „Obnova skalních dutin přírodě blízkému stavu“.

V. Besedické skály - Kalich (k. ú. Besedice, okr. JN)

• **Rozsah selektivní prospekce:** proběhla v celém prostoru obou menších skalních „měst“ vrchu Sokol - na Kalichu a v Chlévišti (předběžný epigrafický průzkum území provedený P. Jenčem v r. 1997 (*Jenč 1997*) a pozdější akce v rámci probíhajícího výzkumného úkolu)

• **Rozsah systematické prospekce:** skalní bludiště Kalich; dosud detailně zdokumentováno území o rozloze 230-380 x 300-460 m, tj. přibližně 70% plochy plánované prospekce. Zmapovaná plocha zahrnuje celý širší prostor žlutě značeného turistického okruhu Kalichem, okrajová JV – J část ve směru k Michovce bude dokončena během některé z příštích sezón.

Systematický průzkum skalní oblasti Kalich probíhal v letech 2007 a 2008. V terénu pracovalo celkem 20 dokumentátorů – studenti středních škol, posluchači vysokých škol a 3 profesionálové v oboru. Výsledkem dokumentace je **více než 130 poloh** s výskytem skalních rytin, nápisů a jiných dokladů historického i nedávného využívání skal zaznamenaných v pískovci, které byly zdokumentovány na 207 dokumentačních kartách. Základní dokumentační materiál obsahují mapové podklady s přesným zákresem jednotlivých poloh, samostatně 12 plánů a řezů skalních dutin a fotodokumentace nejvýznamnějších lokalit (370 snímků).

Lokality lze rozdělit do následujících tematických a chronologických skupin:

- 1) **Dobové letopočty 16. stol. – 60. léta 19. století:** nezjištěny
- 2) **Dobové letopočty 70. – 90. léta 19. století:** min. 5 poloh
- 3) **Stopy historické těžby (lomy, „kamenický“ odpad) jsou na dokumentovaném území velmi početné.** Přinejmenším 41 poloh
- 4) **Jeskyně využívané v souvislosti s historickou těžbou a zpracováním kamene (tzv. kamenické jeskyně):** 6 lokalit
- 5) **Místní výroba pískovcových brusů (zábrusy a rovné brusné plochy):**
Představuje nově objevenou skupinu lokalit, které se vztahují k malořemeslné výrobě rámcově datované do 19. století. Lze je zařadit mezi typické památky tohoto období pro severní část Českého ráje, které jsou dochovány ve volné přírodě a dosud zcela unikaly odborné pozornosti nebo nebyly správně pochopeny.
Celkem 16 poloh
- 3) **Kříže latinského typu:** 3 polohy
- 4) **Ryté nebo tesané hraniční kříže:** 2(?) polohy
- 5) **Kamenné hraniční mezníky:** 2 polohy
- 6) **Vyobrazení kalichu (19. – 20. století):** 9 poloh (rytina, malba)
- 10) **Recentní objekty související s turistickým využíváním skal (80. léta 19. století – 2007/2008):** tento typ je zastoupen nejpočetněji.

rytiny	min. 64
kresby	11
malby	3

Celkem: **minimálně 71 poloh**

11) **Pravděpodobná souvislost s 2. světovou válkou:** 1 poloha

Nejvýznamnější lokality na Kalichu:

Sluj českých bratří

Za ústřední lokalitu spojovanou již od druhé poloviny 19. století s úkrytem a místem tajných bohoslužeb je pokládána nevelká jeskyně zvaná Sluj českých bratří, která leží – podobně jako ostatní lokality – na turisticky značené stezce a je tak jedním z nejnavštěvovanějších míst Kalicha. Sluj se skládá ze dvou částí – z přední převíslé skalní stěny se zvýšenou skalní lavicí v místě výklenku a zadní tmavou jeskyní trojúhelného půdorysu, která se otevírá do úzké skalní pukliny, představující přirozenou osu lokality. Dno jeskyně je nerovné a je tvořeno pískovcovými balvany, zčásti zanesenými písčitým sedimentem. Skalní prostora je zcela nevhodná pro jakýkoliv úkryt, neboť je velmi chladná, malých rozměrů a nerovného dna. Lokalita leží na západní straně skalního masivu zčásti uzavřená mezi skalami a patří k nejchladnějším místům tohoto území.

Na stěnách Sluje i v nejbližším okolí se nachází velké množství skalních rytin a nápisů, proto jsme lokalitu rozdělili na jednotlivé úseky. Úsek A označuje skalní lavici (A1, A2) ve vnějším výklenku a skalní lavici na západním okraji prostoru před Slují (A3), kde je dnes umístěna lavička. Stěny výklenku představují úsek B2 a B3, zatímco pokračování skalní stěny mimo výklenek je označeno jako B1. Úsek C zahrnuje vlastní jeskyni a úsek D je stěna pukliny, která Sluj uzavírá od severozápadu.

Za nejstarší stopy přítomnosti člověka na lokalitě považujeme několik kapes po trámech nepravidelně vytesaných do vnější strany skalní stěny pukliny před průlezem do jeskyně (úsek D1). Jejich stáří ani funkce není z dochovaných reliktních zřejmá, ale svým umístěním mimo hlavní nápisové stěny se zdají být mimo souvislost s návštěvníkem ruchem na lokalitě. Mohou souviset buď se zřízením tohoto pamětního místa františkánským mnichem Vitáskem, nebo – snad pravděpodobněji – této události předcházejí.

Na hlavní vnější nápisové **stěně B3** se nacházejí dva ze tří ústředních citátů provedených černou barvou na skalním podkladu zbroušeném do hladké plochy. Horní text (č. B3-1), umístěný v poli o rozměrech 50 x 80 cm, je označen kalichem a zní:

(kalich)
VÍTÁM TEBE CITU ROZECHVĚNÍ
MÍSTO A TU SLUJI TVOJI,
JEZ PŘED VĚKY V KRUTÉM UTRPENÍ
SKRYLA BRATRY POD OBOJÍ.

Text je signován jménem „JINDŘICH ERAZIN VI...K“, kde je příjmení se spodním řádkem na rozdíl od zbývajících obnovovaných citátů již značně setřelé, ale beze všech pochyb náleží františkánovi J. E. Vitáskovi. Text sice není datován, ale v dolním pravém rohu se překrývá s velkým nápisem červenou barvou (č. B3-36) „.. 4 / ... Durych^{18/}. Podzimek.“ Právě nečitelný letopočet se bezprostředně kryje s poškozeným příjmením Vitáska. Zároveň však v tomto místě nápisového pole nelze jednoznačně rozhodnout, zda je plocha přibroušená, či

^{18/} Snad se mohlo jednat o Václava Durycha, který v letech 1886 a 1892 vydal populárního průvodce po Českém ráji, v němž zastával názor o úkrytu českých bratří na Kalichu.

tvoří přirozený hladký skalní povrch, a úvahy o posloupnosti nápisů mohou proto vycházet pouze z celkové situace. Varianta, že by Vitásek své příjmení vepsal na plochu se zbytky červeného staršího nápisu, přestože větší část nápisového pole je přebroušená a představovala připravenou čistou plochu, se nezdá být příliš pravděpodobná. Mladší proto bude spíš červený nápis, jehož hlavní řádek zároveň respektuje jak okraj nápisového pole B3-1, tak spodní rytý nápis v orámování z r. 1887: „F. MATOUŠ IV.I. / (R?)ENDRYS. I(?) / 18 17/? 87“ (č. B3-3). Přestože datování červeného nápisu není již čitelné, stejná trojice cestovatelů s Durychem a Podzimkem zanechala prakticky identický nápis také ve skalní světnici pod hradem Rotštejn (Klo/3-A4-16), který je datován letopočtem 1894 a nabízí tak i pravděpodobnou časovou paralelu k nápisu ve Sluji. Tím by byl vznik Vitáskova nápisu datován někam před rok 1894, což je plně v souladu s níže předloženou historickou interpretací lokality. Malé otvory pro držáky v blízkosti rohů zbroušené plochy naznačují existenci vsazené desky, které snad dočasně překryla Vitáskův nápis na skalní stěně, pokud ovšem nepředstavuje jeho nejstarší variantu.

Spodní nápis černou barvou (č. B3-2) je datován textem do roku 1892:

(kalich)
 NIC NEVZALI JSME SEBOU PO VŠEM VETA
 JEN BIBLI KRALICKOU LABYRINT SVĚTA
 1892 PAMÁTCE 300. L. NAR. 1592
 J. AMOSA KOMENSKÉHO

Ve srovnání s oběma dalšími nápis postrádá jak symetričnost orámovaného pole, tak jednotnou výšku písma mezi jednotlivými řádky a zčásti i v rámci jednoho řádku. Zčásti je to způsobeno nedostatkem místa na skalní stěně, kde je vklíněn mezi zmíněný rytý nápis z r. 1878 a nerovné zakončení plochého úseku stěny. Méně „profesionální“ provedení textu i jeho stísněná poloha vůči nápisu č. 1 mluví ve prospěch jeho mladšího stáří, než oba zbývající citáty. Tím by se stáří horního citátu (B3-1) posunulo před rok 1892 a potvrzuje oprávněnost výše nastíněné stratigrafie nápisů. Pro úplnost doplňme, že orámování citátu č. 2 kříží rytinu 10 cm vysokého kalicha (č. B3-6), aniž by bylo možné bezpečně rozhodnout o jejich následnosti a v horní části je orámování zřejmě limitováno kromě nápisu z r. 1878 také zbytkem letopočtu (?) modrou barvou, který nevylučuje čtení jako „1880“ (č. B3-5). V době vzniku orámování č. 2 už také existovaly ryté iniciály v rámečku „FMA..?“ (č. B3-12), které jsou barvou překryty.

Třetí citát je umístěn v ústřední poloze **stěny D1** v mělce vybroušeném obdélném poli 64 x 84 cm a po umělecké stránce je nejpropracovanější jak co do rozvržení textu, tak výzdobou horních rohů lipovými větévkami. Také tento nápis byl v neznámé době překrytý tabulí, po níž zůstaly 4 otvory od držáků. Text nápisu zní (č. D1-2):

(kalich)
 VĚŘÍM V BOHA
 ŽE PO PŘEJITÍ VICHŘIC HNĚVU
 VLÁDA VECÍ TVÝCH K TOBĚ SE
 ZASE NAVRÁTÍ, Ó, LIDE ČESKÝ!
 Komenský

Zajímavé v tomto případě je, že tento nápis není ani nejstarší, ale ani původní. Zachovává sice starší řádkování, kalich i lipové větévky, ale původně byl proveden drobnějším písmem napodobujícím soudobé tiskové písmo (podle klasifikace V. Kaisera 1982, 465, obr. 52) a obsahoval text, který je dnes umístěn v nápisovém poli č. 1. Je tedy dokladem celkové proměny náboženských textů v průběhu existence pamětního místa a zároveň umožňuje naznačit rámcové datování jeho fází. Citát „**Vítám tebe v citu rozechvění / místo a tu sluji**

tvoji, / jež před věky v krutém utrpení / skryla bratry pod obojí. / Jindřich Erazim Vitásek. / Moravan.“ je podle literatury původním nápisem (*Durych 1886, 153*), který J. E. Vitásek vytvořil někdy kolem roku 1870 (viz kapitola 6). Na základě naší dokumentace nápisů je zřejmé, že tento citát byl původně umístěn na boční stěně D1 a byl proveden písmen knihařského typu. V té době musíme počítat s dalším nápisem nebo tabulí na ústředním místě stěny B3, který předcházela dnešnímu citátu č. 1. Ve druhé fázi vznikl v roce 1892 na stěně B3 nápis č. 2 k výročí J. A. Komenského, jehož grafické provedení je na výrazně nižší úrovni. Ve třetí, přesněji nedatované, fázi došlo ke změně rozvržení nápisů a jejich provedení ve stylu písma kapitálek, které ústřední nápisy sjednotily. Přitom byl citát ze stěny D1 přemístěn na ústřední místo stěny B3 a nahrazen novým zněním. Z uvedených změn je zároveň patrné, že značně setřelé jméno J. E. Vitáska pod citátem č. 1 nepatří k této třetí fázi, ale je reliktem staršího nápisu. V době, kdy k rekonstrukci pamětního místa došlo, zdá se, nebylo již Vitáskovo jméno se Slují významově spojováno a nebylo proto obnoveno.

Na **stěně D1** je nad nápisem č. 2 ještě další menší nápis (č. D1-1) rovněž ve zbrouseném poli připomínající památku Mistra Jana Husa, datovaný výročím 500 let od jeho upálení „1415 – 1915“. Vedle nedatovaných iniciál i malý rytý kalich o výšce 8,5 cm – nepochybně z produkce některého z návštěvníků (váží se k němu iniciály „(R?) K“ (č. D1-7).

Rytiny ve Sluji českých bratří byly zdokumentovány komplexně na všech vnějších a vnitřních stěnách skalního prostoru s cílem vyhledat nejstarší horizont nápisů a prověřit jejich vztah k tradovanému úkrytu českých bratří i k období romantického „znovuobjevení“ tohoto místa. Hlavní nápisové stěny představují úseky B2 a B3 ve vnějším výklenku a úsek C1 v jeskyni. Úseky B3 a C1 byly překreslovány pomocí měřičské sítě 80 x 80 cm o velikosti polí 10 x 10 cm a pro zpřehlednění podle těchto polí dále rozděleny na sektory, odpovídající dokumentačním kartám; číslování nápisů však zachovává souvislou řadu v rámci celého úseku stěny.

Sektor A stěny B3 obsahuje již popsané citáty č. B3-1 a 2 spolu s dalšími objekty. Níže navazuje **sektor B** a obsahuje více či méně dochované rytiny jmen a iniciál, ale datovány jsou pouze dva nápisy provedené modrou barvou: „J. Schneider / 18 27/8 81“ (č. B3-28) a prakticky nečitelného dvouřádkového textu (jmen?) a pod ním letopočet patrně „18 ... 8(1?)“ s nezřetelným vloženým datem (č. B3-27). **Sektor C** vpravo od horního citátu obsahuje hustou směs vzájemně se překrývajících rytých i malovaných nápisů s nápadnou velkou „muří nohou“ načmáranou ledabyle uhlem (č. B3-39). Kromě již zmíněného velkého nápisu Durycha a Podzimka (č. B3-36) však chybí jakékoliv chronologické údaje, mimo nejistý letopočet 1899. Za zmínku stojí dva nápisy odkazující na Prahu jako místo původu návštěvníků: drobný nápis tužkou (č. B3-51) a velký nápis uhlem (č. B3-53). Dolní navazující **sektor D** obsahuje několik velkých orámovaných i volných nápisů spolu s množstvím dalších rytých iniciál a nezřetelných rýh (zbytky nápisů?). Ani zde není mnoho datovaných záznamů. Trojice obdélných polí obsahuje pouze poškozená jména nebo iniciály. Pod nimi se nachází nejstarší objevený záznam tohoto sektoru: v orámování druhotným odtěsáním zcela zničený text (zřejmě iniciály) s dochovaným datem „18 4/6(?) 76“ (č. B3-64). S ohledem na překryv orámování – i v souladu s částečně dochovaným letopočtem – vznikl následujícího roku 1877 velký nápis v červené barvě „Jan Piro / z / ...evsi(?) / u Lomnice / ..77“ (č. B3-65). Úsek stěny B3 uzavírá **sektor E** pokrytý rovněž hustou směsicí převažujících jmen návštěvníků provedených rytím, barvou, tužkou nebo ojedinele i uhlem. Nejrozsáhlejším nápisem celé sluje je již velmi špatně znatelný několikařádkový záznam provedený velkým kurzívním písmem o výšce přes 10 cm ve světlejší modré barvě (č. B3-83), který pokrývá většinu plochy sektoru E a zasahuje i do části C a na první pohled připomíná nesouvisející změn čar. V průběhu dokumentace se podařilo rozluštit pouze jednu řádku ve střední části nápisu, která velmi pravděpodobně obsahuje jméno „Vašek“. Vzhledem k poměru velikosti písma a popsané plochy nápis obsahoval zřejmě jen jména a nikoliv nějaký delší text. Datovat se jej přesněji nepodařilo. Mimo výrazně vysekaná jména „P. Židův“ (č. B3-79) a kurzívou „Jíra

Fr.“ (č. B3-80), které lze podle provedení písma datovat pouze rámcově do sklonku 19. století, a modrého nápisu „MUŽÍČEK / SMRČÍ / 1929“ (č. B3-73) stojí za pozornost vyrytý nápis (č. B3-65), z malé části překrytý posledně zmíněným textem. Třířádkový nápis zní „J. BALATKA / studující v Praze / 20/7 99“ a vznikl v roce 1899. Podrobná analýza nápisu však naznačila, že by se ve skutečnosti mohlo jednat o nápisy dva. Písmena J.BAL totiž překrývají starší, jemně rytý nápis, jehož pokračováním by mohl být i druhý řádek „studující ...“ který je rovněž méně výrazně vyryt než jméno Balatka. K původnímu prvnímu řádku starého nápisu patří zbroušené slovo končící „A“, které je mezi řádky nápisu. Příkladem vrstvení záznamů různého stáří je také poloha č. B3-77. V obrytém obdélném rámečku jsou zbytky nápisu bílou barvou „... MOCHTA / ...“. V pozdější době byl rámeček obtažen zelenou barvou a dovnitř vetknut malovaný kalich na profilované nožce. Vzhledem k tomu, že záznamy zelenou barvou jsou poměrně vzácné a hned v sousedním sektoru D se jeden nachází – „V.H. / LD. // B NOVY / (kalich)“ (č. B3-71), nabízí se vzájemná souvislost. Nejstarší letopočet v sektoru E se patrně skrývá v rohu obdélného rámečku, je přeškrtnut a překryt změtí čar a snad skrývá rok 1889 („(?)89“ – č. B3-86).

Shrneme-li situaci na stěně B3, je odtud zdokumentováno celkem 90 epigrafických záznamů, z nichž drtivou většinu představují jména, příjmení a iniciály návštěvníků, výjimečně i s uvedením časového údaje a místa původu. Nejstarší datované záznamy pocházejí z let 1876 a 1877 a jsou umístěny v sektoru D, tedy mimo ústřední část stěny s Vitáskovým nápisem. Hypoteticky lze uvažovat, že nápisy v této době ještě respektují ústřední stěnu a jsou umístěny stranou, ale v případě červeného velkého textu J. Pira z Lomnice rozhodně nevyjadřují výraznější úctu k pamětnímu místu, kterou tento nápis musel výrazně degradovat na pouhé turistické místo. Tento trend pokračoval v následujícím desetiletí, kdy J. Schneider v srpnu 1881 umístil svůj velký modrý nápis přímo na ústřední stěnu s Vitáskovým nápisem a v roce 1887 vyryli F. Matouš s Rendrysem svá orámovaná jména jen pár centimetrů pod Vitáska. Snahou o zvýšení prestiže pamětního místa mohl být vznik oficiálního nápisu k 300letému výročí narození J. A. Komenského v roce 1892, nicméně již o dva roky později trojice cestovatelů svým velkým červeným nápisem dokonce okrajem zasáhla do hlavního nápisu a překryla Vitáskův podpis. Snad právě sílící „agresivita“ nápisů, degradujících pamětní místo, mohla být důvodem k celkové obnově oficiálních textů a jejich obnovení a rozšíření. Mnoho návštěv však probíhalo v duchu českobratrské tradice a jejich důsledkem jsou pravděpodobně různorodá vyobrazení kalicha v ryté i malované podobě, z nichž je však datován pouze kalich s monogramem „JM“ z „25/VII 37“ (č. B3-16) mezi citátem z r. 1892 a průlezem do jeskyně, vztahující se podle číslice 7 s přeškrtnutím ke 20. století. Mladého – pravděpodobně až poválečného data – je i zmíněný zelený nápis s kalichem a eventuálně i druhý zelený kalich, podobně jako schematizovaný kalich patřící zřejmě ke skupince iniciál (č. B3-17). Nejzajímavější se proto zdá být hluboce rytý symetrický kalich (č. B3-6) na ústřední stěně, překrývající se s citátem z r. 1892. Se souborem nápisů na této stěně je třeba zmínit ještě jeden zajímavý moment. Týká se zpravidla větších – a tedy nápadnějších – záznamů, které jsou záměrně poškozeny nebo dokonce zcela znečitelněny odsekáním nebo přeškrtnutím (č. B3-3, 23, 58, 62, 64, 65). Tyto nápisy jsou přitom provedeny normálními, zpravidla tiskacími písmeny a obsahují pouze jména nebo dokonce jen iniciály. Jediná spojitost, která se nabízí, je období druhé světové války, kdy snad česká jména mohla nacionalisticky smýšlející německé návštěvníky výrazně provokovat. Shrneme-li výsledky dokumentace stěny B3, nejstarším nápisem, i když v původní nedochované podobě, tedy zůstává nápis č. 1 pořízený Jindřichem Erazimem Vitáskem snad někdy na rozhraní 60. a 70. let 19. století.

Stěna B2 obsahuje rovněž větší kumulaci nápisů, které byly dokumentovány ve dvou celcích: 1) Na protilehlé straně slepé boční pukliny výklenku a 2) za nárožím pokračující východní stěna výklenku. V první poloze se nachází 34 záznamů, ve druhé 21. Specifikem stěny v puklině (B2/1) je díky hladkému skalnímu povrchu soubor nápisů tužkou, které obsahují jméno/jména a datum či letopočet. Většina z nich se přitom hlásí ještě do 19. století: „Beneš / (P?)řebyzsk.. / (šipka) M. Ra..ová / 18 83“ – snad s datem 16/4 (č. B2/1-26, 27), „18 90“,

k němuž zřejmě patří „Fučík“ a jehož datum je buď 28/3 nebo případně i 20/5 (č. B2/1-15), „V. ČÍŽEK / 1898“, „J. Čížek / 18 .. 98“, „F. Turek / 18 .. 93“, „Čepelík Fr. / 1895“ (č. B2/1-22, 23, 24, 25), „18 13/6 98 (eventuelně 90) / Tu..á..ek (varianty Tuhánek nebo Tunárek) / Vranov“ (č. B2/1-28). Tužkou jsou také provedeny dva plné kalichy, které jsou součástí iniciál (č. B2/1-13, 14), v prvním případě v srdčitém orámování, avšak bez datace. Na stěně se opět objevuje jméno „Jan Piro“ známé z protější stěny B3, ale tentokrát ve skromném provedení a s letopočtem – vztahuje-li se ke jménu – „1891“. Možná tedy vzpomínková návštěva po 14 letech. Na vnější straně stěny B2 se vyjímá kalich plošně vyplněný červenou barvou (č. B2/2-6), který nepochybně souvisí s turistickým značením „českoobrátských“ zastávek (podobný je na skalní stěně před Hrobem českých bratří) a v členitém vytesaném poli hluboce tesaný nápis „F. Židův / 18 76“ s později slabě vyrytým jménem „T. P..vínrová“ (č. B2/2-2). Nápadný je také nápis „V. ŠMÍD Praha“ (č. B2/2-16), kde Š je stranově převrácené a svědčí o stupni autorovy gramotnosti. Také zde jsou dvě rytiny kalichů ve vztahu k iniciálám (č. B2/2-1, 10). Shrňme-li výsledky dokumentace, nejstarší záznam byl vytvořen na vnější stěně v roce 1876, zatímco hladký povrch vnitřní pukliny přitahoval pozornost až od 80. let, ale především v následujících 90. letech 19. století. Žádný ze zdejších vyobrazených kalichů z kontextu těchto záznamů nevybočuje.

Stěna C1 v jeskyni obsahuje po stěně B3 druhý nejpočetnější soubor epigrafických záznamů na lokalitě, který je na rozdíl od vnější stěny velmi dobře a zřetelně dochován. Oba nápisové úseky jsou vlastně součástí stejné skalní stěny, která v podobě skalního žebra odděluje vnější výklenek od vnitřního prostoru Sluje. Všechny záznamy na stěně C1 byly překreslovány pomocí sítě 80 x 80 cm s poli 10 x 10 cm a dodatečně byly očíslovány do jediné souvislé řady dosahující konečného čísla 90. Sektory odpovídající ploše sítě jsou řazeny ve směru zleva do prava při čelním pohledu na stěnu C1. **Sektor A** se nachází v horní polovině stěny ve zužující se části jeskyně pouze 30 cm od neprůlezného pukliny, kterou stěna C1 pokračuje do skalního masivu, proto v tomto místě překvapí zbroušený a přitesaný skalní povrch ca. 20 x 25 cm (č. C1-1), jehož účel neznáme. Mohl by eventuelně souviset s tesanými drážkami na stěně D1 nad průlezem do jeskyně. Rytiny v sektorech AB jsou vzhledem k přítomné sporadické a datována je z nich pouze jediná – „DERZEKV / 95“ (č. C1-2), slabě vyrytá svazkem rýh. V **sektoru C** jsou do závěru 19. století datovány hlouběji ryté nápisy „1894 / d.HOŘENÍ / 18—4“ (č. C1-15) se stranově převráceným N a spodním neprovedeným letopočtem na nerovném povrchu, který byl následně proveden nad jméno do předem zbroušené plochy, dále iniciály „A.K. W / 18 2/6 95“, s nimiž může souviset navazující jméno „J BRACHÁČEK“ (č. C1-16), pokud ovšem letopočet nepatří pouze k tomuto jménu, a soubor iniciál „KA VS. / KT / 18(8?)8 26/4“ (č. C1-31), které mohou tvořit jeden celek. Zmínit lze i široce rytý kříž latinského (č. C1-21) a řeckého typu (č. C1-23), v druhém případě zvětřalý. K nápadným nápisům zřejmě ještě z předválečného období patří jména „F (event. E) MACH“ (č. C1-18) a „A Bouček“ (č. C1-36). Okrajový **sektor D** horní řady obsahuje několik výrazných a datovaných nápisů: „J. Udatný / 1889“ (č. C1-38), pravděpodobně spolu související příjmení a letopočet „Šafár. a 21/7 92“ (č. C1-42, 43), o šest dní později vzniklý nápis „Škola / ZÁHOŘÍ / 18 27/7 92“ (č. C1-54), dva orámované nápisy „J. Pícek / Újezd“ z roku 1900 (jeden z nich s datem 24/5) (č. C1-39, 48) a „NaLZ / 19 26-VII 02“ (č. C1-50). Jiný nápis „A Daníček / v Lisne / ..8..4(?)“ (č. C1-55) má letopočet z 19. století již nečitelný. Další návštěvníci pocházeli ze Semil (č. C1-41) a z Nové Vsi (č. C1-53) a ani na této stěně nechybí již známé jméno „Jan Piro“ (č. C1-52), tentokrát bez data. Ústředním nápisem **sektoru E** ve spodní řadě je velký dvojitou linií rytý záznam „Vena / Votrubec / 1883 Turnov“ (č. C1-63), pod nímž ob letopočet „1907“ (č. C1-64) je „K + H / '88“ (č. C1-67), který s ohledem na náznak patek u písmene K, podobného provedení osmiček jako u předchozího 1883 a prostorovému vztahu s níže umístěným „1916“ (č. C1-68) řadíme do 19. století. Na rozhraní sektorů E-C je nápis červenou barvou a s malovaným kalichem „Vil. Pe(?)říček.J.M. / 1894.“ (č. C1-57), další červeně provedené iniciály se nacházejí v sousedním **sektoru F** – „T.M.J.D. / F“ (č. C1-83), s ohledem na umístění vůči letopočtu mladší než 4.8. 1885 – a na rozhraní sektorů F-D až 15 cm vysoké „J P“ (č. C1-90). Vztah další skupiny rytin „ekop / 1885 4/VIII“ (č. C1-74, 75, 76) není zcela jasný, každopádně

„Vorel“ je přeryt mladším „ekop“. Druhý větší rytý nápis z 19. století „Ladislav Marek. / z / Besedic / .8 6/8 ..“ (č. C1-85) má letopočet bohužel zničený mladšími nebo recentními rýhami a škrábanci. Jiná rytina iniciál a letopočtu v orámování „HP(S?) / 189. ..“ (č. C1-82) je rovněž špatně dochovaná. Dlouhý svisle umístěný text „19 10/XII 11 Poudrov / I. HANOUSEK v HRAD.KRÁL.,“ (č. C1-79) podél okraje stěny ukazuje, že v roce 1911 byla stěna v této části již pokryta nápisy a tak velký nápis v osvětlené části na jiném místě neumožňovala pojmout. Shrňme-li situaci na stěně C1, nejstarší horizont rytých záznamů spadá do 80. let 19. století, počínaje pravděpodobně v roce 1883 Vénou Votrubicem z Turnova, kterého následovaly podpisy v l. 1885, 1888 a 1889. Nápisy červenou barvou se alespoň v obou datovatelných případech připojily o něco později a součástí jednoho z nich, zanechaného Vil. Petříčkem a J. M. v roce 1894, je i vyobrazení kalicha. Z časového intervalu nápisů je zřejmé, že stěna byla v průběhu následujících 15 let poměrně rychle zaplněna do zhruba dnešní podoby, takže už v roce 1911 byl problém s umístěním dalšího většího nápisu v osvětleném úseku stěny. S výjimkou dvou křížů a přitesané plochy v tmavé zadní části, kterou s obdobím vzniku nápisů nespojujeme, obsahují záznamy pouze informace o jménech, datech a místu původu návštěvníků. Pouze jediný nápis s kalichem připomíná zároveň soudobý význam pamětního místa a jeho prezentovanou československou historii.

Stěna C2 je zároveň skloněným stropem a uzavírá prostor jeskyně na východě. Nejstarší horizont nápisů se nachází ve výšce mezi 130 a 160 cm nad zemí a časově zcela odpovídá situaci na protější stěně C1. Nejstarší nalezený letopočet „1886“ v souboru různých jmen a iniciál (č. C2-18) se nachází na nároží stěny směrem do hlavní pukliny Sluje. Dále následují „J Dvořák / 18 26/6 92“ (č. C2-6), v orámování „NA ZDAR ! / VIL.RESL. / 18 21/8 92“ (č. C2-1), „8/6 (?) / 1895 / FJ“ (č. C2-14). Kalich je na této stěně přítomen pouze jako součást iniciál psaných uhlím (č. C2-11). Za zmínku také stojí nedatovaný soubor „R † / 28/8 (zkřížené meče) G?R“ (č. C2-23), který se zdá tematicky vybočovat ze stereotypu pamětních nápisů. Také tato stěna obsahuje na dvou místech vysoko u stropu skupiny stop po nástroji (č. C2-31, 32), které se nepochybně s nápisy funkčně i časově míjejí.

Spojnice obou částí Sluje – vnějšího výklenku a vnitřní jeskyně – hlavní puklina D obsahovala v **úseku D2** za průlezem do jeskyně mezi více než dvacítkou vyrytých jmen a iniciál pouze dvě datované: „SLAP B. MACH / 18/8 99.“ (č. D2-6) a „K 19 20/7 03“ (č. D2-7). S pamětním místem v tomto případě souvisí schematizovaný obrys pravděpodobně lipového listu se třemi řapíky v modré barvě, jehož horní část již není znatelná (č. D2-2). Úsek D3 v zadním vyústění pukliny obsahuje pouze nápisy z 20. století.

Ve vnějším výklenku se na bocích **skalní lavice A** nachází mezi směsicí nedatovaných, převážně novodobých jmen a iniciál 19,5 cm vysoký vytesaný kalich (č. A1-19) a rytina domku s dvojitým křížem (modlitebna?; č. A1-33). Nejstarší datovaná rytina v úseku A3 v západním předpolí Sluje je z roku 1911 („H.KRAUS / LIBŠTAT / 1911 9/7“). Datované ryté nápisy starší dvacátých let 20. století nebyly zjištěny ani na vnější skalní **stěně B1**, přestože se tam kumulují vytesaná nápisová pole a na stěně 2,7 m vysoko nad cestou bývala dokonce umístěna deska, po níž zůstala čtveřice otvorů. Je zde několik letopočtů z let 1934 a 1935.

Ve Sluji českých bratří bylo v průběhu dokumentace zjištěno **přibližně 250 rytin, nápisů a symbolů**, z nichž vyplývají následující skutečnosti. Podle jejich kumulace, umístění a charakteru je řadíme do dvou různých funkčních a nepochybně i časových horizontů. Podle našeho předpokladu starší horizont obsahuje trámové kapsy a dráhy vysoko na boční stěně výklenku a uvnitř jeskyně k němu zřejmě patří stopy po nástroji na dvou místech stropu a přitesané místo skalní stěny. Tyto stopy se prostorově s koncentracemi nápisů míjejí a evidentně spolu nesouvisí. Sluj českých bratří se tak řadí k ostatním jeskyním na Kalichu s podobnými nedatovanými stopami po vestavěných dřevěných konstrukcích a přítomnosti lidí, zanechávajících po sobě záseky po špičáku nebo dlátu na přírodním povrchu skalních stěn. Prvek gramotnosti v podobě nápisů na lokalitu vstupuje pravděpodobně kolem roku

1870 v podobě františkána Jindřicha Erazima Vitáska, který byl od 60. let členem konventu tohoto řádu v Turnově. Počínaje rokem 1876 se na lokalitě objevují první pamětní podpisy návštěvníků, které v osmdesátých letech výrazně narůstají a v následujících dvaceti letech dokládají vrchol zájmu o pamětní místo. V průběhu čtyř desítek let byly obě hlavní nápisové stěny prakticky zaplněny desítkami podpisů, z nichž se jen malý zlomek hlásí k českobratrskému odkazu – zpravidla vyobrazeným kalichem. Prostorový vztah mezi nápisy na ústřední stěně B2 ve vnějším výklenku zároveň naznačuje možné napětí mezi snahou o uchování pietnosti pamětního místa a některými návštěvníky, kteří svými bezohlednými nápisy českobratrskou tradici nutně degradovali. Pohlcování volných ploch stěn nápisy mohl být jeden z důvodů radikální obnovy pamětního místa snad někdy v průběhu první třetiny 20. století v rámci vybudování turistické stezky po „českobratrských“ místech Kalicha (okolo r. 1915, 1929 – 1930, 1931, 1934 – 1935; *Kinský b. d.*). Podstatným výsledkem dokumentace nápísů je zjištění, že se nepodařilo identifikovat žádný epigrafický objekt, který by byl časově starší a zároveň by se vztahoval k tradovanému pobytu českých bratří.

Symbolický „Hrob českých bratří“ (Bes/45)

Jeskyně označovaná mezi českobratrskými lokalitami na Kalichu jako „Hrob českých bratří“ leží několik desítek metrů od Sluje českých bratří. Dříve se v přední dolní části dutiny v prostoru vchodu ukazoval pískovcový blok zbarvený železitou vrstvou do červené barvy, který je dnes prakticky zcela překrytý sedimenty. V těchto místech se zároveň nachází nejvíce antropogenních stop. Skupina trámových kapes dokládá uzavření vchodu do vlastní puklinové jeskyně a zároveň uzavření níže ležící vchodové části střešní konstrukcí. Ve vlastní chodbě jsme v její uzavřené části objevili několik stop po nástroji (špičák/dláto), druhá strana, vycházející na povrch druhým vchodem, z něhož lze dosáhnout i vrcholu skály nad jeskyní, neobsahovala žádné lidské stopy. Datování uvedených objektů zůstává blíže neznámé. Mimo několika recentních rytin náleží do předválečného období ryté „J G“, kterou překrývá křídová malba lipového listu (č. 45-II-EF) podobného provedení jako ve Sluji českých bratří v chodbě D2, a rovněž iniciály s patkami „VHT 88“ v srdčitém orámování – z roku 1888 (č. 45-II-A). Tyto starší rytiny se soustřeďují na stěně za rohem hned u vchodu do jeskyně.

S novodobou tradicí „českobratrského“ místa naopak souvisí několik epigrafických objektů v prostoru mezi Hrobem a Slují. Na balvanu je do vytesaného pole tvaru náhrobku s křížem neuměle vyryt nápis „Zde spí / BrAtri / cesKY“, s převráceným S v posledním slově (č. 46-E). Orámování je podobné jako sousední 19 cm vysoký, hluboce rytý kříž latinského typu (č. 46-F) zvýrazněn silným červeným nátěrem. Další objekty se nacházejí na skalní stěně. Hned na nároží u Hrobu jsou zbytky velkého, svisle vedeného nápisu hnědočervenou barvou, z něhož jsou znatelná stěží čtyři písmena (č. 46-A). Další malba – kalich s vykřičníkem v červené barvě (č. 46-C) souvisí s turistickým značením přístupu k lokalitě, která leží stranou značené cesty. Zbývající malby v šedé barvě zobrazují lipové listy (č. 46-B,D) v provedení známém již ze Sluje a Hrobky českých bratří.

Malý kostel (Bes/9)

Skalní komplex tzv. Malého kostela se nachází na jihozápadním okraji masivu Kalicha. Jeho průchodnou část využívá turistická stezka, ostatní pukliny končí slepě ve skalním masivu. Pomíneme-li recentní a novodobé rytiny a malby (např. uhlem provedený velký mamut a pravěký člověk), nachází se zde větší množství na první pohled nenápadných záseků a stop po dláto/špičáku, které jsou často situovány na nároží puklin. Vyskytují se jak v malých skupinách, tak ve větších shlucích většinou asymetrických, ale vytvářejí i šipku (č. 9-4), „S“ (č. 9-8) nebo obrazec připomínající „zvířecí stopu“ (č. 9-14). Hlavní koncentrace je na západním (vnějším) okraji skalního masivu Malého kostela, ale nacházejí se také v puklině na protilehlé straně (Bes/9a). Právě zde byly okrajové bloky v minulosti odtěženy, jak prozrazuje asymetričnost okrajů skalní kulisy a výrazně zvoštinované skalní kůry v porovnání s povrchy

bez známek vyvinutého voštinového mikroreliefu. Početné stopy lámání menšího rozsahu (patrně v úrovni menších skalek a velkých balvanů) jsme pozorovali také v předpolí skalních stěn Malého kostela směrem po svahu. Další prostor těžby pískovce probíhal naopak na skalní plošině, která je nápadně zarovnaná a na okrajích jsou tu a tam dochovány pozůstatky lavic, z nichž se pískovcové kvádříky vylamovaly. Lidská přítomnost se nevyhnula ani malé plošině bezprostředně nad systémem puklin skalního komplexu Malého kostela (Bes/9b). Tato plošina je dnes přístupná přes několik skalních bloků, jejichž vzdálenost umožňuje přeskakování, původně však byla zpřístupněna můstkem z nejkratšího směru od hlavního plató přes širokou puklinu; zůstala po něm trámová kapsička (č. 9b-6,7). Za předpokládaným můstkem se na malé plošině patrně nacházela nějaká dřevěná konstrukce, po níž zůstala v horizontálním skalním podkladu vytesána oválná prohlubeň, snad po vztyčeném trámku (č. 9b-2). Nedaleko jsme zdokumentovali vysekaný obrazec (č. 9b-1), který by mohl být z období před recentními rytinami. Jak staré jsou vysekávané šipky (č. 9b-4,5), vyznačující delší a dosud zčásti používanou variantu přístupu, není zřejmé, ale nepochybně budou mladší než přímý přístup na plošinu. Přinejmenším na jednom místě se i na malé plošině za můstkem povrchově těžil kámen, ale bez očištění celého skalního povrchu (což nelze s ohledem na ochranu přírody aplikovat) rozsah těžby zůstává nejasný.

Hrubý kostel (Bes/11)

Tzv. Hrubý kostel představuje poměrně vhodnou lokalitu k využívání člověkem především z refugiálních důvodů. Vlastní jeskyně v podobě širokého, krátkého skalního průchodu je zároveň vstupem do uzavřeného bočního údolí se skalními stěnami, z něhož lze v zadní části krátkými puklinami vystoupit na okraj hlavní skalní plošiny, zmíněné v souvislosti s Malým kostelem. Z jeskyně lze úzkou skalní puklinou vyjít o několik desítek metrů dál mimo skalní masiv. Antropogenní stopy jsou soustředěny pouze na vlastní prostor jeskyně. Jsou zde kapsy a dráhy po trámech, které dokládají dřívější uzavření vchodu dřevěnou stěnou, a malé plochy se stopami po nástroji-špičáku. Nejstarší rytiny jsou poměrně pozdní – teprve z počátku 20. století: „ES AB 31/7 1916“ (č. 11-VII:1), „RVK 1927“ (č. 11-II:2) a dále od třicátých let.

Tzv. kamenické jeskyně

V severní a západní části skalního masivu Kalicha jsme objevili několik dosud neznámých jeskyní s doklady působení člověka, které jsme s ohledem na nalezené stopy interpretovali jako zázemí kameníků zpracovávajících pískovec a pracovně jsme je nazvali „kamenické jeskyně“.

Malá kamenická jeskyně (Bes/44)

Leží u horního začátku skalní rokle, která ústí na okraj masivu u jeskyně Hrobka při Sluji českých bratří. Představuje skalní výklenek obdélného půdorysu, který je díky svahovému kuželu rokle až 3 m pod úroveň terénu. Z tohoto důvodu byl prostor původně pravděpodobně nízkého výklenku uměle rozšířen až pod okap jeskyně a zde vystavěna tarasní zeď z nasucho kladených pískovcových, částečně opracovaných kamenů. Jeskyně tak získala výšku kolem 2 m s výjimkou severní části vzniklé na puklině, kde je výška větší. Právě v této části, na boku stropního žebra, je nástrojem vysekan obrazec tvaru kuše a v sousedství ryté překřížené linie „X“. Vstupní schody jsou pravděpodobně původní součástí úprav lokality před novodobými trampskými zásahy – lokalita byla totiž v minulosti využívána jako trampský kemp až do roku 2008, kdy byla jeskyně v rámci Programu péče o krajinu SCHKO Český ráj obnovena do původního stavu.

Velká kamenická jeskyně (Bes/63)

Leží stranou od ostatních lokalit na jihozápadním okraji skalního masivu Kalicha. Tvoří ji prostorný skalní výklenek ca. 3 x 5,5 m, jehož dno je pravděpodobně částečně uměle vyrovnáno a vstup s výjimkou průchodu uzavřen zídka z nasucho položených pískovcových ploten. Podobná zídka uzavírá i skalní puklinu, stoupající od jeskyně k vrcholové plošině Kalicha, a zároveň uzavírá i nízké pokračování výklenku. Odtud se lze úzkým výlezem protáhnout do zmíněné pukliny několik metrů za jeskyni. Koncentrace kamenů v místě výlezu naznačuje, že zde snad také byla nějaká úprava (uzávěra?). Na stěnách je vytesáno několik kapes po trámových konstrukcích, které souvisely jak s pravděpodobným uzavřením portálu výklenku, tak s vnitřním členěním prostoru. Kromě recentních rytin a nápisů uhlím, souvisejících nejspíš s trampským využíváním jeskyně, se tu nacházejí také tři shluky záseků po nástroji. Na východní stěně nad ústím nízké části je vysekán shluk záseků, vytvářejících obraz lidského obličejce s náznakem pokračování těla (č. 63-P), zatímco na protilehlé západní stěně je podobným způsobem zhotoven útvar připomínající „L“ (č. 63-E) a shluk drobných záseků (č. 63-N). Na otevřeném skalním prostranství pod výklenkem jsou stopy odlamování skalních bloků a jeden pískovcový kvádr. Jeskyně je využívána jako občasný trampský kemp.

Třetí kamenická jeskyně (Bes/123)

Prostorná jeskyně leží v ústí rokle probíhající v severní části skalního masivu a je příležitostně využívána jako trampské tábořiště přezdívané Plaváček (podle nápisu uhlím na stěně v jeskyni). Ve vchodu do jeskyně jsou zbytky zídky z pískovcových kamenů a patrně byl původně uzavřen dvířky. Zadní část jeskyně vycházela na povrch puklinovým komínem, který byl uzavřen dvojúrovňovým tarasem z pískovcových kamenů, který dnes ponechává jen malé okno, umožňující cirkulaci vzduchu v jeskyni. Situace v boční části jeskyně, kde se napojuje slepá puklina, není zcela zřejmá, protože se zde nacházelo velké trampské ohniště, při jehož vybudování se pravděpodobně druhotně použily i pískovcové kameny z jeskynních konstrukcí. Dnes je v tomto místě koncentrace kamenů, které však žádný taras netvoří. V jeskyni byly objeveny 3 trámové kapsičky a recentní nápisy. Na skalním nároží před jeskyní je mimo novodobého obrazu „trampského“ indiána vysekán velký kalich, který lze pokládat za nejstarší objekt na lokalitě. Celý prostor před jeskyní nese zřetelné známky po lámání kamene z velkých balvanů, další stopy těžby jsou i ze skalních bloků a stěn nad jeskyní, kde jsou dochovány schůdky po bývalé stezce (Bes/121), spojující rokli s vrcholem masivu.

Jeskyně Zvoneček (Bes/86) a Stalagmitová (Bes/88)

Menší antropogenní zásahy v podobě záseků po nástroji, drobných přitesaných ploch a ojedinělých trámových kapes jsme při prospekci v roce 2008 objevili také v dalších dvou jeskyních v pokračování rokle, v jejímž ústí leží Třetí kamenická jeskyně. V obou případech se jedná o suťové jeskyně malých rozměrů s úzkými nebo vertikálními vstupy a zpravidla nižšími než je vzpřímená výška člověka. Svou dispozicí jsou celkově nevhodné pro dlouhodobější obývání a nepochybně sloužily spíše jako sklady kamenického nářadí a vybavení. Mimo recentních nápisů a obrázků, souvisejících s občasným trampským využíváním lokalit, jsme neobjevili žádné historické rytiny.

VI) Kameníci & čeští bratři na Drábovně a Kalichu

Výsledky několikaleté dokumentace epigrafických památek obou oblastí přinesly důsledné zmapování antropogenních stop a epigrafických objektů a nabízejí bohatý materiál k dalšímu studiu. Původní hledání odpovědí především na otázku existence stop po tradovaném pobytu českých bratří ve skalních úkrytech přineslo překvapivé zjištění, že obě oblasti patřily v minulých staletích k významným areálům malokapacitní a zčásti i specializované těžby

pískovce, která bez významnějšího ohlasu v regionální literatuře přetrvávala zřejmě až do prvních desetiletí 20. století.

Problematika úkrytů českých bratří

Ústřední postavou spojenou s novodobou tradicí českých bratří na Kalichu je Jindřich Erazim Vitásek (1817 – 1897), který byl v 60. a 70. letech 19. století členem řádu františkánů v Turnově. V této době napsal dvě vlastivědné knihy o Turnovu a okolí – „Východ botanický v okolí Turnovském“ a „Granát turnovský“. Posléze se stal členem františkánského konventu v Uherském Hradišti, kde napsal první ucelené dějiny tohoto města. S ohledem na jeho všestranné zájmy a zřejmě i vlastenectví není vyloučeno, že znal Rissův článek o Matěji Krocínovském v Časopise musea Království českého, který vyšel r. 1868 a v němž se píše v rámci jeho příběhu i o ukrývání v Borku u Drábovny. Dalším podnětem mohla být lidová tradice o úkrytech ve skalách z doby prusko-rakouské války 1866, kterou později v polovině 20. století zaznamenal do kroniky obce Besedic František Kinský (*Kinský b. d.*). Píše se v ní následující:

„Válka prusko-rakouská 1866 byla zase příčinou, že Kalich náležitě oživil. I dobytek byl z celého okolí (i z Turnova, Rohozce, z Lažan aj.) do zdejších skal přihnán, ale i lid z celého kraje houfně sem přicházel, aby ve zdejších skalách přečkal válečné hrůzy. Do skal snošeny byly nejpotřebnější věci jako peřiny, šatstvo, peníze, mouka, brambory, sůl a jiné potraviny. Domy v Besedicích a v Michovce byly jako po vymření, bez lidí a nechávaly se otevřeny. Jen v č.p. 25 (nyní u St. Poloprudského) vařila stará Cvrčková uprchlíkům kyselo, za což hodný váček peněz pod sukní nosila. Za 44 dní válka ukončena.“

Ať už byly Vitáskovy informační zdroje jakékoliv, v roce v r. 1870 ve svém díle "Východ botanický v okolí Turnovském" poprvé zmiňuje Kalich jako místo úkrytu českých bratří a uvádí zde i jakýsi viděný kalich s letopočtem 1634 a nápis "KP". Zda se v tomto roce ve Sluji již nacházel Vitáskův nápis, nelze z dostupných informací vytušit. Tradice místa se od počátku 70. let výrazně rozvíjela. Vitáskův objev a glorifikace tohoto místa působí poněkud podivně až absurdně. Vždyť místo úkrytu českých bratří vyzdvihuje františkán – tedy v podstatě jejich odpůrce – který neváhá ve svém nápisu hovořit i o jejich krutém utrpení. Zde zřejmě působilo Vitáskovo vlastenecké cítění daleko více, než oficiální názor katolické církve.

Když vyšel v roce 1886 „Průvodce po Českém ráji“ od Václava Durycha, je v něm celý příběh velmi živě a nacionalisticky vylíčen. Kromě českých bratří se zde měli ukrývat nejen kněží, ale i nekatoličtí obyvatelé okolních vsí. Kromě kalichů a letopočtu zaznamenává existenci Vitáskova textu „*Vítám tebe v citu rozechvění...*“. Průvodce byl velmi úspěšný a v roce 1892 se dočkal druhého vydání. Tento „hlad“ po turistické literatuře v uvedeném období dobře dokumentují nápisy ze Sluje českých bratří, které v nejintenzivnější míře vznikaly právě v devadesátých letech. Když v roce 1904 vydal svého průvodce po Českém ráji historik J. V. Šimák a označil ideu úkrytu českých bratří na Kalichu i nápisy za novodobou mystifikaci, bylo zřejmě již příliš pozdě na nápravu.

V té době se objevuje nová postava – rodák z Besedic František Kinský, který už jako malý chlapec prováděl turisty po Kalichu, bydlel zde a vydavatelsky se mimo jiné podílel na vzniku Šimákovy knihy „Vzpomínka z Kalicha“ v r. 1913. Šimák v ní popisuje dějiny okolí Besedic a k r. 1629 uvádí, že do hor nad Turnovem se měli uchýlit nekatoličtí kněží (zřejmě evangelíci-luteráni) a znovu se kdesi v kopcích nad Turnovem ukrývali údajně r. 1634, spíše ale v některých odlehlých vsích (podobně jako Krocínovský, kterého zajali v Borku), než přímo ve skalách. Také zmiňuje, že skály mohly být využívány prostým obyvatelstvem okolních vsí jako úkryt před švédskými vojsky ve 40. letech 17. století. O nekatolicích v této oblasti píše ještě k období 70. a 80. let 17. století, že odmítali chodit ke katolické zpodobě i na

mši. Dále uvádí kolem r. 1850 příchod Vitáska (snad do turnovského františkánského kláštera, ale letopočet se zdá být příliš časný) s tím, že „místo“ (tedy patrně Kalich) si oblíbil, prohlásil ho za místo úkrytu českých bratří a zanechal zde nápis, snad i letopočet a svoji myšlenku šířil. Od té doby se Kalich stal „cílem poutníků, což si jistě kvůli své přírodě zaslouží, nikoliv však kvůli bratrům“ (Šimák 1913).

Jak brožurka zapůsobila, nevíme, ale Kinský zde měl na turistickém ruchu finančně prosperovat, a to zvláště po vzniku republiky, kdy se čeští bratři stali v podstatě součástí oficiální státem propagované tradice. Proto také F. Kinský nad Besedicemi vystavěl, a 16. 8. 1925 slavnostně otevřel, turistickou chatu „U Kalicha“ (s poměrně drahým ubytováním) a dva roky poté vydal již svou vlastní knihu „Druhá vzpomínka na Kalich“ (Kinský 1927). Kromě vlastních biografických údajů zde popisuje slavnostní otevření chaty a trasy okolních výletů, neopomenul zmínit návštěvy turistů z Německa, Ruska, Francie, Jugoslávie i Ameriky. Na jednom místě si postěžoval, že bohužel se nyní historický význam těchto skal podceňuje (v souvislosti s českými bratry), přitom zde jsou takové lokality jako Hrubý kostel, Na paloučku, Ve chlévištích, které podle něj dostatečně potvrzují, že Kalich není novodobým falsifikátem a žádným výmyslem. Přitom upozorňuje na nápisy, které zdobí skalní stěny a vidí v nich doklad těchto událostí. Jaké nápisy však měl Kinský na mysli? Ještě výraznější posun v Kinského glorifikaci Kalicha nalézáme v jeho druhé publikaci z roku 1934 „Památný Kalich pod Sokolem“, kde jakékoliv pochybovačné myšlenky nemají místo a úkryt českých bratří na Kalichu je pokládán za historickou samozřejmost. Vezmeme-li v potaz množství reklam v Kinského průvodci, je zcela zřejmý i obchodně ekonomický rozměr celé problematiky – kult českých bratří se z pohledu moderní doby stal pro Kinského zajímavým byznysem a jakékoliv zpochybňování tradice by mohlo mít i ekonomické důsledky. V 1. polovině 30. let minulého století byla zároveň Okrašlovacím spolkem pro Besedice a okolí vybudována stezka procházející Chlévištěm, mj. doplněná o zastávky „Sluj Václava Sádovského ze Sloupna“ a „Jeskyně Matěje Krocínovského“. V září 1935 došlo k slavnostnímu otevření 4,5 km dlouhého turistického okruhu Sokolem (stezka pojmenována na počest tehdejšího ministra zahraničí dra. Edvarda Beneše) (Kinský b. d.).

Výsledky dlouhodobé dokumentace historických skalních rytin na Kalichu a Drábovně se v této diskuzi přiklání k názoru J. V. Šimáka. Ani na jednom z míst „českobratrského“ kultu se nepodařilo objevit jakýkoliv epigrafický objekt starší než je polovina 19. století. Z výše uvedených výsledků je naopak zřejmé, že nejstarší zjištěný nápis je připisán právě osobě J. E. Vitáska, zatímco po jím uváděném letopočtu 1634 se nedochovala žádná stopa. V případě Sluje (Bes/14) sice nelze u stěny B2 úplně vyloučit, že zde mohl být později přerýt mladšími záznamy, ale to se nezdá příliš pravděpodobné s ohledem na obvykle hlubší provedení rytin 17. století. Podrobná dokumentace historických nápisů tedy přítomnost úkrytu českých bratří na Kalichu neprokázala. Samozřejmě nelze vyloučit, že po sobě nemuseli žádné stopy zanechat. Je však třeba rovněž vzít v úvahu, že se jednalo v té době o součást malého procenta gramotných obyvatel a zdálo by se spíše neobvyklé, že by po sobě v měkkém pískovci nezanechali nějakou stopu. Za tuto stopu však stěží mohou být pokládány vytesané kapsy po trámových konstrukcích a skalní stěny oklepávané nástroji typu špičáku eventuelně dláta, které jsme shodou okolností našli ve všech lokalitách „českobratrské“ turistické stezky (Sluj českých bratří, symbolický Hrob čes. bratří, Hrubý a Malý kostel), ale i na dalších místech, která s tímto kultem neměla nic společného. Tyto antropogenní stopy spojujeme (až na možné výjimky) s činností kameníků, doloženou v celém masivu Kalicha, i když samozřejmě nelze vyloučit ani období válečných refugií.

Na závěr zbývá zmínit ještě třetí argument, který rovněž – byť nepřímou – mluví v neprospěch tradice českobratrských úkrytů na Maloskalsku. Je jím nejstarší průvodce romantickým Pantheonem a zajímavými místy širšího okolí Českého ráje (Maloskalská Drábovna, Hrubý Rohozec, Zbiroh, Rotštejn, Železný Brod, Navarov, Hruboskalsko, Trosky, Kostecko, Prachovské skály) vydaný ve 20. letech 19. století. Překvapivě publikace vůbec nevěnuje

sousednímu Sokolu se skalními bludišti Kalich a Chléviště žádnou pozornost. V případě Drábovny autor pouze zmiňuje lidovou pověst o hroživé jeskyni Drábská (Loupežnická) skála, podle níž mají místní obyvatelé přezdívat celý „skalní labyrint“ (*Effenberger 1828, 233*).

Ve spojení s „českobratrskou“ Slují bylo v roce 1915 připomenuto také pětisté výročí od upálení mistra Jana Husa. Se stejnou připomínkou se setkáváme také na protější Maloskalské Drábovně, kde jsou na dvou místech v areálu středověkého hradu Drábovny – na východní straně prvního přitesaného hradního příkopu a při vlastním vstupu na první skalní blok hradu - vyryté upomínky "1415 – 1915 / M. JAN HUS / (kalich)". Další vytesané kalichy jsou i na dalších místech Drábovny v duchu dobového provedení. Zdá se tedy zřejmé, že k novodobému kultu českých bratří se připojilo národnímu obrození tématicky blízké husitství.

Těžba kamene, výroba brusů

Těžba stavebního kamene na území CHKO Český ráj má tradici již od vrcholného středověku - prokazatelně největší a nejstarší zmapované území historické těžby představuje Kostecký Plakánek, kde se kámen lámal až do prvních desetiletí 20. století.

S rozvojem tzv. selské těžby kamene je podle dosavadních výzkumů nutno počítat od 18. století, s kulminací ve století následujícím, a předpokládaným vyzníváním v první třetině 20. století. Známe ji z celého území Českého ráje. Převážně jde o menší lomy se svislými stěnami – zpravidla u dna roklí, ve svazích, ale zasahují i pod úroveň původního terénu a někdy jsou rozdělené podle vlastníků (Vesecký Plakánek). Zejména v severní části území současné CHKO Český ráj probíhala těžba často formou rovnoměrného snižování vrcholových plošin skalních výchozů, mnohdy jen na výšku 2 – 3 štuků. Stopy po takové těžbě se vzhledem k maximální expozici vůči povětrnostním vlivům i častým ošlapem povrchu návštěvníky (skalní vyhlídky) značně stírá a na první pohled mohou působit přirozeným dojmem. Podobně stará skalní říční a suťová pole v roklích mohou být pozůstatkem lámání kamene, jeho opracování na místě do žádaných tvarů dokládají osamocené rozptýlené kusy kvádrů nebo kupy hrubého kamenického odpadu. Místa těžby souvisí s komunikacemi, po kterých se vytěžená surovina odvážela. Vzhledem k rozptýlenému charakteru těžby a blízkosti obcí obklopujících obě území předpokládáme, že alespoň část této produkce končila právě v nejbližších obcích, jak např. v Besedících a Michovce dokládají užité pískovcové kvádry.

Pouze na severu CHKO se setkáváme – vzhledem ke kvalitě místní horniny – s doklady příležitostné výroby pískovcových brusů (v rámci projektu evidováno zejména při obvodu klokočské kuesty, na Maloskalské Drábovně a okraji Voděrad, v Besedických skalách a na Kozákově). Zcela neznámý je tento fenomén v historické části CHKO.

Analogie k těžebním areálům nacházíme i v dalších pískovcových oblastech Čech, z nichž některé byly publikovány. S oblibou jsou to právě skalní dutiny (především převisy), které jsou využívány jako zázemí při těžbě v nejbližším okolí lokality, jak by se alespoň dalo soudit podle dosud známé torzovité pramenné základny. Oporou je příklad z Děčínska, zaznamenaný W. Bendelem. Tři obyvatelé Staré Olešky pravidelně v létě cestovali k 7 km vzdáleným lomům u Janova, kde až do podzimu přebývali v chatě pod převisem a v okolí lámali kámen. Jejich výbava se skládala z teletiny, polštáře, příkrývky, potravin a kuchyňského nádobí (*Bendel 1937*). Podobná lokalita byla archeologicky prozkoumána v r. 1997 přímo uprostřed areálu povrchových pískovcových lomů na jihozápadním okraji České Lípy. Pod převisem, nazvaným Pod zubem, se našlo přes 230 zlomků běžné novověké kuchyňské keramiky, několik železných fragmentů a ojedinělé střeby z kameninových džbánů (*Svoboda - Cílek - Jarošová - Peša 1999, 256*). K zajímavým nálezům patřily fragmenty z keramického koníka a hliněná kulička, které mohou dokládat přítomnost dětí. Je však obtížné rozhodnout, zda

všechny uvedené nálezy souvisí s okolním lámáním kamene; některé mohou rovněž odrážet čilý návštěvnický ruch v okolí po zpřístupnění kaňonu Peklo na počátku 19. století. Také při těžbě mlýnských kamenů na hradě Milštejn v Lužických horách lamači využívali převisy a menší jeskyně hradní skály, jak dokládá nedokončený mlýnský kámen v jedné z nich (*Brzák - Fabiánek - Havránek 2007, 72, 74*). Některé další lokality na Českolipsku přímo nesou stopy lámání kamene a malému rozsahu těžby pravděpodobně odpovídá i skrovný počet nalezených zlomků novověké keramiky (jeskyňka na Klůčku u Doks, Richtův převis u Lhoty, Velká Cikánská jeskyně?).

= = =

Poděkování

Aleši Bečvaříkovi, Marku Bencovi, Tomáši Brzobohatému, Pavle Drmlové, Zuzaně Egertové, Ladislavu Eršilovi, Štěpánu Havlovi, Marku Havelkovi, Martinu Chroustovi, Mgr. Jiřímu Janálovi, Zuzaně Jenčové, I. Karlové, Tomáši Kláskovi, Jakubu Knápkovi, Petru Kořínkovi, Petru Kučerovi, Tereze Kučerové, Zdeňku Langrovi, Ivanu Marešovi, Šárce Mertové, Jaroslavu Mizerovi, Janu Mužíkovi, Lucii Neužilové, K. Němcové, Lence Pondělíčkové, Tereze Rajmanové, Lucii Rejmonové, Anně Řepkové, Tomáši Slavíkovi, Karlu Sýkorovi, Barboře Šalounové, Tereze Tahalové, Jitce Tumorové, Nikole Utínkové, Davidu Vápenkovi, Pavlu Vašíčkovi, Pavlu Veselskému, V. Visocké, M. Vránové, Alici Vrátné, E. Votrubcové, Matoušovi Zdobinskému, Zbyškovi Zdobinskému. Zvláštní dík náleží vedoucím Správy CHKO Český ráj RNDr. Lence Šoltysové a Ing. Janu Mockovi.

Recenzoval: Doc. PhDr. Hana Pátková, Ph.D. – Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze

Literatura

Adler, H. – Mandl, F. – Vogeltanz, R. 1991: Zeichen auf dem Fels – Spuren Alpiner Volkskultur. Felsritzbilder im unteren Saalachtal. Mitteilungen der ANISA 12, Heft 2/3. Unken.

Anděl, R. 1991: Třicetiletá válka na českolužickém pomezí a v přilehlém Pojizeří. in: Sborník Severočeského muzea. Historica 10, str. 27 – 48. Liberec.

Barus, M. 2008: „Nástupce své prosím, by správu knihovny té na starost si vzali“. Historie a katalogy knihovních fondů a soupis archiválií v držení římskokatolických farností Boseň, Březina, Kněžmost, Loukov, Loukovec, Mnichovo Hradiště a Mukařov. Nepublikovaný rukopis bakalářské práce. Uloženo na Katedře historie FF UP v Olomouci.

Bendel, W. 1937: Die Schleifsteinerzeugung in Alt-Ohlsch. Aus heimatlichen Bergen 42, s. 267. Benešov nad Ploučnicí.

Brzák, P. – Fabiánek, O. – Havránek, P. 2007: Podzemí Šluknovska a Lužických hor. Varnsdorf.

Čáňová, E. 1985: Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620 – 1671). Sborník archivních prací 35, 486 – 560. Praha.

Durych, V. 1886: Z Českého ráje. Hradec Králové.

Durych, V. 1892: Z Českého ráje (Druhé vydání). Kolín.

Effenberger, F. F. 1828: Felsen–Pantheon und Natur–Park auf der Herrschaft Kleinskal in Böhmen. Leitmeritz.

Filip, J. 1947: Dějinné počátky Českého ráje. Praha.

Hájková-Pastyříková, K. 2004: Památky na patera Matěje Burnatia. In: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc., 203 – 208. Liberec.

Hartman, P. – Proštrdník, J. 2004: Záchranný výzkum středověké zásobnice na hradě Valdštejnu. Z Českého ráje a Podkrkonoší 17, 9 – 34. Semily.

Jenč, P. 1997: Kronika obce Besedice a údajné úkryty českých bratří v Besedických skalách. Nepubl. rkp. (archiv archeologického pracoviště VMG v České Lípě).

Jenč, P. 2006: Historická paměť pískovcové krajiny Českého ráje. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): Pískovcový fenomén Českého ráje, 103 – 116. Turnov.

Jenč, P. 2006a: Soupis speleoarcheologických lokalit Českého ráje – terénní průzkum a evidence nálezů v letech 1992 – 2003, 1. část. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): Pískovcový fenomén Českého ráje, 117 – 156. Turnov.

Jenč, P. – Nechvíle, M. 2006: Staré Hrady u Příhraz – významná památka Mnichovohradišťska. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): Pískovcový fenomén Českého ráje, 181 – 187. Turnov.

Jenč, P. – Nechvíle, M. – Peša, V. 2006: Vrcholně středověké hrady v oblasti Příhrazské vrchoviny. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): Pískovcový fenomén Českého ráje, 189 – 200. Turnov.

Jenč, P. – Kočárová, R. – Ložek, V. – Šůvová, Z. – Kočár, P. (v přípravě): Skalní převis Kopřivák 1 v Žehrovské oboře – mimořádná bioarcheologická lokalita kvádrových pískovců severočeské křídly. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): Pískovcový fenomén Českého ráje 2.

Jenč, P. – Pátková, H. – Peša, V. (edd.) 2001: Historické skalní rytiny v Labských pískovcích (1. etapa dokumentace v okolí Jetřichovic). Porta Bohemica 1, 149 – 166. Litoměřice.

Jenč, P. – Peša, V. 2003a: Člověk a pískovcová krajina 3 (Pískovcová krajina v novověku). Zpravodaj Mnichova Hradiště 11/03, 15 – 17. Mnichovo Hradiště.

Jenč, P. – Peša, V. 2006: Jeskyně Racák na Mužském. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): Pískovcový fenomén Českého ráje, 157 – 166. Turnov.

Jenč, P. – Peša, V. 2006a: Skalní labyrint „Stará forota“ u Žehrova – neobvyklá novověká lokalita v Českém ráji. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): Pískovcový fenomén Českého ráje, 205 – 211. Turnov.

Jenč, P. – Peša, V. 2006b: Projekt „Obnova skalních dutin stavu přírodě blízkému v CHKO Český ráj“. In: Jenč, P. – Šoltysová, L. (eds.): Pískovcový fenomén Českého ráje, 41 – 50. Turnov.

Jenč, P. – Peša, V. 2007: Sandstone landscapes of the Bohemian Cretaceous Basin – prehistory, history and present (Czech Republic). In: Härtel, H. – Cílek, V. – Herben, T. – Jackson, A. – Williams, R. (eds.): Sandstone Landscapes, 275 – 285. Praha.

Kaiser, V. 1982: Klasifikace tiskového písma z hlediska pomocných věd historických. Sborník archivních prací 32, 446-479.

Kinský, F. b. d.: Kronika obce Besedice na Turnovsku. Manuskript mezi 1950-55. K roku 1997 uložena u p. Poloprudského v Besedících.

Kinský, F. 1927: Druhá vzpomínka na Kalich. Turnov.

Kinský, F. (ed.) 1934: Památný Kalich pod Sokolem. Besedice.

Matoušek, V. – Jenč, P. – Peša, V. 2005: Jeskyně Čech, Moravy a Slezska s archeologickými nálezy. Praha.

Mandl, F. 1996: Dachstein. Vier Jahrtausende Almen im Hochgebirge. Bd. 1: Das östliche Dachsteinplateau. Mitteilungen der ANISA 17, Heft 2/3. Gröbming.

Mertlík, J. – Mikuláš, R. 2003: Stopy po výrobě brusných kotoučů v Klokočských skalách u Turnova. Ochrana přírody 58, č. 7, 217 – 218. Praha.

Peša, V. – Jenč, P. 2003: Dokumentace historických skalních rytin v Labských pískovcích v letech 2001 – 2002 (předběžná zpráva). Porta Bohemica 2, 139 – 145. Litoměřice.

Riss, J. 1868: Matěj Krocínovský (Krocín). Časopis Musea království českého 42, 96 – 107. Praha.

Svoboda, J. – Cílek, V. – Jarošová, L. – Peša, V. 1999: Mezolit z perspektivy regionu: výzkumy v ústí Pekla. Archeologické rozhledy 51, 243 – 264. Praha.

Šimák, J. V. 1904: Průvodce po Českém ráji. 150 výletů z Turnova. Turnov.

Šimák, J. V. 1913: Vzpomínka z Kalicha- Příspěvek k dějinám Kalicha a jeho okolí. Turnov.

Šimák, J. V. 1917: Dějinné paměti okresu Mnichovohradišťského, díl I. Mnichovo Hradiště.

Šimák, J. V. 1922: Náboženské příběhy na Turnovsku v l. 1620 – 1648. Od Ještěda k Troskám I., 5 – 8, 17 – 24. Turnov.

Šimák, J. V. 1924: Příběhy fary mnichovohradišťské v době pobělohorské. in: Od Ještěda k Troskám III., str. 5 – 8, 50 – 55, 85 – 89, 133 – 138. Turnov.

Šimák, J. V. 1924a: „Kostel“. Od Ještěda k Troskám III, 224. Turnov.

Tassé, G. 1982: Pétroglyphes du Bassin Parisien. XVIe supplement à Gallia Préhistoire. Paris.

Wachtman, A. 1993: Perspectives and Potentials for Absolute Dating of Prehistoric Rock Engravings. Antiquity 67, 58-65. Oxford.

Obr. 1a. Drobná jeskyně Mont Pivot n° 1. Brusné rýhy a žlábký patří mezi nejčastější druh historických antropogenních stop v pískovcích Pařížské pánve stejně jako ve skalních oblastech České křídové pánve. Podle Tassé 1982

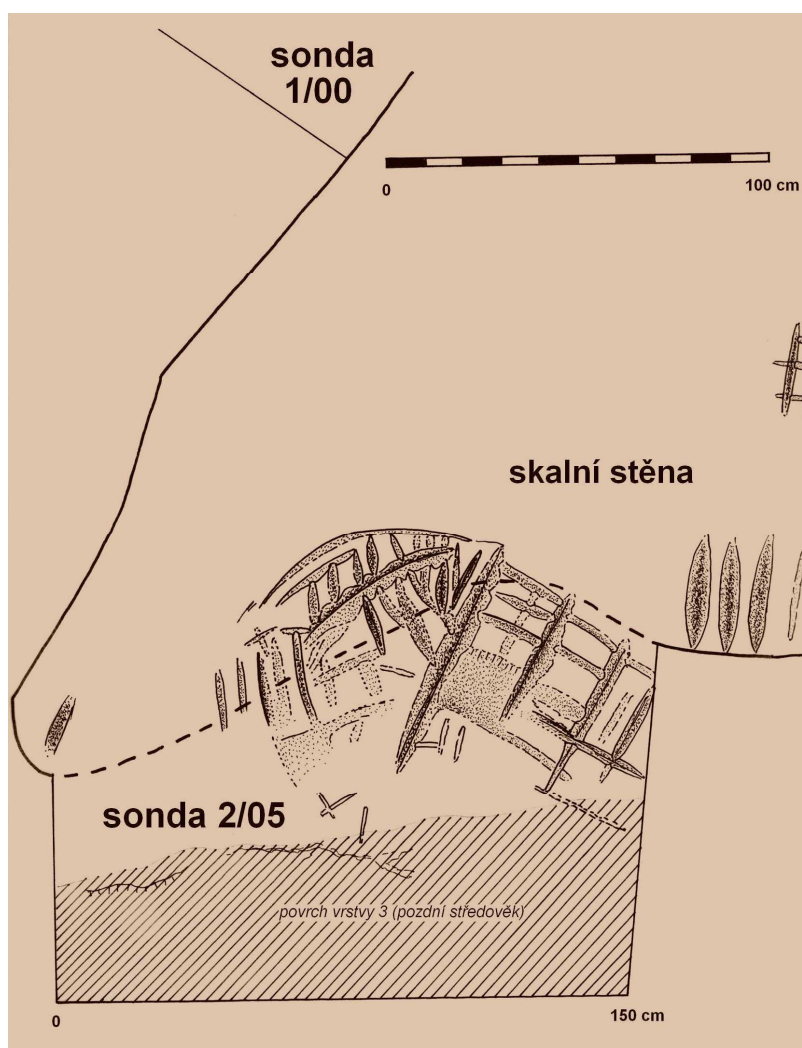
Obr. 1b (vlevo). Skalní dutina Auvent Poignant (Pařížská pánev). Podlé Tassé 1982

Obr. 2. Brusné stopy v klenbě podloubí gotického domu v Ústěku. Foto Tomáš Slavík, 2008

Obr. 3. Skalní výklenek Tlama u Branžezě ve 2. zóně CHKO Český ráj. Recentní poškození skalního povrchu návštěvníky přerýtím a prohloubením nepochopených starých brusných stop a zejména tvorbou rýh nových, dnes převážně pomocí klacíků. Foto Hana Rysová, 1997

Obr. 4a,b. Archeologicky datovaný soubor křížících se rýh a žlábků po ostření železných nástrojů popř. zbraní pod převislou skálou Kopřivák 1 v Žehrovské oboře (pozdní středověk).
Dokumentovali P. Jenč (foto) a V. Peša (půdorysný plán), 2005

5

6

Obr. 5. Zatím průkazně nejstarší letopočet volně umístěný do krajiny Českého ráje byl identifikován při předběžném epigrafickém průzkumu středověkého sídla Drábské světničky (Př/1-8) P. Jenčem v květnu 2001.

Obr. 6. Blíže nedatované rytiny křížů latinského typu (Kopřivový důl v Žehrovské oboře). Foto P. Jenč, 2007

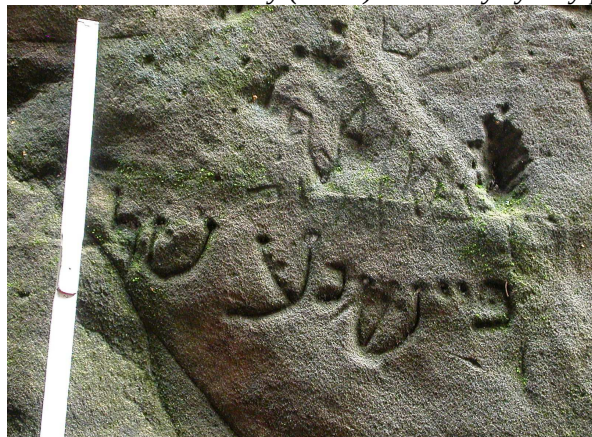
7

8

Obr. 7. Rotštejn (Klo/3-A4-1) – zdobné orámování s nedochovaným obsahem a letopočtem 1778. Foto P. Jenč, 2008

Obr. 8. PR Klokočské skály (Klo/9) – doklady výroby pískovcových brusů v Betlémských skalách. Foto P. Jenč, 2005

9

10

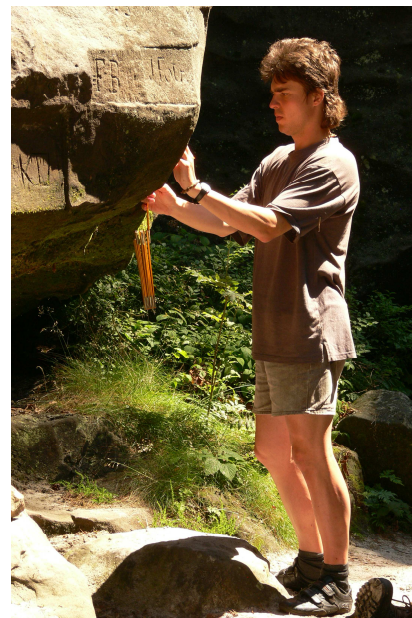
Obr. 9. Symbol „obřezance“ nad hebrejským nápisem z 18. století (Klo/1). Foto P. Jenč, 2005

Obr. 10. Rotštejn (poloha Klo/3-B1-1) – velmi dobře dochovaný soubor z 18. a závěru 17. století („GB“, „IHS 1700“, „1768“). Foto Tomáš Slavík – P. Jenč, 2008

11

12

13

14

15

16

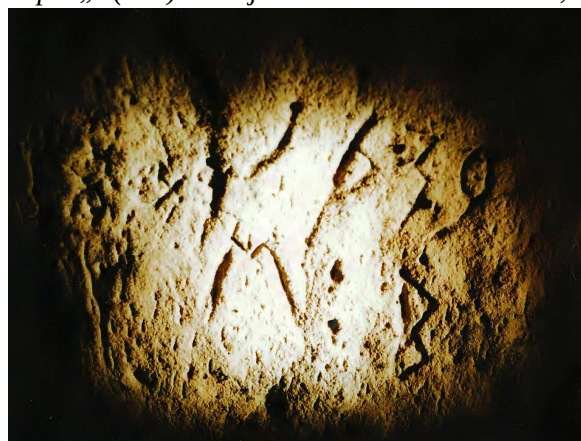
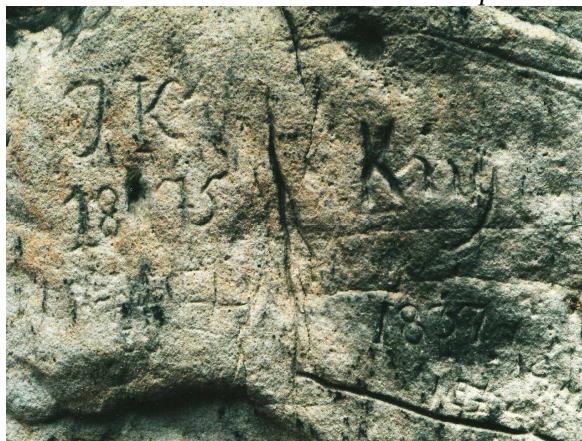
Obr. 11. Zaškolování nových účastníků a pravidelná dopolední porada před výjezdem do terénu. Foto P. Jenč, 2005
Obr. 12 – 15. Momentky z terénní práce. Zaměřování a kresebná dokumentace na Kalichu (Bes/13 a Bes/40) a v PR Klokočské skály (Klo/1). Foto Tomáš Slavík (12 – 13), P. Jenč (14) a Tomáš Klásek (15)
Obr. 16. Potřeby výzkumu výjimečně vyžadují užití horolezeckých technik (lok. Př/1-F). Foto Martin Hložek, 2006

Obr. 17a,b. Poškození historických rytin a tesaných stop rozdělováním ohňů při skalních stěnách na příkladě vrcholně středověkého hradu Drábské světničky (Př/1-A1) a jeskyně Uňo v PR Příhrazské skály.
Foto Tomáš Slavík, 2007 a P. Jenč, 2000

Obr. 18. Skalní převis Berča u Drhlen (1. zóna CHKO) – ukázka znehodnocení cenného epigrafického souboru z období třicetileté války („1639/ M:B.“) a 19. století (příjmení „Kny“, letopočty „1837“) vandalským přerytím počátkem léta 2008. V horní části snímku nepoškozený nápis „A(nno) 1743 josa/ adam“. Foto P. Jenč, 2008

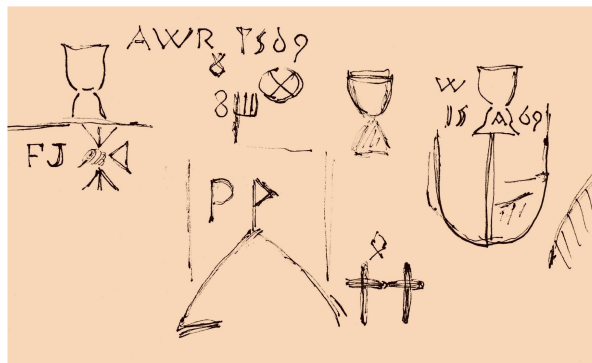
Obr. 19 a,b. Berča u Drhlen – stav vybraných rytin před poškozením v r. 2008. Foto P. Jenč 2001 a 2002

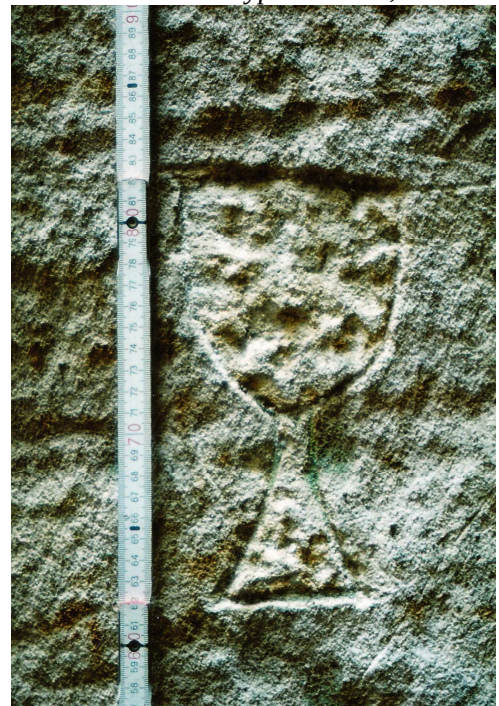
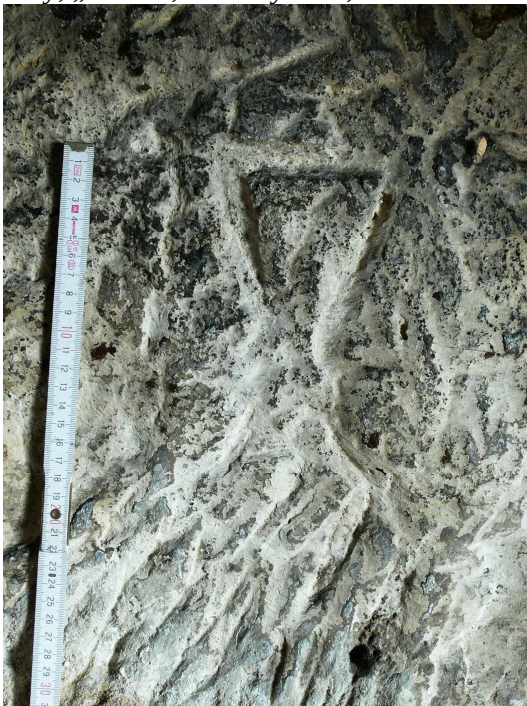
Obr. 20. Skalní převis Velký Pelíšek v PR Příhrazské skály – část souboru historických rytin z dubna 1757, kdy prostor převisu nejspíše poskytl útočiště obyvatelům okolních vsí během vpádu pruské armády. Skalní stěna v minulosti dlouhodobě poškozována trampy (nejdestruktivněji v letech 1997 – 2003 opakovaným broušením lopatky o skalní povrch, též přerýváním a údery ostrým nástrojem). Foto P. Jenč, 2003

Obr. 21. Solnou korozí silně poškozené rytiny na stropu světnice s tzv. hladomornou Beneška v areálu hradu Valečov (pravděpodobně 16. století). Nejvýraznějším objektem je vyobrazení loutny nebo křivule se známou soudobou analogií pod Stříbrnými stěnami v NP České Švýcarsko. Foto P. Jenč, 2001

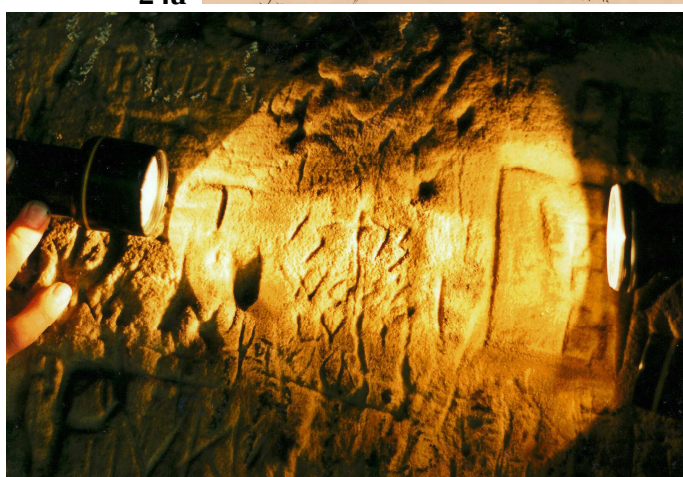

Obr. 22a-c. Valečov, Beneška - fotodokumentace a zjednodušený náčrt rozložení jednotlivých objektů na „západní“ stěně tesané prostory. Nejvýraznější epigrafickou památkou je erb s kalichem a letopočtem „1569“ (písmeno „A“ ve zduřelé nožce kalichu užito nejspíše ve významu „anno“). Z dalších historických rytin zaslouží pozornost dva kalichy, „1569“, čtvercový kruh, střecha s korouhví či dva kříže latinského typu. P. Jenč, 2001

23a **23b**

Obr. 23. Ukázky kalichů datovaných do období raného novověku (16. – 17. století): a – objekt vytesaný do skalní stěny světnice středověkého sídla Chlum – Kozlov (k. ú. Olešnice u Turnova, 1. zóna CHKO), b – skalní labyrint Stará forota u Žehrova (obj. Př/5-18; k. ú. Srbsko, 2. zóna CHKO). Foto P. Jenč 2003 (b) a 2008 (a)

24b

24c

Obr. 24 – 26. Hrad Drábské světničky (Př/1) – výběr skalních rytin spojovaných autory výzkumu s působením českých bratrů a úkryty nekatolíků v pobělohorské době.

Obr. 24a. Místnost A2, jižní stěna, výřez I – červeně zvýrazněny rytiny „15+73/ W...“, „1623“, „1625/ IAS“.

Dokumentovali Zdeněk Langr a Šárka Kohoutová, 2006

Obr. 24b,c. Fotodokumentace vybraných objektů. P. Jenč, 2001

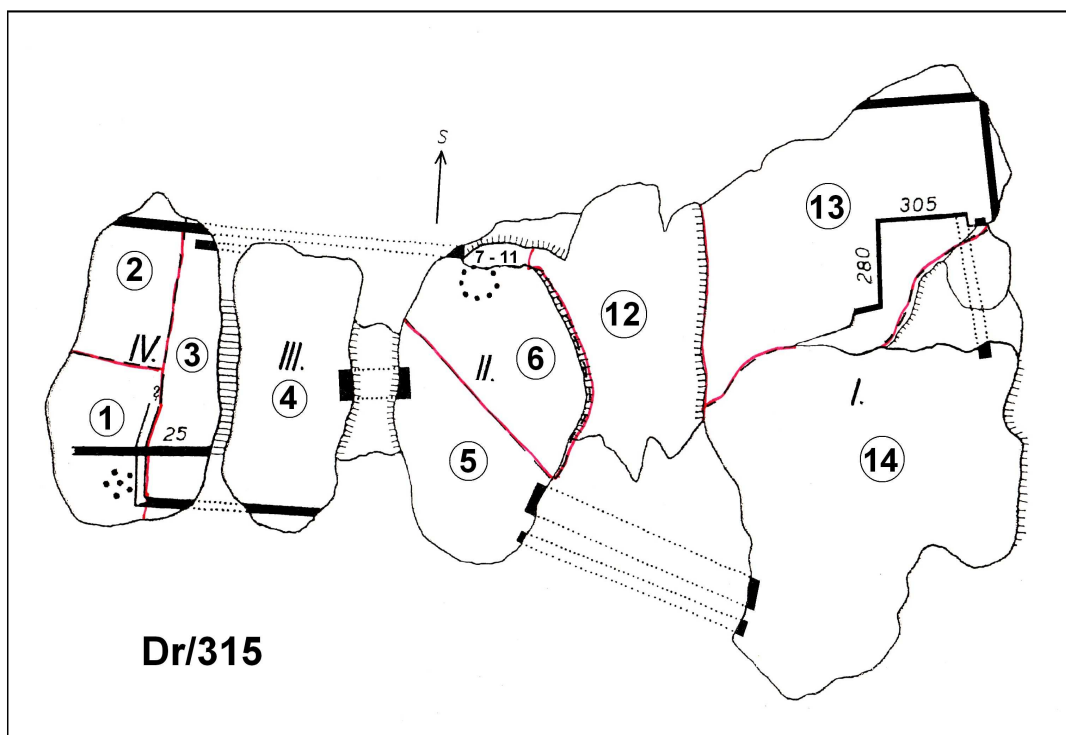

25

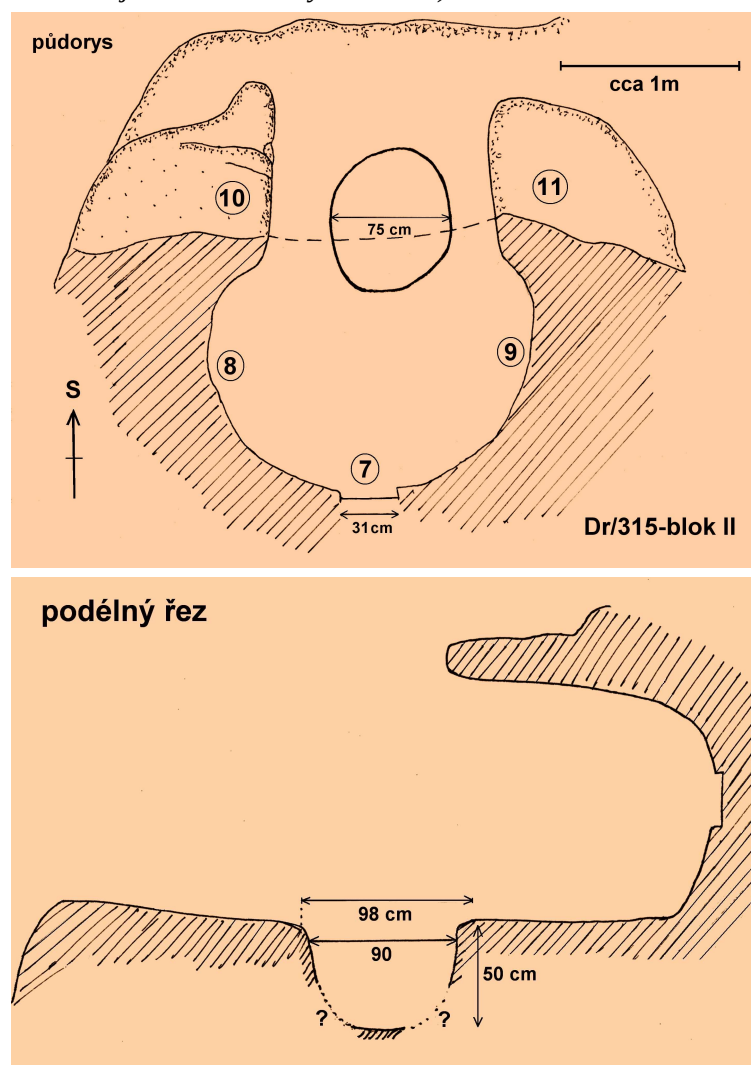
26

Obr. 25. Letopočet „1623“ ve vstupu do světnice (Př/1-A2-VI-1). Foto P. Jenč, 2001

Obr. 26. Rytina „1629/ GINDRZICH W“ na severní stěně dnes nepřístupné prostory F3. Foto Martin Hložek, 2006

Obr. 27. Plán hradu Drábovna s vrcholně středověkými tesanými objekty (světnice, draže, ukotvení můstku). Pro potřeby projektu dokumentace skalních rytin byly vrcholové plošiny pracovně rozděleny na 14 poloh (desítky objektů souvisejících s turistickým ruchem). Skica bez měřítka. Podle J. Filipa 1947

Obr. 28. Hrad Drábovna (Dr/315) – oválná tesaná prostora o max. rozměrech 180 x 160 cm a výšce 180 cm ve vrcholové části II. skalního bloku středověkého sídla (skica). Mikropoložky 8 – 10: recentní rytiny. Dokumentovali Zdeněk Langr a Tomáš Brzobohatý, 2006

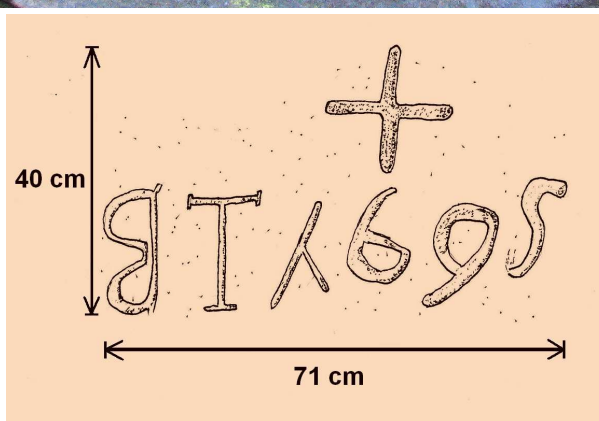
29a

29b

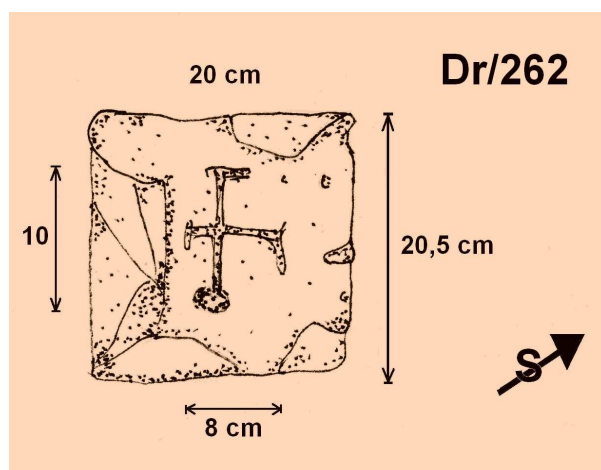
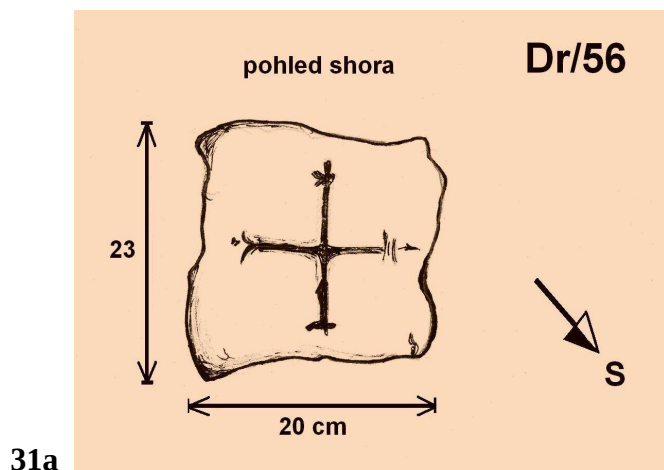
29c

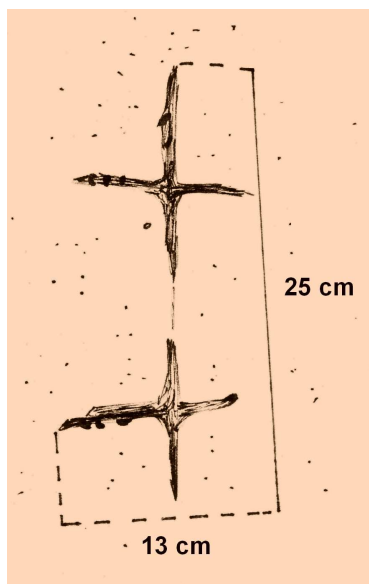
Obr. 29. Nejstarší objevenou rytinou datovanou letopočtem v oblasti Maloskalské Drábovny je vyobrazení řeckého kříže s nápisem „BT 1695“ (Dr/343). Vzhledem k provedení nápisu a znalosti jiných analogií lze objekt interpretovat jako označení hranice, snad lesního revíru. Dokumentovali Tomáš Slavík (foto), Štěpán Havel a Marek Benc, 2007

ČESKÝ RÁJ				kód
okr. JN	k. ú. ONDŘÍKOVICE	ZM 10 03-34-18	Z:	J:
Název lokality	skalní oblast DRÁBOVNA	(rytina) - reliéf - malba (barvou) - kresba (uhlem)		
Typ lokality	skalní stěna - balvan - převis - jeskyně - sklep/ místnost - štola - náhon/propust' - strom - lom - hr. kámen			
Rytina:	jednotlivá - (soubor)	Stručný popis rytin(y):		
Umístění:	vertikální - diagonální - horizontální	a) + 9.		
Povrch skály:	(přirozený) - přitesaný	b) recent		
Nepřístupná ? (proč)	/			
Světelné podmínky:	polojasno, bez slunce			
Poškození ?	b) silně zvětralé			
Výška nad zemí:	na zemi			
Hloubka rytí (mm):	a) 20-30 a2) 10-15			
Způsob dokumentace:				
foto č.	(skica)			
přesná kresba	(přepis) b			
Poznámka:				
Dokumentoval:	Vladimír Pešá		Dne 28.7.	2004

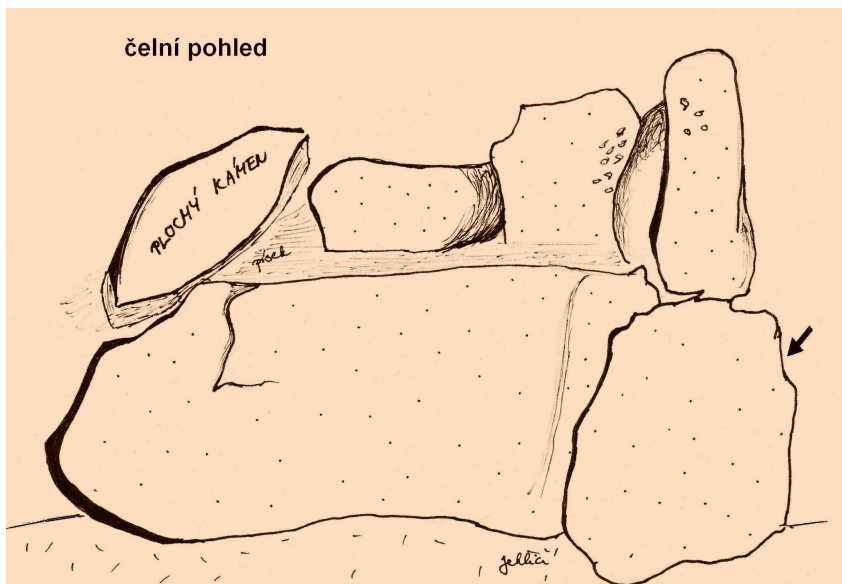
Obr. 30. Ukázka dokumentační karty s rytinou hraničního kříže očíslovaného pořadovým číslem „9“ (19. století) a recentním nápisem „STRAKONICE“ (2. pol. 20. století)

Obr. 31. Půdorysná skica historických hraničních kamenů v k. ú. Ondříkovice (Dr/56) a k. ú. Frýdštejn (Dr/262). Dokumentovali Z. Egertová, 2004 (31a) a Zdeněk Langr a Zbyšek Zdobinský, 2006 (31b)

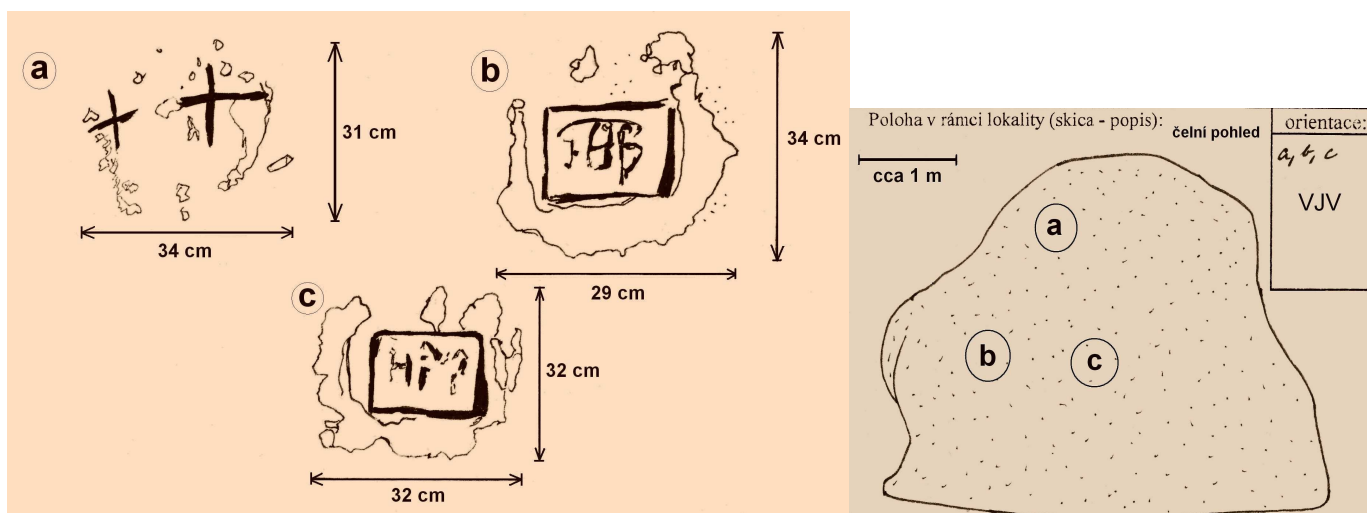

32a

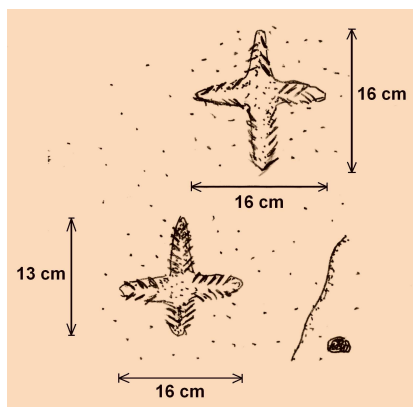

32b

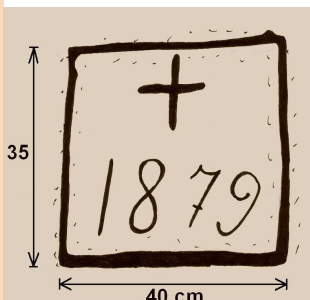
Obr. 32. Hraniční kříže v nároží skály při skalním výklenku „Brusírna 3“ (Dr/25), vpravo čelní pohled s umístěním rytin. Dokumentovala Z. Egertová, 2004

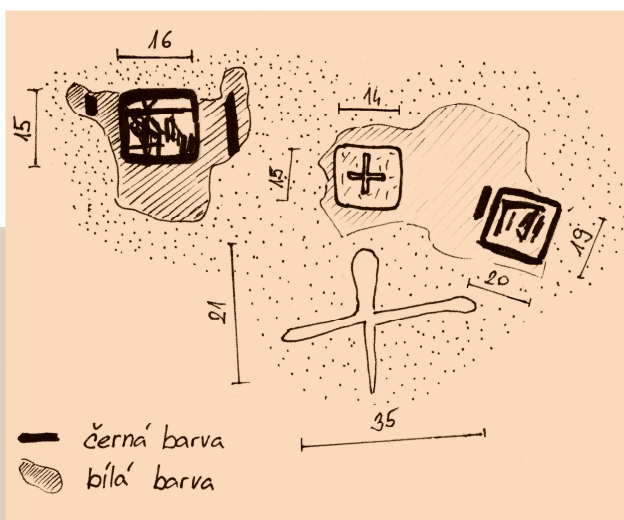
Obr. 33a,b. Maloskalská Drábovna, poloha Dr/128 nad Záborčím – hranice katastru (ryté kříže řeckého typu původně přetřené bílou barvou, černě malovaná orámování s pořadovým číslem a písmeny). Dokumentovali Jitka Tumová a Martin Barus, 2005

34

35

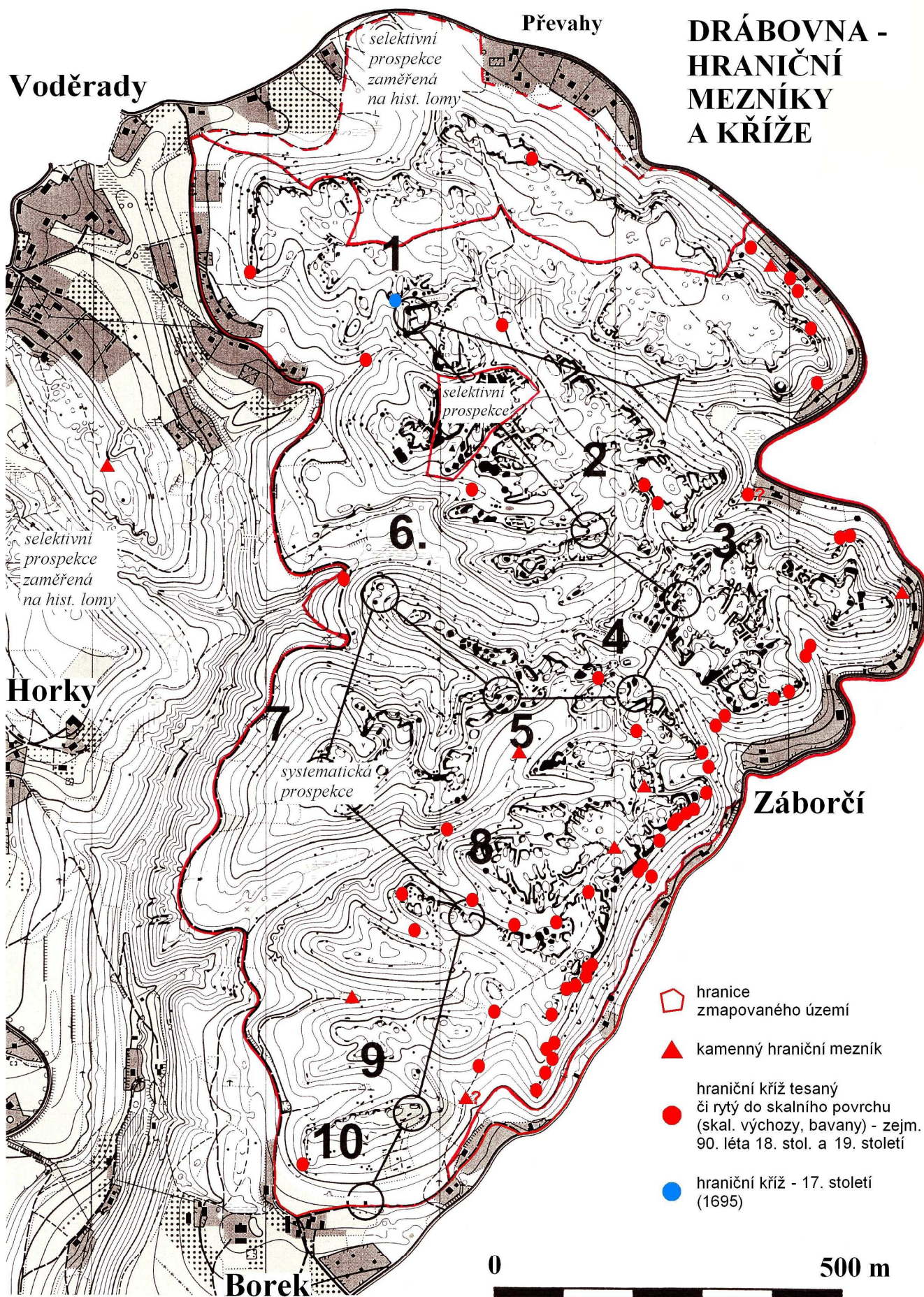

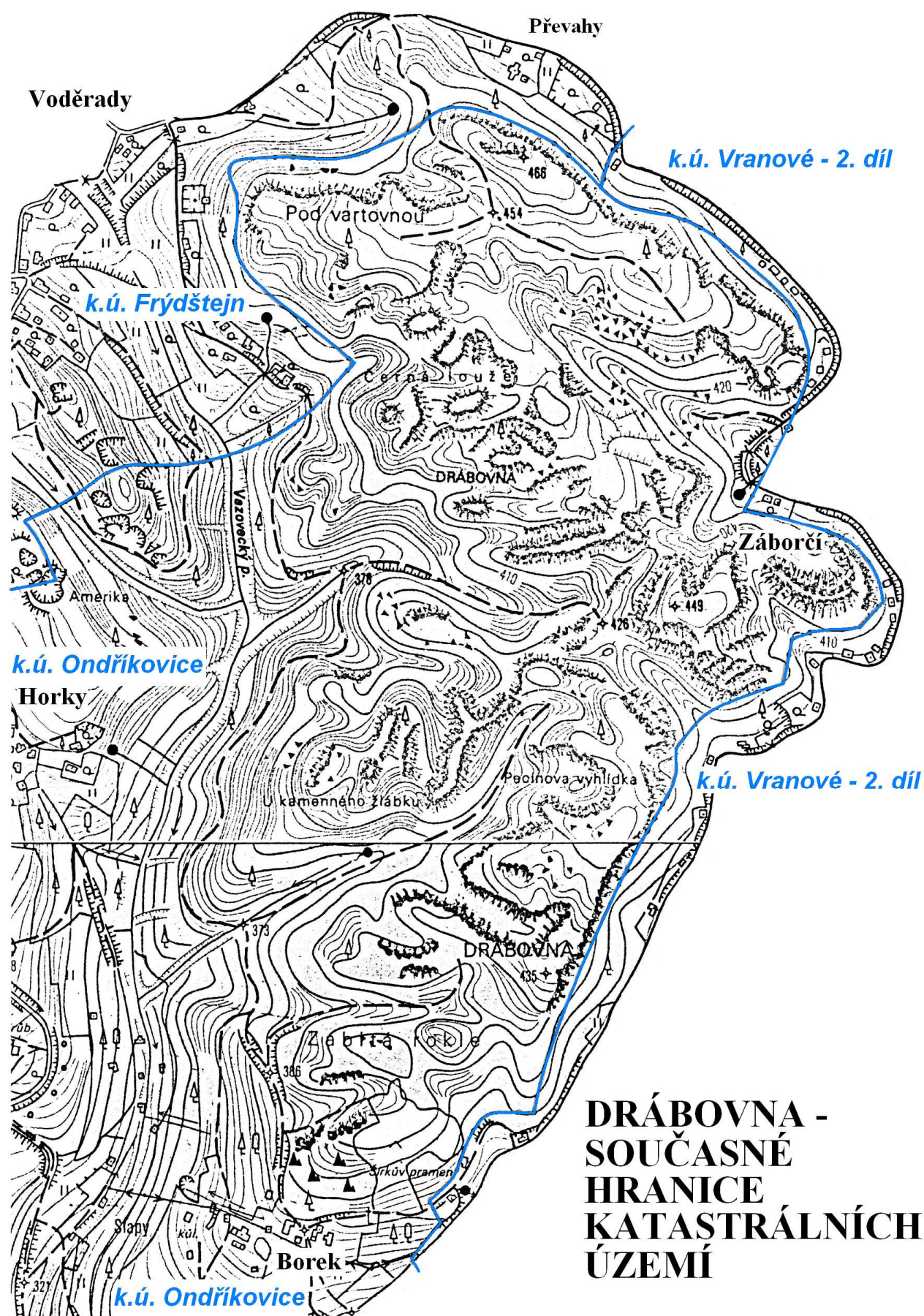
36

Obr. 34 – 36. Tesané či ryté kříže vymezující hranice obecních katastrů v obvodu skal Drábovny u Voděrad a Záborčí (90. léta 18. stol. a 19. století; vymezení k. ú. platné dodnes). Polohy Dr/339 (obr. 34), Dr/190 (obr. 35), Dr/331 (obr. 36). Dokumentovali Zdeněk Langr, Matouš Zdobinský a Štěpán Havel, Jiří Janál a Zbyšek Zdobinský, 2006

Obr. 37

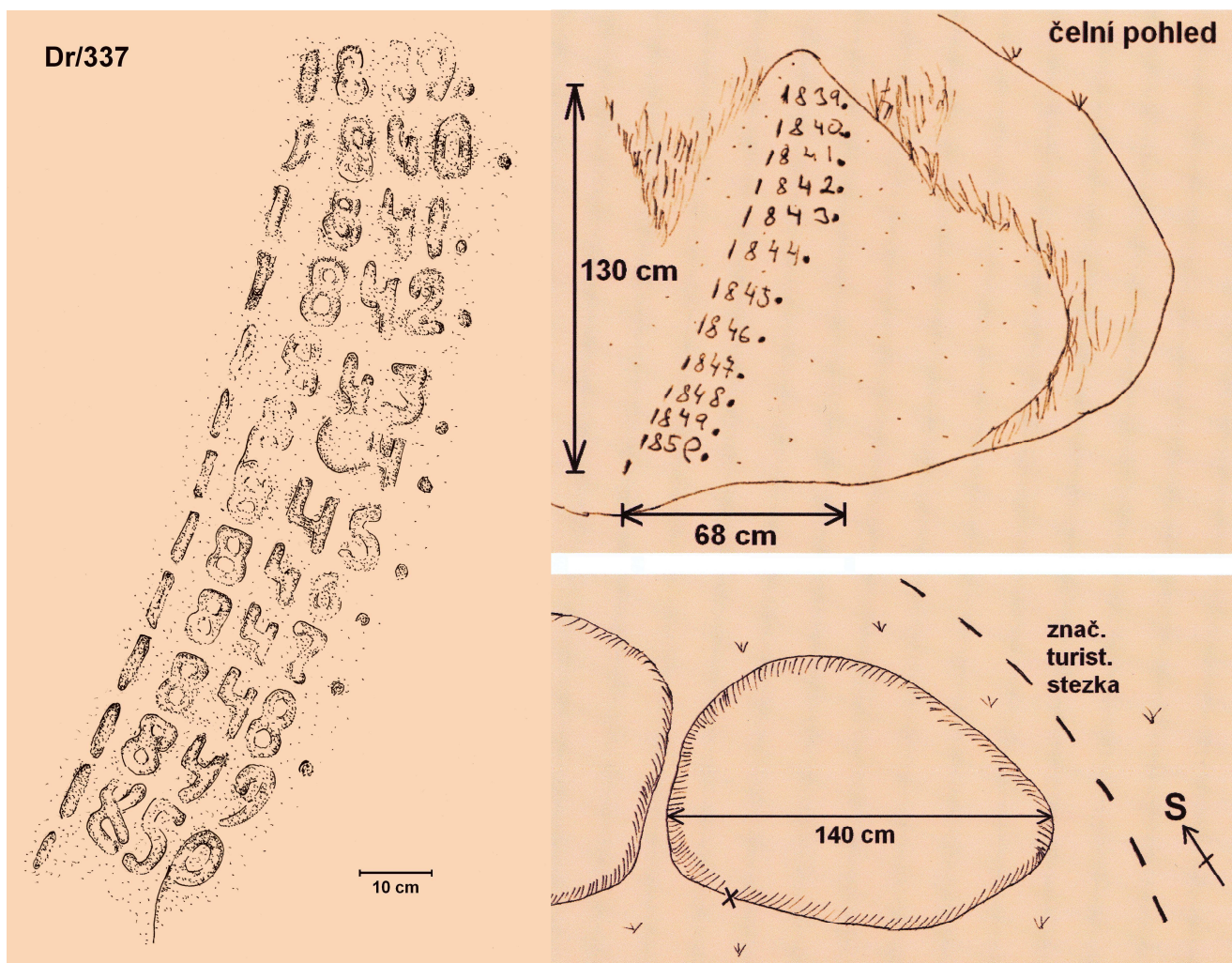
DRÁBOVNA - HRANIČNÍ MEZNÍKY A KŘÍŽE

Obr. 38

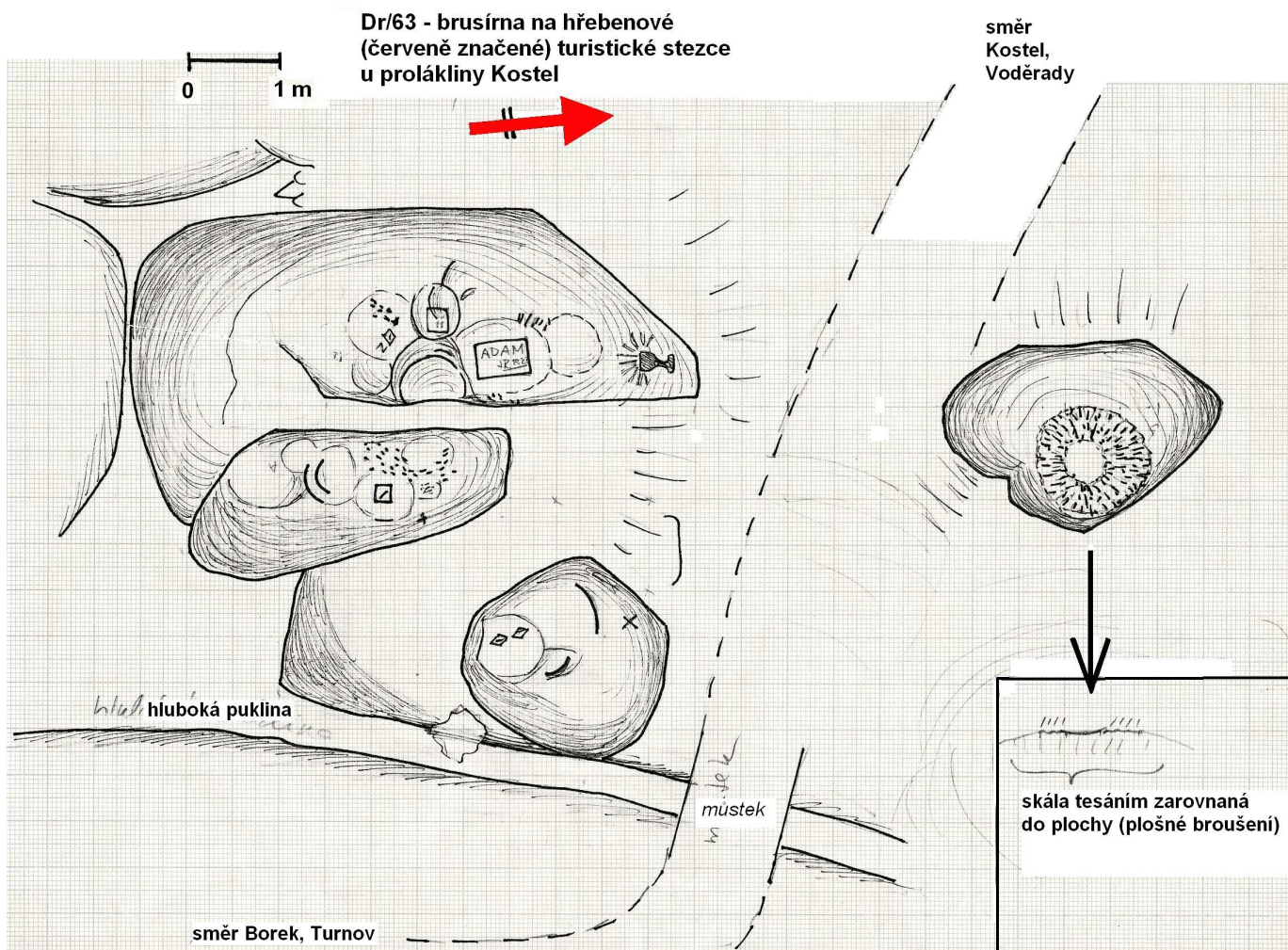
Mapový podklad: Základní mapa ČR, list č. 03-32-13 a 03-34-18 (ČÚZK)

Obr. 39a-c. Maloskalská Drábovna, lok. Dr/337 – pamětní „kalendář“ při značené stezce z Borku do Voděrad tvořený sledem letopočtů ze 30. a 40. let 19. století. Dílo nejspíše jednoho autora započato někdy před rokem 1839 (silně zvětralý povrch), záznam „1851“ nedokončen. Dokumentovali P. Jenč, 2004 a Zdeněk Langr, 2006

Obr. 40. Maloskalská Drábovna, lok. Dr/105 – brusné stopy dokládající místní výrobu brusných kotoučů.
Foto P. Jenč, 2005

Obr. 41. Ploché, nejčastěji však miskovité kruhové zábrusy jsou charakteristickým pozůstatkem výroby pískovcových brusů v 19. až první čtvrtině 20. století. Nepřekreslený plán brusírny na hřebenové stezce nad Záborčím (lok. Dr/93). Zaměřil V. Peša, 2004

42a

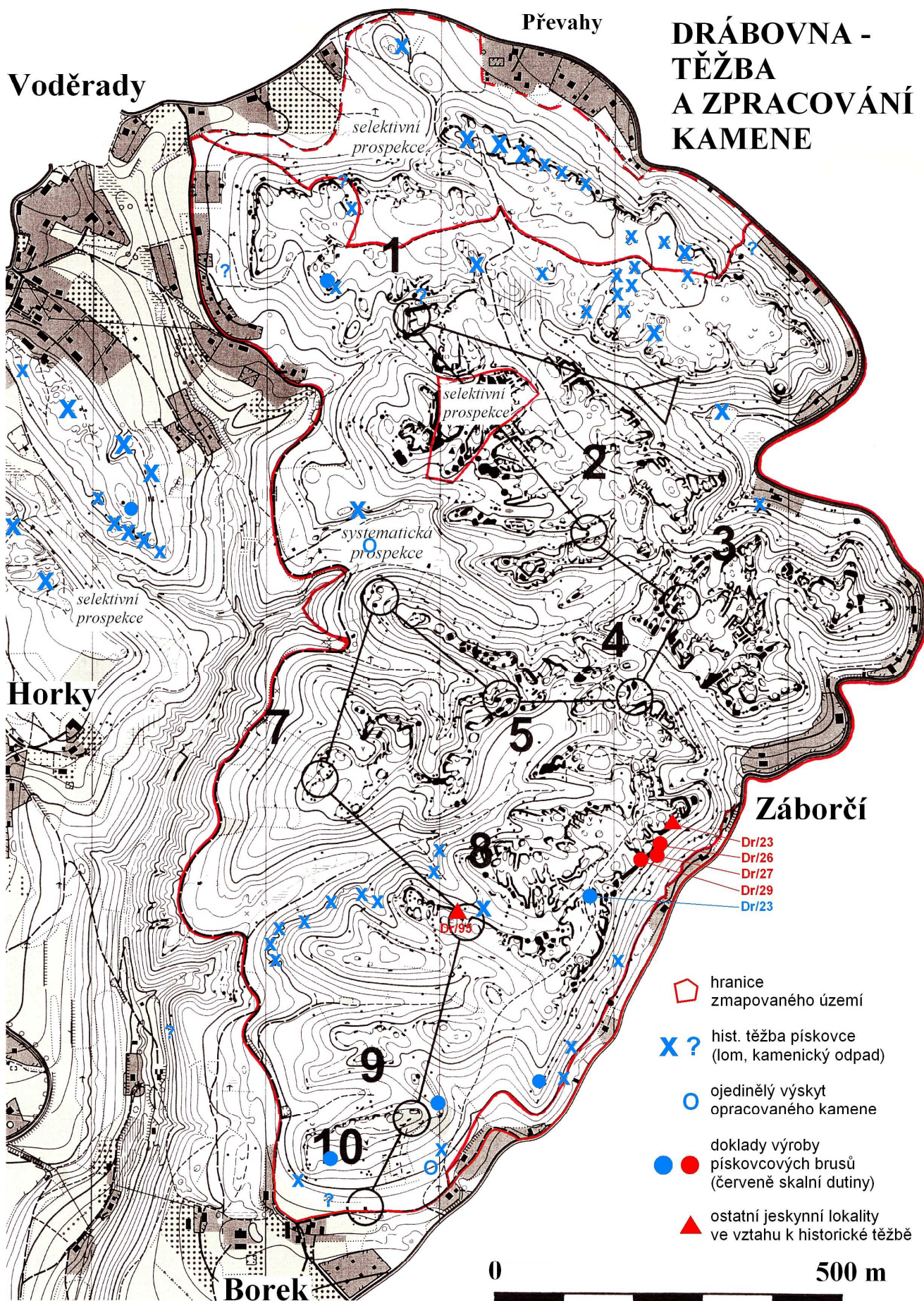

42b

Obr. 42. Maloskalská Drábovna, lok. Dr/63-I. – na levém snímku dobře patrná část brusných stop po výrobě brusných kotoučů. V nároží skalního bloku hluboce rytý (vyřukávaný) kalich s vycházejícím sluncem související s dalšími objekty na Drábovně ve vztahu k připomínce výročí 500 let od upálení Mistra Jana Husa (1415 – 1915). Foto P. Jenč a Tomáš Slavík, 2004

Obr. 43

DRÁBOVNA - TĚŽBA A ZPRACOVÁNÍ KAMENE

Obr. 44. Těžba a zpracování pískovcových bloků v labském kaňonu u Bad Schandau zachycené r. 1823 německým malířem a ilustrátorem Adrianem Ludwigem Richterem (*1803 – †1884).

45

46

Obr. 45 – 46. Historické lomy na severním okraji Drábovny nad osadou Převahy. Na obou snímcích dobře patrný plošný odběr kamenné suroviny. Lavicovité stupně ve vrcholových partiích skalních výchozů často odpovídají výšce 1 – 2 řad stavebních kvádrů. Pravoúhlá proluka na levé fotografii nejspíše představuje úplné odtěžení pískovcového bloku, tzn. až na úpatní úroveň skal. Foto P. Jenč, 2006

47

48

Obr. 47 – 48. Těžba pískovce u osady Převahy. Na pravé fotografii rytý podpis „M. Bulíř“ z počátku 20. století a starší křížek latinského typu pravděpodobně určující hranici katastru. Foto P. Jenč, 2006

Obr. 49. Maloskalská Drábovna, lok. Dr/259 – pozůstatky těžby pískovce v 19. století. Foto P. Jenč, 2006

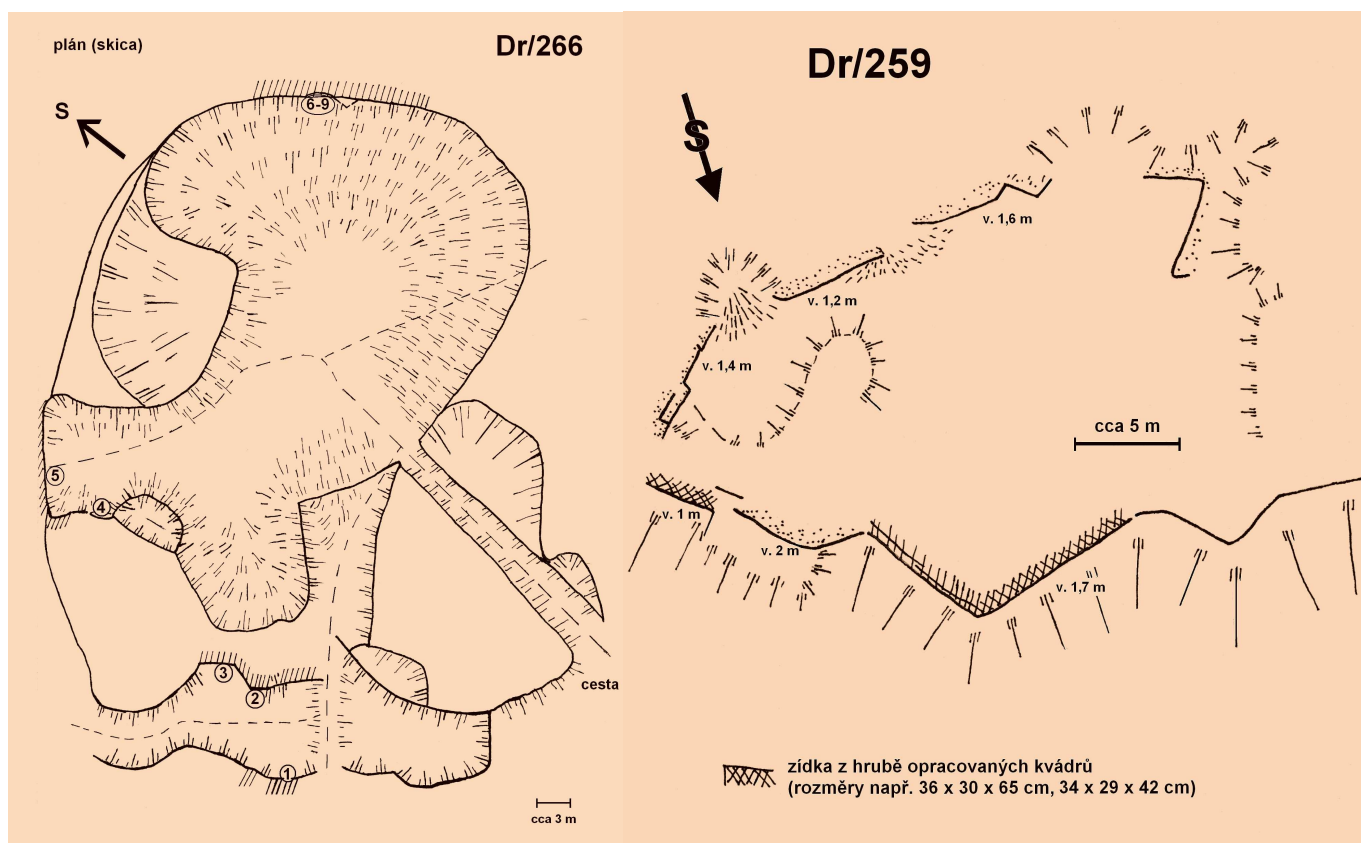
50

51

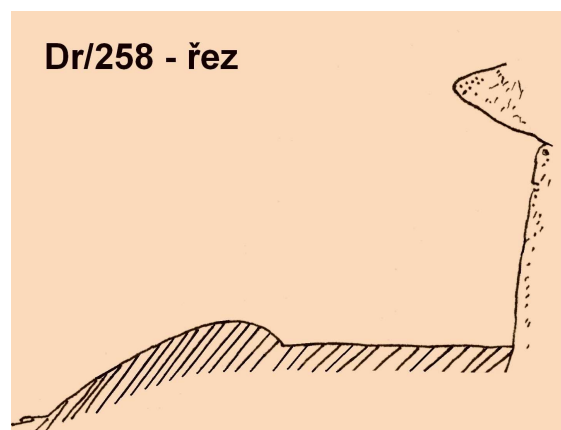
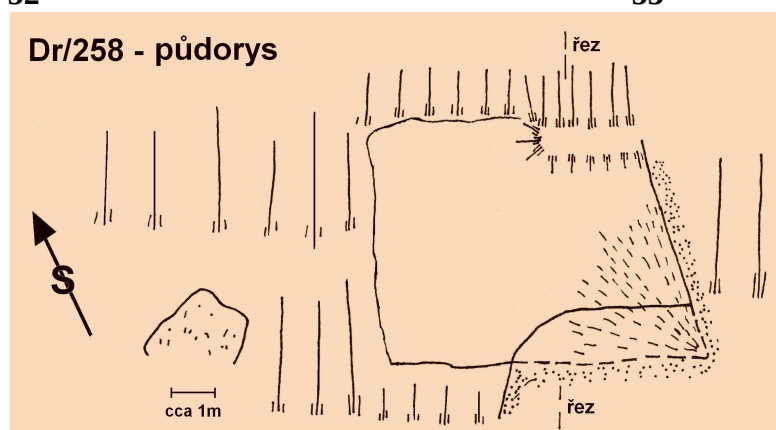

Obr. 50 – 51. Historické lomy v severní části Maloskalské Drábovny. Foto P. Jenč, 2006

52

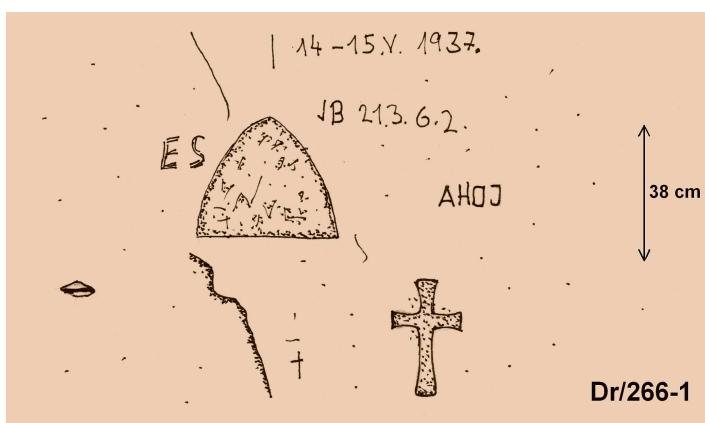
53

54a

54b

Obr. 52 – 54. Ukázka jednoduché kresebné dokumentace historických lomů v oblasti Drábovny (Dr/258, 259) a Voděrad (Dr/266). Dokumentovali Zbyšek Zdobinský (52,54), Jiří Janál (53,54) a Zdeněk Langr (52), 2006

55a

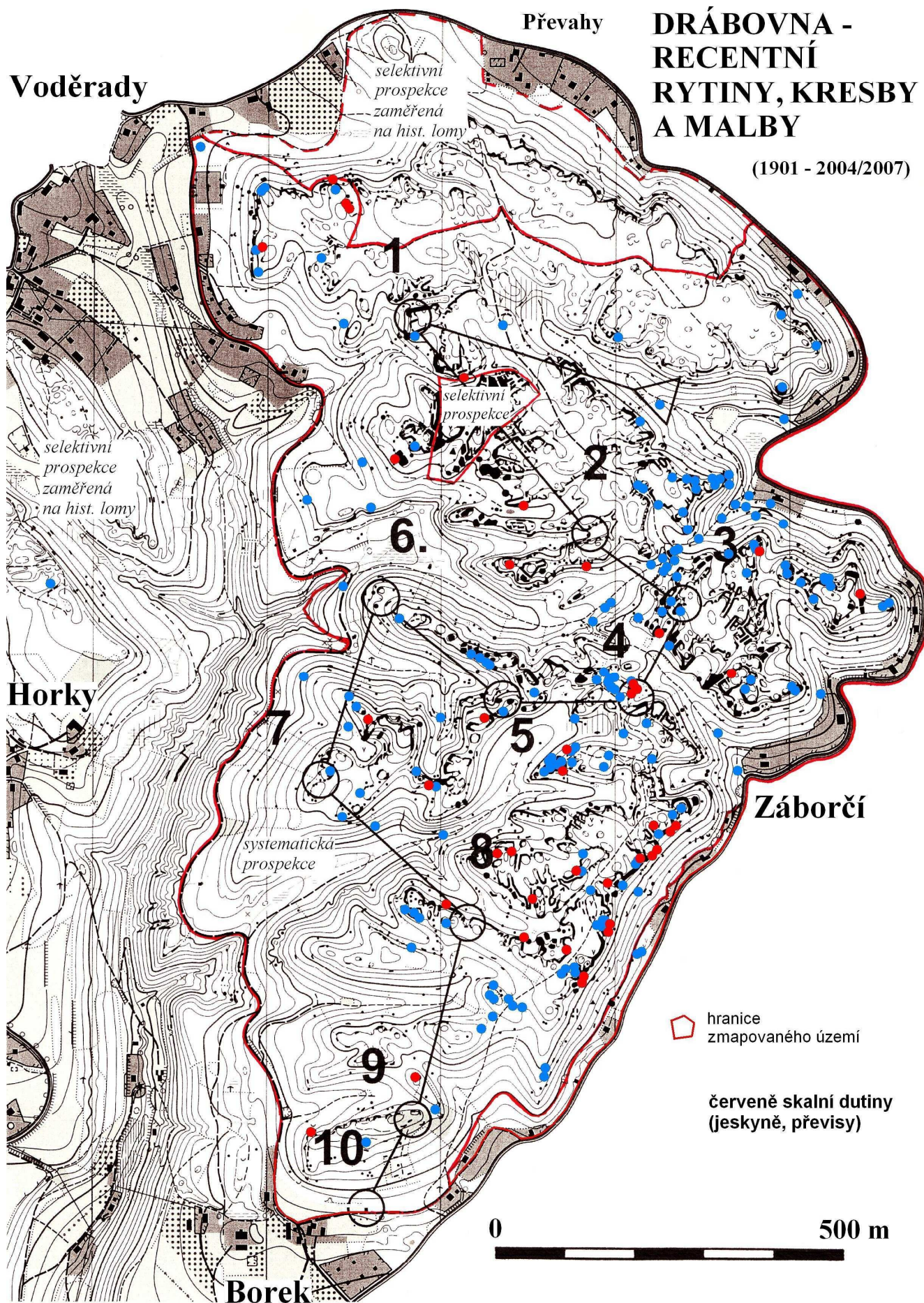
55b

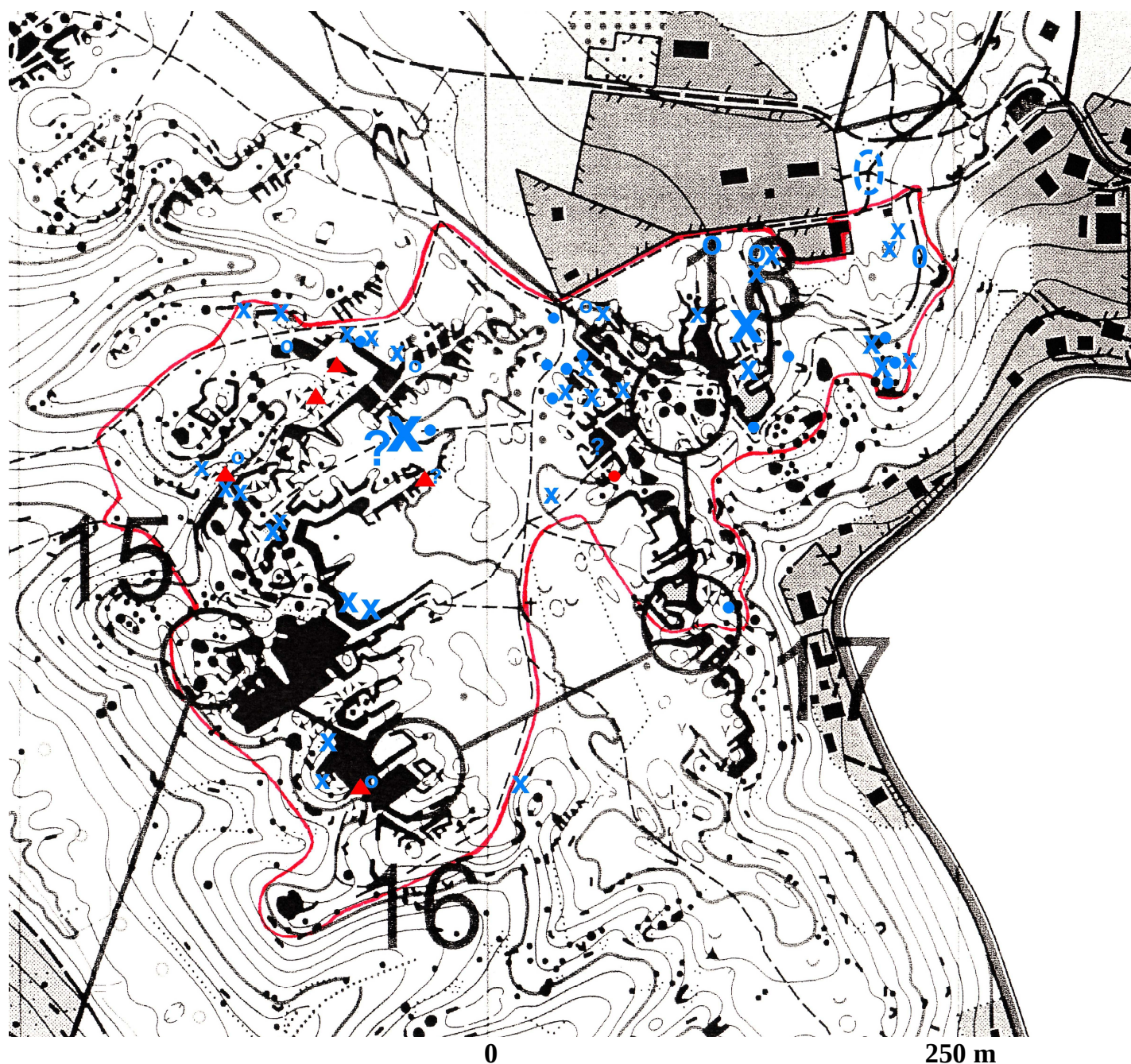
Obr. 55. Oblast „Voděrady“, lok. Dr/266 (k. ú. Ondříkovice a Frýdštejn). Výběr z dokumentace stěn historického lomu. V poloze „1“ tesaná nika, kříž latinského typu a recentní nápisy; v poloze „2“ úderové jizvy související s lámáním kamene a rytiny recentního stáří. Kresba Zdeněk Langr, 2006

Obr. 56

**DRÁBOVNA -
RECENTNÍ
RYTINY, KRESBY
A MALBY**

(1901 - 2004/2007)

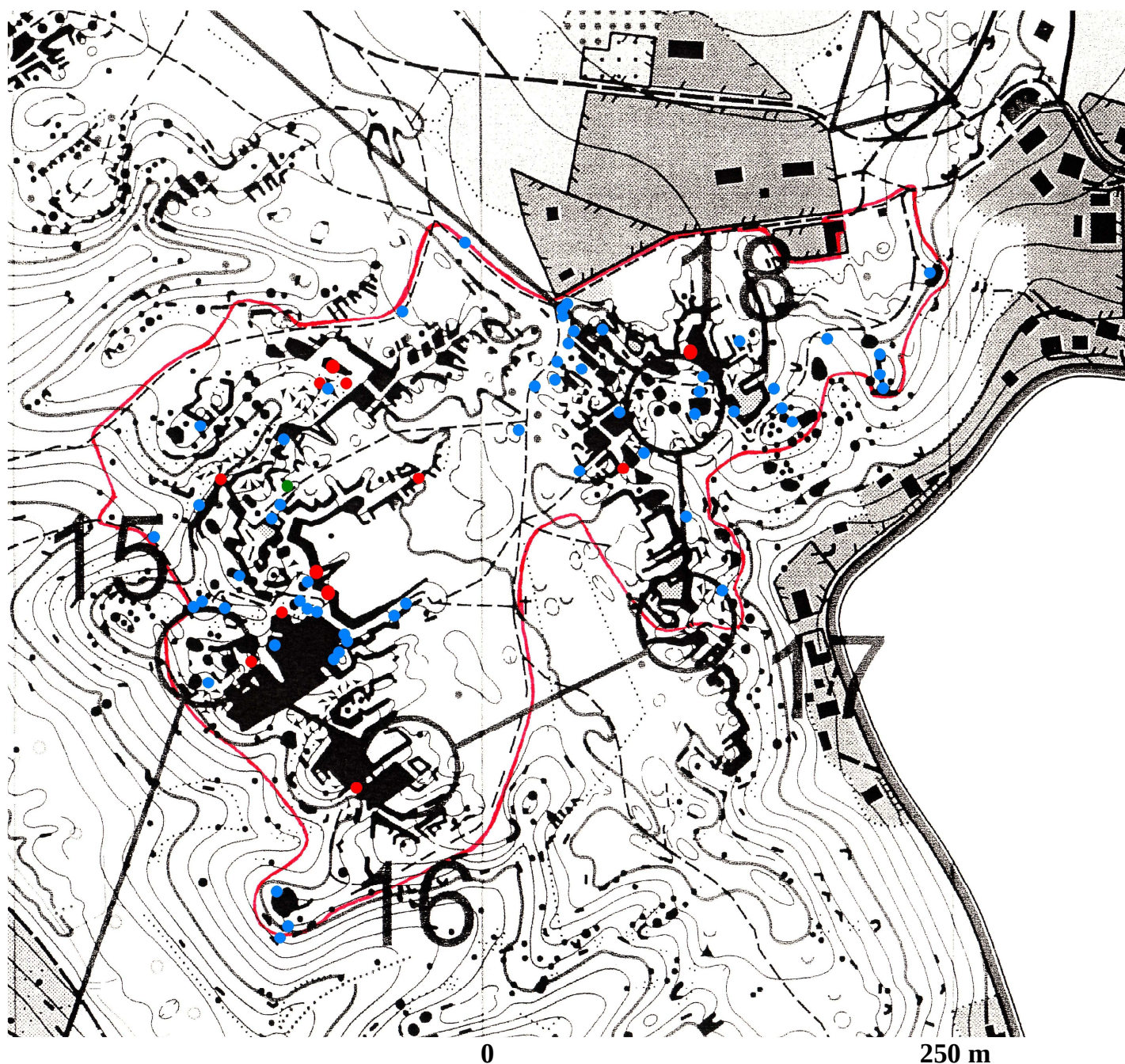

- hranice zmapovaného území
- X ? hist. těžba pískovce
(? = nejistá, neprůkazná nebo neověřená)
- ojedinělý výskyt oprac. pískovcových kvádrů nebo deponia kamenického odpadu
- ● doklady výroby pískovcových brusů
(červeně pod převisem)
- ▲ tzv. kamenické jeskyně

Obr. 57. Skální oblast Kalich (k. ú. Besedice) – těžba a zpracování kamene

Mapový podklad: 00 05 03 E (OOB TJ Turnov 2000)

© P. Jenč, V. Peša 2007 - 2008

Obr. 58. Skalní oblast Kalich (k. ú. Besedice) – recentní objekty související s turistickým využíváním skal (80. léta 19. století – 2007/2008)

- červeně v jeskyních a pod skalními přehyby
- zeleně rytina pravděpodobně související s událostmi sklonku 2. světové války

Mapový podklad: 00 05 03 E (OOB TJ Turnov 2000)

© P. Jenč, V. Peša 2007 - 2008